

واړليقي

تور كجه - فارسجا كولتورل درگي
فصلنامه فرهنگي تركي - فارسي

اوتوز اوچونجو ايل، ياز ۱۳۹۰، سايي ۱۶۰
سال سي و سوم، بهار ۱۳۹۰، شماره ۱۶۰

كولور كوش، كولور حمن
بهارين اوزك حسو وار
آخير نووشه، يامن
وورولموشام بهاره من

اولو تانری نین آدی ایله

وارلیق

فصلنامه فرهنگی فارسی - ترکی
تورکجه - فارسجا کولتورل درگی

۳۳ - جو ایل، سای ۱۶۰ باهار ۱۳۹۰
سال سی و سوم شماره ۱۶۰ بهار ۱۳۹۰

مؤسس، صاحب امتیاز و مدیر مسئول:
دکتر جواد هیئت

شماره امتیاز: ۸۵۳۸

ایچینده کی لر:

- ادبی مکتبلر - دکتر جواد هیئت ۳
- بایرام درگیسی - دکتر جواد هیئت ۱۴
- بیز نییه همیشه آجیق؟ - دکتر عزیز محسنی ۱۵
- نظامی گنجوی دن آذربایجان تۆرکجه سینه ترجمه لر: جعفر خندان / علی آقاواحد / مروارد دلبازی ۲۳
- عمادالدین میرزا محمد طاهر وحید قزوینی شاعر تۆرکی سرای عصر صفوی - سعید موغانلی ۲۵
- علی تبریزی - سعید موغانلی ۲۹
- نوروز بایرامی «وارلیق» درگیسینین صحیفه لرینده - مریم صبری ۳۲
- عبدالله بیگ عاصی: زندگی و آثار - دکتر شهلا عبدالله یئوا ۴۰
- نسخ خطی «دره ی نادره» تألیف میرزا مهدی خان استرآبادی در انستیتوی نسخ خطی
- فرهنگستان ملی علوم آذربایجان - دکتر رعنا محمد اووا ۴۹
- ملی پوئزیادا تئولوژی بدیعی تفکر شعریتی - شیر یئوا نظمی ۵۳
- تقی صدقی نین معاریفچیلیک فعالیتی - نائیه صمداووا ۵۹
- شمس تبریزین مزاری حاقیندا - دکتر میر هدایت حصاری ۶۴
- بیر مکتوب و ادبیاتیمیزین دوروموندان بیر آز - حسن مجیدزاده «ساوالان» ۷۳
- دیل و شعر - یازان: مارتین هایدگر، چئویرن: رامین جبارلی ۸۲
- İran-İraq müharibəsində BMT-nin mövqeyi-Lütfi Təvəkkül Səfər Oğlu..... ۹۰**
- Cəfər cəbbarlının dramaturji yaradıcılığında ədəbi cərəyanların sintezi-Afət qədirova ۹۶**

۳۳- جو ايل، سايى ۱۶۰ باھار ۱۳۹۰

ادبى مکتبلر^۱

دکتر جواد هيئت

ادبى مکتبلر و يا ادبى جريانلار، معين بير چاغدا اورتاق بير دۆشونجه، احساس و صنعت (هنر) مقصدى اطرافيندا تۇپلاشان يازيچى و شاعرلرين اوسلوب، دويغو و دۆشونجه باخيميندان بير-بيرلرينه آز-چوخ بنزهين اثرلر و ئرمكلريله اورتايا چيخميشدير. يئنى ادبى مکتب يازيچىلارنى كۆكلشميش (ريشه سالميش) بير ادبيات و صنعت تلقى سینه قارشى گۆروشلر تكليف ائدر و اؤز فکر-عقیدهلرينه اويغون اثرلر يازارلار.

ادبى مکتب و جريانلارنى اؤز-اؤزونه و بيردن بيره اورتايا چيخماميشدير. جامعده كى سياسى-اجتماعى ديشمه لر، يئنى علمى، فلسفى گۆروشلر صنعتين باشقا قوللاريندا عمله گلن يئنى ليكلر ادبى جريانلارين ظهورونا سبب اولموشدور. بير چاغدا صنعتين بير قولوندا ظهور ائدن جريانلار او بيرلرينده ده تاثير بوراخميشدير.

بو گۆنه قدر غرب ادبياتلاريندا ظهور ائدن ادبى مکتبلرين مهم اولانلارنى سئراسيله بونلاردير: هومانيزم، کلاسيزم، رومانتيزم، رئاليزم، ناتوراليزم، سمبوليزم، پاراناسيزم، سوررئاليزم و اگزيستانسياليزم.

بو جريانلارين چوخو فرانسده ظهور و انكشاف ائديب باشقا اولكه لره يايلىميشدير.

هومانيزم يا انسانچيلىق (انسانگرائى)

هومانيزم فلسفه ده انسانلار آراسيندا عرق، دين فرقى قويمادان، هامى هامى انسانلارين خيرينى دۆشونمك و اونلارنى بير گۆزده گۆرمك دۆشونمه طرزى (تلقىسى) دير، اما ادبياتدا رونسانس (يئنى دن دؤغما) معناسيندا ايشلنميشدير.

^۱ - بو باره ده بوندان ۱۶- ايل اونجه نشر ائتديرديييميز «ادبياتشناسلىق» كتابيميزدا ايضاحات و ئرميشديك. كتاب چوخدان تۆكندييى و يئنى نسلين اليه چاتماديغى اوچون يئنى دن نشر ائتمه يى لازم گۆردوك.

ادىبى ھومانىزم دە رونسانس جريانى كىمى ايتاليادا اۋن دۇردونجو عصرىن باشلارىندا باشلامىشىدىر.

دانته (Dante ۱۲۵۶ - ۱۳۲۱)، پترارك (۱۳۰۴ - ۱۳۷۱) و بوكاچيو (۱۴۱۳ - ۱۳۷۳) Boccaccio). بو جريانىن ايتالياداكى بۇيوك نمايندەلىرى اۋلموشلار. بو جريانىن ظهورونا ايكى مھم عامل سبب اۋلموشدور:

- بىرى كلىسا و حكومت تضييقينه قارشى آزادلىق فكرى.

- بىرى دە كلاسىك يونان - لاتىن ادبياتلارينا اۋلان حسرت و حيرانلىق. اۋناگۇره ھومانىزم يونان - لاتىن مدنيت عصرينه صميمى و جدى بىر يۇنلمە - قايدىشى ايفادە اندر. ھومانىزم مفكورەسى عىنى زماندا كلىسا حاكميتى، خىرىستىيان روحو دۆشونجە طرزىنى و داورانىشلارنى ارادان اپارماق معناسىنى دا داشيىردى. بوندان باشقا مطبعەنىن ايجادى، يىنى جغرافى كشيقلر، شەرلرین زنگین لشمەسىلە آرتان رفاه، سياحتلر و ساواشلار و اسپانيادا انكشاف ائدن اسلام مدنيتى ھومانىزمین ظهورونو سرعتلنديرەن سببلردير.

بو جريانىن تاثيريندە قديمكى لر كىمى يازماق ھوسى، اونلارین تقليدى، اوسلوب و ذوق دە يىتگىنلىك قاينغىسى ظهور ائتدى. قديمكى لرین نوع، شكيل و اوسلوبلارى ايله ياناشى دنيا گۇروشلرى، موضوع و فكرلرى دە تقليد ائيدىلىدى، فقط قديم چاغلارین مالى اۋلان بو لائىك دۆشونجە و اصلاحاتا اويغون بىر زمينه حاضرلاندى.

ھومانىزم ايتاليادان باشلاياراق اسپانيا، فرانسە، انگلستان و آلمان دا يايلىدى و بىر - بىرينە آز - چۇخ بنزەين ادبياتلارین ظهورونا سبب اۋلدو. ايتاليا ھومانىستلىرى نين الھاميلە جانلانان بو گۇروشلر ۱۶ - ۱۵ جى عصرلردە بو ملتيرين ادبيات ديللرینی قوردو و انكشاف ائتدردى.

ھومانىزمین ايتاليادان سۇنرا ان بۇيوك نمايندەلىرى فرانسەدە ظهور ائتميشدير، رابلە (Rabelais ۱۴۹۰ - ۱۵۵۳) و مونتئين (Montaigne ۱۵۳۳ - ۱۵۹۲) و رۇنسارد (۱۵۸۵ - ۱۵۲۴) كىمى. ھومانىزم جريانى عىنى زماندا اوروپا ملتيرى نين اۋز آنا ديللريندە يازماغا و ملى ادبياتلارینی قوروماغا سبب اۋلموشدور.

كلاسيزم (Classicisme)

كلاسىكوس لاتينجە سئچمك معناسىنى وئرير. سۇنرادان لاتينجە و يونانجانى اۋيرنمك و بو ديللردە يازا بيلمك اۋچون اۋخونان اثرلرە كلاسىك ادى وئريلدى.

بو گۆن ده ابدی اولموش شاه اثرلره، آنا دیلینی ان گۆزل یازان صنعتکارلارا و اونلارین اثرلرینه مکتب- مدرسهلرده اؤیره دیلن مثبت علملره و ... بو آد و ثریلیر.

بورادا قاعدهلره باغلی لیق و یئتگین لیک مفهومی واردیر. ادبیات دا ۱۷- جی عصرین ایکینجی یاریسیندا فرانسده انکشاف ائدن بیر جریانا دئییلیر. بو جریان ۱۷ و ۱۸ جی عصرلرده بۆتون اروپادا یاییلمیش و ان سچیتهوی اثرلرینی ۱۷۰۰- ۱۶۵۰ ایللرینده فرانسده ده وئریب هومانیزمین داها شعورلو بیر داوامی اولموشدور.

کلاسیزم مکتبی ارسطو و دکارتین فکرلرینه دایانیر. بو مکتبده صنعتین اساسی عقله دایانیر، عقل لذت و منفعت آراسیندا هارمونی، اویغونلوق (هماهنگی) قورار. یازیچی نین دۆشونجهسی عقل و منطقه دایانمالی و غرضلی اولمامالی دیر. ادبیات حقیقتین آیناسی دیر. حقیقتده هر زمان و هر یئرده عینی دیر.

کلاسیزم مکتبی شاعیرلرین (Boileau) یازدیغی «شهر صنعتی» (Art Poetique) آدلی کتابیندا بو مکتبین مقصد و قاعدهلرینی ایضاح ائدیر و بئله دئییر:

عقل و منطقی سئوین، اثرلرینیز زینت و قیمتینی اوندان آلسین، طبیعتدن هئچ آیریلمامالی ییق، چونکی طبیعت، حقیقت دیر. حقیقتدن باشقا هئچ بیر شئی سئومهلی و گۆزل دئییل. ساختا شئی لر، داریخدیریجی و یؤروجودور. طبیعتی تقلید و تصویر ائدین. کلاسیک ادبیاتین مقصد و غایهسی اخلاقی اولموشدور. اؤناگۆره حماسه و شعر اخلاقی مقصدله یازیلماالی و دینی- اجتماعی فضیلتلری یایمالی دیر.

شعر عقلین دیلی دیر و حقیقی شاعرین شعرى هم فایدالی دیر، هم ده لذت وئرر. بو مکتبده عقله دایانان اراده، دویغو- احساس حاکیم دیر و خطاب ائله دییی آدام دا سئچگین آدام دیر.

کلاسیزمین بیر سیئرا قاعدهلری، نورمالاری، چرچیوهلری واردیر، یازیچی بو نورم و قاعده- لردن خارجه چیخا بیلمز و ایسته دییی بدیعی ذوقو حیاتا کئچیره بیلمزدی. او دربار- سارای ذوقونو اوخشامالی ایدی. یازیچی تئم سئچنده و پرسوناژلار (صورتلر) یاراداندا استاندارد (معین لشمیش) قانونلاردان کنارا چیخا بیلمزدی. اؤ، اؤز قهرمانلارینی سارایدان و یا یوکسک، زنگین طبقه لردن سئچمه لی ایدی. یوخسول طبقه نین نماینده لری آنجاق کؤمئدی ده گتیریه بیلردی. بو سببدن بو مکتبده ادبی نوعلر ده محدود اولوب بونلاردان عبارت ایدی: تراژئدی کومئدی، قهرمانلیق درام (نمایشنامه) لاری، قهرمانلیق منظومه لری، غنائی نوعدن ده قصیده، مدحیه، مناجات و ...

کلاسیزم مکتبی یازیچی لاری حیاتی اولدوغو کیمی یوخ، سارایین، زنگین، حاکیم و سچگین طبقه نین ایسته دییی کیمی تصویر ائتمه لی ایدیلر.

بو مکتبین محدود قایدالاریندان درام اثرلرینده (اؤچ وحدت) قاعده سینی ذکر ائده بیلریک. بونلار: زمان وحدتی، مکان وحدتی و حادثه - حرکت (موضوع) وحدتی ایدی.

زمان وحدتی: مکان وحدتی قاعده سینی ۱۴۵۵ده ایتالیالی ماگی (Maggi) علاوه ائتمیشدیر. اثرده تصویر اولونان حادثه لر آنجاق بیر یئرده وئرلمه لی ایدی. پیئس (نمایشنامه) ین بیرینجی پرده سینده شهر، دیگر یئرلرینده کند و یا باشقا یئرلر گوستريله بیلمزدی. بونون نتیجه سینده یازیچی گئنیش سوژئت، موضوعلار اؤزینده ایشله یه بیلمزدی. - حادثه و حرکت (موضوع) وحدتی طلبینه گؤره اثرده یالنیز بیر موضوع، حادثه لر خطی اولمالی، بیر- بیریندن دوغان حادثه لر بیر خطدن کنارا چیخا بیلمزدی و فرعی، اضافی حادثه لره یئر وئرلمزدی.

زمان و موضوع دا وحدت قاعده سی ارسطودان قالمیشدیر و درام اثرلرده اوزون زمان حاکیم اولموشدور.

ایلک دفعه شئکسپیر اثرلرینده بو اؤچ وحدت قاعده سینی پوزموشدور. کلاسیزمده دیل ده معین چرچیویه یئرلشدیرلمیش و وارلی، سارای دیلی اساس گؤتورولموشدور. آنجاق کومئدی ده خلقین، عادی دانشیق دیلیندن استفاده اولونوردو. بو دؤورده داها چوخ شعر دیلی انکشاف ائتدی، حتا درام اثرلری (نمایشنامه لر) شعر ایله یازیلردی شعر نوعوندان قصیده، مناجات منظومه و غزل داها چوخ یازیلردی.

کلاسیزم مکتبی طبیعت و قدیم یونان- لاتین یازیچلاری نین تقلیدینی بیر اساس کیمی قبول ائدیردی و هر شئی حتی گؤزلییی ده عقل ایله اولچوردو.

بو مکتب اؤنجه ایتالیادا یاراندى لاکین فرانسده انکشاف ائتدی و اؤرادان آلمان و انگلستانا یاییلدى.

کلاسیک جریانین بؤیوک یازیچی و شاعرلریندن نمونه اولاراق بونلاری ذکر ائده بیلریک: کورنی ۱۶۰۱-۸۴ (Corneille)، هوراس Horace تراژئدیسی نین مؤلفی، لافونتئن Lafontaine، ۱۶۲۱-۵۹ - مشهور شاعر و قابل حکایه لری نین مؤلفی (Racine) اندروماک Andromaque تراژئدیسی نین یازیچیسى و مؤلیر Moliere خسیس Lavare نمایشنامه سی نین مؤلفی).

رومانتیزم (Romantisme)

رومانتيزمىن قديم معناسى: خيالى، شاعرانه، محتشم و عجايبدير. ۱۸۱۵دن سوئرا بۆتون اوروپادا ياييلان دويغو، هيچانا دايانان و انسان آزادليغىنى مدافعه ائدن رومانتيزم ادبى جريانى اۇنجه (۱۷- جى عصرده) انگلستاندا ظهور ائتدى، سوئرا آلمان، فرانسە، ايتاليا، اسپانيا و روسيهده ياييلدى و ۱۸۵۰- يه قدر اوروپا ادبياتىنا حاكم اولدو.

رومانتيزمىن ظهورونا سبب اولان عامللرين باشيندا محيط و حاكم اولان طبقه و شرايطدن آيدىنلارين و عموم خلقين ناراضىليغى اولموش دور.

۱۸- جى عصرين بيرينجى يارىسيندا حاكم طبقه و اشرافزادگان اخلاقسىزلىق و فسادا آلوده اولور، ياواش- ياواش اؤز نفوذ و اعتبارىنى الدن وئيردىلر. بير طرفدن ده اقتصادى وضعيت گئت- گنده پوزولماغا باشلاميشدى. بو شرايط ده خلقين دؤشونجهسىله كلاسك يازىچى لارين ايستهديكلرى بير- بيرينه اويموردو.

كلاسيزم جريانى نئجه شاهلىغى و استبدادى تمثيل ائديرديسه، رومانتيزم ده اونا قارشى رئاكسيون، عكس العمل اولان آزادلىق، دموكراسى و بير آز دا انارشيزم هوسى و ايستهييندن دؤغموشدور. بو ادبى جريانىن ظهورو اوروپادا بورژوا طبقهسىنين ظهورو و ايش باشينا گلمهسىله علاقه داردير. بو جريانىن طرفدارلارى اورتا طبقه دن و يئنى تۇره ميش شهردلى- بورژوا طبقهسى ايدى.

رومانتيزمىن دايانديغى متفكر و فيلسوفلار، مونتسكيو (Montesquieu) وولتئر (Voltaire) و ژان ژاك روسو (Jean Jaque Rousseau) دور. بونلار ۱۸- جى عصرين آيدىنلىق چاغىنين فيكر اداملارىدير. بونلار طرفيندن دين، دولت، اخلاق و حقوق مسئله- لرى و عنعنهلر اؤزرينده مناقشه آپاريليب و باشقا اولكه و ملتله كه كى ياخشى خصوصيتلر نمونه گؤستريلىردى. انسانين، حيات، شرف مالكييت و آزادلىق حقلرى اؤستونه قورولان يئنى آمريكا دولتى بيه نيلير و فرديتچى ليك مدافعه ائديلير و قولدارلىق عنعنهسى محكوم ائديلىردى.

نيوتون و بوفون كيمي عالمرين فن و طبيعت ساحه سينده كى كشفلىرى و آر كئولۇژى تاپينتى لارى انجيلين اسكولاستيك دنيا گؤروشونو اعتبارسىز ائديردى. فيلسوفلار، يئنى دؤورون اساسلارنى قويوب ايضاح ائدركن بو ديشمه لر ادبيات عالمينه ده تاثير ائديردى. اۇنا گؤره رومانتيزم يئنى دؤشونجه و ادبيات چاغىنين باشلانغىچى سايلير، اونون تملى ۱۸- جى عصرده قويولدۇغو حالدا، انسانلارين حقلرينى و انقلابلارين حاضرانماسينا يول آچميش و اۇنلارلا برابر انكشاف ائتميشدير.

رومانتیزم بیر ادبی جریان کیمی ۷۰-۱۸۲۰ ایللرینده فرانسهدده یاییلیدیغی حالدا، بیر مکتب حالینا گلمه دن اونجه انگلستاندا، آلمان دا و فرانسه ده اونو حاضرلایان اونجو رومانتيک لر اورتایا چيخميشدير. انگلستاندا لورد بايرون (Lord Byron ۱۷۸۸ - ۱۸۲۴) و شئلی (P.B.Shelley ۱۷۹۲ - ۱۸۲۲) و جان کیتس (John Keats ۱۷۹۵ - ۱۸۲۲) کیمی شاعرلر، عصيانچی روح لاری، آزاد الهام لاری، احتراصلی قادین و طبیعت عشق لريله رومانتيک جريانين گؤجلندنديرديلر. شئکسپير (۱۶۱۶ - ۱۵۶۴) رومانتيک درام (نمایشنامه) اثری یازماقلا و والتتر اسکات (Walter Scott ۱۷۷۱ - ۱۸۳۲) تاریخی رومانلاريله رومانتيزمه زمينه حاضرلاديلار.

آلمان شاعرلریندن گوته (Goethe ۱۷۴۹ - ۱۸۳۲) شیلر (Schiller ۱۷۶۹ - ۱۸۰۵) و بئرناتو (Bernato ۱۷۸۱ - ۱۸۴۲) رومانتيزمين خصوصيله ملتچی ليک- وطنپرورليک و خلق قايناقلارينا دايانماغين اساس لاريني قويدولار، آلمان دا شليگل قارداشلاری Wilhelm, Schlegel, Schlegel, Frederic بو مکتبين قوروجوسو ساييليرلار. فرانسيز قاباقچيل رومانتيکلردن ژان ژاک روسو (J.J.Rousseau ۱۷۷۸ - ۱۷۱۲) لامارتین (۱۸۶۹ - ۱۷۹۰) Lamartine) و يکتورهوگو (۱۸۸۵ - ۱۸۰۲) دويغو، خيال، درينليک و عشق عنصرلريله رومانتيزمه يئنی اوفوقلار آچديلار.

رومانتيزمين ادبی گؤروشلری: فرديتچی ليی و صنعتکارين آزادليغيني هر شئی دن اؤستون گؤرن رومانتيک يازيچی لاری آراسيندا آشکار فرقلر واردير. بونلاری بيرلشديرن اساس نقطه کلاسيک قاعده لره قارشى چيخماقلاری دير. کلاسيکلر عقل و منطقی اؤزلرينه باش تاجی سئچديکلری حالدا بونلار عقلين کنترولوندان قورتولوب دويغو و الهاما قاپيلماق ايسته بيرديلر.

رومانتيک شعر: اؤلچوم، نظام و آچيqliق يئرینه باشدان باسا جوشغونلوق، سئزمک، و صميميت دير. شاعير هئچ بير حد تانيمادان، قايدا- اصولا بويون اگمه دن ايچيندن گلنی يازمالی دير. زمانى و طبيعتى و حتا اؤزونو ده آشيب گئچمه لی، چالیشمالی و گره کيرسه شعور آلتی ايستک و سئزدیکلرينی ده ايفاده ائتمه دير.

کلاسيکلر احتراصلاری ياساقلايب، ضعف لری پيسله ييب و اراده نی اؤستون توتارکن، رومانتيکلر، صنعتکارين احتراصلاری سونسوز اولمالی دير- دئيرديلر. چونکی بؤيوک اثرلر، سونسوز عشق، سؤنسوز کين، نفرت و آرزولاردان دوغار. رحم، عشق، ايدئال، پيسه دؤشمانليق و ياخشى يا محبت هم انسانی هم ده جامعهنی و نتیجه ده ادبيات اثرينی اوجالدار.

كلاسيكلر، «طبيعتى تقليد ائتمهلى»- دئيردىلر، حالبوكى رومانتيكلر گۆره طبیعتى تصوير ائتمك، هم گۆرونن هم ده گۆرونمهين يانلارینی، اونون درینیندهكى معنانى دا سئزمك لازمدير. چونكى صنعت بير تقليد یوخ بير ياراتماق ايشى، ياراديجيلىق دير. كلاسيكلر يالنىز سئچگين انسانا خطاب ائدير و دۆزگۆن نۇرمال، منطقى شئيلره اهميت وئيردىلر.

رومانتيكلر بونلارين يانیندا خصوصاً عجایب، گۆلونج، چيرکين انسان و شئىلره ده بۆيوك يئر وئيردىلر. چونكى طبیعتده بونلار دا واردى. بو سقط، غير طبیعى، خسته، دۆشگۆن و اۆستون انسانلار حياتا مختلف رنگ و احتراض وئيرلر. بوناگۆره چوخ ياخشى و يا چوخ پيس اءاملارى و فوقالعاده حادثهلى اؤز اثرلرينه موضوع سئچيردىلر.

كلاسيكلرين قديم يوناندا برى ثابت قالان و هر اۆلكهده ياشايابيلن ايدئال انسان تىپينه قارشى بونلار اؤزلىرىنه معاصر و يا اؤز آتالارى اۆلان يئرلى و مىلى اءاملارى تصوير و ايفاده ائديردىلر. بونلار عمومى كاراكترلر يوخ خصوصيتى اۆلان اءاملار اؤزلىرىنه دوروردولار. رومانتيكلره گۆره ثابت بشرى تىپ يوخدور. انسانلار چاغدان چاغا، اۆلكهدن اۆلكهيه، اجتماعى شرطلره و دینى- مىلى اينانجلارينا گۆره دئيشيرلر. بۆيوك فرانسىز رومانتيك شاعرى ويكتور هوگويا گۆره انسانلار ان ازى اوچ چاغ (دؤور) گئچيرميشدير. ليريزم (غنائى)، داستان (تحكيه) و درام (نمایشنامه)، رومانتيك مرحلهنين شعرى اۆلان درام، عادى ايله اۆستونو، قاباييله اينجهنى، ياخشى ايله پيسى بيرليكه ايفاده ائدير.

كلاسيكلر، بشرى- انسانى اولماق قايغى سييله يونان- روم تاريخلرينه، او دؤورلرين داستان و افسانهلرينه و صنعت و كۆلتورونه و يازى اوسلوبونا حيران قالدیلار.

رومانتيكلر اؤز ياشادىقلارى زمانا و يا مىلى تاريخلرينه باغلاندىلار. منسوب اۆلدوقلارى ملتین افسانهلرينى داستانلارینی، فولكلور اثرلرينى منيمسهديلر، خلق ناغیل و ماهنىلارینی دئيرلنديردىلر. معمارليقدا دؤريك، ايؤنيك اوسلوبون عكسینه اوروپا اورتا چاغى نين مىلى اثرلى اۆلان گؤتيك صنعته يۆنلدىلر.

اوسلوبدا آنتيك و كلاسيك اۆلچو و سادهلىيى بوراخيب مبالغهيه، خيالى تصويره، بؤل مجازلارلا دؤلو سؤسلى- بزه كلى و دويغولو ايفادهيه دئير وئردیلر. چونكى دويغو و الهاملار آنجاق بو آزاد و شاعرانه طرز- اوسلوبا اويوردو. رومانتيكلر خيرىستيانيلىغى دا كلاسيكلردن آيرى شكيلده دؤشوندولر، اونا بير باسقى و قاعدهلر سيستمى كيمي، جوشغون و ياخشىليغا

آپاران بیر ایمان کیمی باخدیلار و تصوفده کی وجده (شوق، عشق) بنزهین بیر دینی عشقی ترنم ائتدیلر. کلاسیکلر، کلیسا و شاهلیق مطلقیتی اداره سینده اجتماعی موضوعلار و ملی ایشلره قاریشمیردیلا. رومانلیکلر فرانسیز، انقلابی نین گتیردی بی دۆشونجه نین تأثیریله خلقچی اولدولار. انسانلارین برابرلیی و قارادشلیغینی مدافعه ائتدیلر و یوخسول، بدبخت آدم لارین، حقین و یاخشیلیغین دؤستو اولدولار.

رومانتیزم مکتبی نین ان مشهور یازیچی و رومانچی لاریندان مادام دوستائل (۱۸۱۷-۱۷۶۶ Madame Destael) بو جریان باره ده بئله دئمیشدیر:

«رومانتیک کلمه سی، المانا یئنی گیرمیشدیر: تروبادور (ساز) شاعرلری نین ترنم لرینه، شؤوالیه لیک و خیریستیانلیق حیاتیندان دؤغموش اولان شعره دلالت ائدر. من کلاسیک شعر ی قدیمکی لرین شعر ی، رومانتیک شعر ی ده شؤوالیه لیک و دره بی لیک عنعنه لرینه باغلی شعر معناسینا آیرام...

قدیم چاغین تقلیدی اولان کلاسیک اثرلری نه قدر ده مکمل اولسالار خلقه ائنه بیلیمیر و زمانیمیزدا کی هئچ بیر ملی دویغو دۆشونجه یه جاواب وئره بیلیمیردی. رومانتیک ادبیات کؤکلری اؤز تۇرپاغیمیزدا اولدوغو اؤچون، یوردوموزدا یالنیز اونو بؤیوده بیلر و جانلانیدیرا بیلرک.»

رومانتیزم دؤورو اوروپادا ناسیونالیزم و وطنپرورلییین چیچکلنمه دؤورودور. درام ساحه- سینده تراژئدی و کؤمئدینی بیر- بیرینه قاتیب و شئکسپیرین تعبیریله «رومانتیک درام» آدلانیدیردیلا.

فرانسیز ادبیاتیندا رومانتیک ادبیاتین باشیندا ویکتور هوگو (۱۸۰۲-۸۵ Victor Hugo) گلیر اوتون شعرلری و رومانلاری (سفیلر) و دراملاری دنیا جا مشهور اولموشدور. لیریک شعر و رومانا آلفرد دو موسه (۱۸۱۰-۷۵ Alfred De Musset)، درین فلسفی شعرلریله مشهور آلفرد دوویگنی (۱۷۱۷-۱۸۶۳ Alfred de Vigny) و ماجرا رومان- لاری ایله و شعرلری ایله مشهور اولان الکساندر دوما (آتا) (Alexandre Dumas ۱۸۰۳-۷۰).

رومانتیکلرین اساس گؤجو شعرده گؤرولور.

روسیه ده پوشکین (۱۷۹۹-۱۸۳۷ A. Pouchkin) ان بؤیوک رومانتیک شاعر ساییلیر. ایلك زمانلار یازدیغی هیجانلی و تنقیدچی شعرلرینه گؤره قفقاز و کیریم سؤرگۆن ائدیلدی. پوشکین اؤنجه وولتئردن، سؤنرالاری شئکسپیر و بیرون دان تأثیر و الهام آلدی.

«قفقاز محبوسو» و «باغچه سرای فانتانی» (فواره سی) «اؤنون سؤرگۆنلوک حیاتیندان آدیغی الهاملا یازیلیمیشدیر. پوشکین- ین شاه اثری ساییلان «یئرگنی اونئگین» (Y. Oniegin) (۱۸۳۰) منظومه سی یئددی مین بیتدی. بو منظومه ده لؤرد بایرؤنون «دؤن ژوان» اثری نین تأثیری گؤرولمکده دیر. پوشکین ۳۸ یاشیندا ایکن بیر دوئلده اؤلدورولموشدور.

روسلارین ایکنجی روماننیک شاعیری لرمانتوف (۱۸۴۱-۱۸۱۴ Lermantov) دور. او دا ۲۷ یاشیندا ایکن بیر دوئلده اؤلموشدور. اؤنون «شیطان» و منشور اثری اؤلان «عصریمیزین قهرمانی» مشهور دیر.

رومانتیزم ادبی جریانى شرقده اسلام یازیچی و شاعرلرینه ده تأثیر ائتمیش، عینی روحدا و اوسلوبدا اثرلرین ظهورونا سبب اؤلموشدور.

۱۸۶۰ دان سؤنرا باشداشناسی اؤلماق اؤزره تنظیمات یازیچی و شاعرلری فرانسیز روماننیزم مکتبینی تعقیب و تقلید ائتمه یه باشلادیلار. نامق کمال، احمد ثابت، عبدالحق حامد، رجائی زاده اکرم بو جریانى منیمسه دیلر و بو اوسلوب و گؤروشله اثرلر یازدیلار. تنظیمات دؤورونون بؤتون رومان و درام (نمایشنامه) لاریندا روماننیک عنصرلر آشکار شکلده گؤرولمکده دیر.

آذربایجاندا روماننیزم جریانى:

۲۰- جی عصرین ایلك ایللرینده آذربایجاندا وجودا گلن سیاسی-اجتماعی شرایط روماننیک شاعرلرین ده ظهورونا سبب اؤلدو. بو شاعرلر خلقی جهالتدن قورتارماغا و علم اؤیرتمه یه تشویق ائدیپ، استبداد و ظلمه قارشى مبارزه یه دعوت ائدیردیلر. بونلار عینی زماندا آذربایجانین آزادلیق و استقلالى اؤچون ده چالیشیردیلار و بعضی لری بو یولدا جان-لارینی دا فدا ائدیلر. بو ادبی مکتبین گؤرکملی نماینده لری محمد هادی، عباس صحت، حسین جاوید، عبدالله شائق و دکتر علی بی حسین زاده دیر.

محمد هادی، شاماخی لی دیر. نامق کمالین تأثیری آلتیندا قالمیش دیر. ۱۹۰۵- انقلابی اؤندا بؤیوک سئوینج و اومود یاراتمیش و شاعر (احرارانه) قصیده لر یازیپ وطنداشلارینی آزادلیق و استقلاللا چاغیرمیشدیر. محمد هادی شعرلرینده یالنیز روس تزارى نین استبدادینا دئییل، ایراندا حکم سؤرن محمد علی شاه استبدادینا دا شعرلریله آلولو نفرت یاغدی ریر. مثلا:

گول، بو گون ظلميله انظار عدالت آغلا سین

منتظر اول انتقامین رعدوار فرداسینا

غافل اولما، ملتین ناحق قانیندان قیل حذر

تاج و تختین غرق اولور آخیره قان دریاسینا

دکتر عباس صحت: او دا شاماخی لی دیر. گنجلییینده ایرانا، مشهد و تهران شهرلرینه گلمیش و طب دکتری اولموش. صحت شعرده فکردن چوخ دویغو طرفداری دیر. عینی زماندا تصویره چوخ اهمیت وئریر.

نمونه اوچون (یای سحری) شعریندن بیر پارچا نقل ائدیریک:

اود توتوب قیرمیزی آتشله گئنه یاندی اوفوق

شفقین قیرمیزی رنگلیه ایشقلاندی اوفوق

بیر قدر چایدان اوزاق اود قلامیش داغدا چوبان

اویادیر اوز سوروسون اوتلایا یایلاقدا چوبان

یوموشاق گوی چمنین اوسته دوشوب شنه گئجه دن

ایستی یوخدور هله وار بیر بالاجا مه گئجه دن

آغ دو مانلار اوجالیر گوی اوزونه داغلاردان

چوخ سرین دیر هاواسی گئچمه بو یایلاقلاردان

گون چینخیر گویده بولود قیرمیزی رنگه بویانیر

کندلی لر چوخ یورولوب اویخودان ایندی اویانیر

ییه ده مال - قارانی بعضی چینخاردیر قیراغا

بعضی صحرا یا گئدیر ایشله مه یه، بعضی باغا...

صحت ده هادی کیمی وطنپرور و خلقی نین صالحی ایله یاشایان و اودو ایله یانان شاعرلردن دیر. حسین جاوید (۱۸۸۲-۱۹۴۴)، ناخچیوانلی دیر و آذربایجان رومانیک شاعرلری نین ان گور کملی نماینده سی ساییلیر. بیر مدت ایراندا و استانبولدا یاشامیش و تورکیه شاعرلریندن توفیق فکرت و رضا توفیق له تانیس اولموشدور.

جاوید شعر یازماغا عاشقانه، لیریک - رومانیک اثرلرله باشلامیش تورکجه و فارسجا شعرلر یازمیشدیر، او دنیا یا و انسانلیغا گوزل لیک معیارله باخیردی. غنائی اثرلرینده کدر، گوز یاشی و بدبین لیک خصوصیتلری بارز شکلده اوزونو گوستریر. او آذربایجان ادبیات تاریخینده شعرله درام اثرلری یازان ایلك شاعر دیر. او شعر ی صحنه یه گتیرن، صحنه ده یوکسک آهنگلی شعر دیلینی دب سالان و خلقینه گوجلو تاثیر ائدن قدرتلی شاعر دیر، جاوید استالین دؤورونده رژیم دوشمانی کیمی حبس اولونوب سیبری یه سورولموش و ۱۹۴۴ ده سیبری زندانیندا اولموشدور. اونون مشهور اثرلریندن شیخ صنعان، ابلیس،

پیغمبر، توپال تیمور، سیاوش، خیام و ابلیسین انتقامینی ذکر ائده بیلریک. جاویدین دیلی
استانبول لهجه سینه یاخین دیر.

جاویددن نمونه اولاراق «چوبان تۆر کوسو» شعریندن دؤرد بیت نقل ائدیریک:

آچماسین چیچکلر، گۆلمه سین گۆلر

اؤتمه سین شیرین دیللی بۆلبولر

دردیم چؤخدور ائلر، ائلر آی ائلر

یار - یار دئییب گئجه - گوندور آغلارام

اؤز یوزدومدا بیر غریبدن سئچیلیم

اسیر کیمی بیر دوست، بیر یاخین بیلیم

جهان جنت اولسا، بیر لحظه گۆلم

یار - یار دئییب گئجه - گوندوز آغلارام

بیر ده ابلیس اثریندن «اولو تانرییا» خطاباً دئدی بی بیئش بیتنی نقل ائدک:

یئرلرده سؤروندوم یئتیشیر، گۆیلره قالدیر،

دیندیر قوجاغیندا

قالدیر منی بیر سیر ائده بیم خوش مو، گۆزل می

جنت ده ملکلر

قالدیر منی تا گۆرمه بیم انسانداکی ظلمی،

باخ یئر اوزو اینلر

یا رب بو جنایت، بو خیانت، بو سفالت،

بولمازمی نهایت؟!

انسانلاری خلق ائتمه ده وار بلکی ده حکمت،

ابلیسه نه حاجت؟!

آذربایجاندا بو دؤورده دکتر علی بی حسینزاده طرفیندن نشر اولونان فیوضات ژورنالی و

مکتبی داها چؤخ رومانئیزی تمثیل ائدیردی.

بايرام درگىسى

بو گۆنلرده بايرام درگىسى نين اسفند ۸۹ و فروردين ۱۳۹۰ سايسى اليمه گئچدى درگى زنجان دا «ماهنامه فرهنگى، اجتماعى و هنرى زنجان» آدى ايله «تۆرك- فارس» ديللرينده چىخماقدادير. منه گۆندريلن ساى ۳۳-۳۲ و ۵- نجى ايله عايددیر.

درگى نين صاحب امتياز و مسئول مديرى آقاي على محمد بيانى و سر دبيري آقاي سيدمرتضى حسيني و ديگر همكارلارى اتالار عيوض بيات، محمد رزاقى، خانم زهره مظلومى دير. آدرسى: زنجاندا دروازه ارک، خ. بسطاميان روبروى پست شهرستان زنجان، پلاک ۸. تلفكس ۵۲۶۹۸۹۵ دیر.

اۇنجه درگىنى منه گۆندردىكلرى اۇچون بايرامين مسئول لارينا تشكرومو بيلدیرمك ايسته ييرم.

درگىنى دقتله اوخودوم اما هله بيتيرمه ميشم. انجاق او قدر خوشوما گلدى كى، داها درگىنى قورتارمادان بو سطرلرى يازماغا قرار وئرديم. چۆنكى يازيمى وارلىق ين بو ساى- سينا چاتدیرماق ايسته ديم. درگى ده كى مقاله لر چئشيدلى هم ده فيلولوژيك و تاريخى مسئله لر باره ده دیر و چۆخ پيشكين و اولغون قلملريله يازيلميشدى. من اۇخودوغوم مقاله- لردن چۆخ فايدالانديم. البته بعضى قیدلريم ده واردیر كى، گله جكده اۇنلارى يازماغا وقت تاپسام اۇزلرينه گۆندره جه يم.

درگى ده بيزيم عزيز يازيچيميز آقاي هادى (كند اوشاغى) نين دا طنز مقاله سى چاپ اولونوب دئمه لى بايرام لاپ قولاغيمين ديبينده ايميش منيم خبريم اولماييب. بلكه ده داها چۆخ سفرده اۇلدوغوم اۇچون اۇندان محروم قالميشام، انشاءالله بوندان سؤنرا تهراندا اۇلدوغوم زمانلار درگى نى منظم آلاجاغام و اۇخوياجاغام. درگى ده قيد اۇلدوغو كيمي بير نئچه گنج ضيالىمىز بو درگى نى حاضرلاييب نشر ائتديريرلر.

بو گئرچكدن اوميد وئريجى دیر. يادىما گلير بوندان ۳۲- ايل اۇنجه وارلىق درگى سيني نى نشر ائتمه يه باشلا دىغيمىز زمان آنا ديليميزده يازان و اۇخويان بارماقلا رين سايسى قدريدى ! اۇناگۆره بو گنج سؤيداش و وطنداشلاريمىزى بير داها تبريك ائديرم و اۇنلارا بير شئى و سيرتى آچيقلاماق ايسته ييرم: بو ايشين نائليتى داواميندادير. داوام اۇچون ده اعتدالى قورومالى و يورلمادان ايشينيزه داوام ائتمه لى سينيز. سيزلره بو اوغورلو ايشده نائليت ديله- ييرم. اولو تانرى سيزلره يار اولسون.

وارلىق درگىسى نين مسئول مديرى: دكتور جواد هيئت

بىز نىيە ھەمىشە آجىق؟

چئويرن: دكتور عزيز محسنى

اميل زولا

اميل زولا بۇيوك فرانسىز يازىچىسى ۱۸۴۰ - جى ميلادى دە پاریس شەھرىندە آنادان اولوب و ۱۹۰۲ - جى ایلده همان شەھردە حیاتە گۆز يومور. زولا ملیتجه ایتالیانلی اولوب، بیر مهندس عائله - سینده دۇغولموش، لاکین یئددی یاشیندا آتاسینی ایتیرمیش، گنج یاشلاریندان آغیر حیاتا قاتلانمیشدیر.

امیل زولا پاریس دە «سن لوئی» مکتبىندە درس اؤخوماغا باشلايیر و ۱۸۵۹ - جى ایلدن ایکی ایل تمام ایش تاپماق اؤچون

چۇخ چالیشير، بو ایکی ایل زولا اؤچون آغیر گنچیر. بعضی روایتلره گۆره، بو گنج یازیچی چۇخ آغیر و چتین حیات کئچیریر، دئییلنلره گۆره، زولا عمرونون چۇخ بۇيوك حیصه - سینی، دۇزولمز بیر حیات ایله اۆز به اۆز اولور، او عمارت لرین شیروانی لری نین آلتیندا سارسیدیجی و آغیر و دۇزولمز آجلیق نتیجه سینده، بو یئرلرده گۆیرچین اؤولاماغا مشغول اولور و حتی اؤ آغیر گۆنلرده مجبور اولور پالتارلارینی دا گیروو قویسون. یازیب یاراتدیغی اثرلرینی داغینیق بیر حالدا یاتاغی نین اؤز رینه بوراخیب دیشارییا چئخماغا بئله اؤزو گلمیرمیش.

بعضی نظردن ممکن دور بو روایتلر بیر آز قدرن آرتیق مبالغه نظره گلسین، آنجاق الدە اؤلان معلوماتلارا گۆره، بو سؤزلر واقعیتدن چۇخ اوزاق دئییلر.

زولا بو گنج انسان آجلیغی، یۇخسوللوغو، فلاکتی بۆتون درى و سۆموکلری ایله حسن ائدیر. بونو دا گرک قید ائتمک بو چتین حیات و آغیر یاشاییش اؤنون اؤچون بۇيوك بیر تجربه اولدو. زولا ۱۳۶۲ - جى ایلده بیر بۇيوك شرکتین ساتیش شعبه سینده ایشه باشلايیر و اؤنون اؤزونتولو و آغیر حیاتی راحتلیغا دۇغرو اؤز قویور.

زولادان قاباق بیر نئچه اوروپالی یازیچی لار، الیوت انگلیسلی یازیچی و باشقالاری نین یازی لاریندا ناتورالیزم^۱ انعکاس تاپدی و بونلارندان بعضی لری ناتورالیزمی قایدایا سالدیلار. آنجاق بونو گرک دئمک: یالنیز زولا ایدی کی، کلاسیک ناتورالیستی رومانلاری نین نظریه و اؤرنکلرینی یاراتدی. بونو دانماق اولماز کی، ناتورالیست رومانی نین اساسینی زولا قویموش تجربی رومان (۱۸۸۰) "ناتورالیست رومانچی لار (۱۸۸۱) اثرلرینده نظریه سینی یاراتمیشدیر؛ لاکن یارادیجیلیق تجربه سینده امیل زولا "بالزاک"^۲ عنعنهلرینی داوام ائتدیرمیش، تنقیدی رئالیزمه^۳ چؤخ مئیل گوستریمیشدیر. زولا بیر چؤخ اثرین مؤلفی دیر. «من نهیه نفرت ائدیرم»، «پاریسین بطنی»، «تله»، «نانا»، «قادین سعادت»، «ژئرمینال»، «تورپاق»، «پول»، «دکتر پاسکال»، و سائر و... زولانین بؤیوک شهرت قازانمیش «ژئرمینال» رومانیندا ایلک دفعه اولاراق سرمایه نین توققوشماسی عکس اولونموشدور. امیل زولا بیر چؤخ اثرلرینده عدالتی و انسان حقوقلارینی مدافعه اتمیش، ظلم و استبدادی قطعیتله پیسله میشدیر. «دریفوس ایشی» ایله علاقه دار حربی ارتجاعه قارشى چئخیش اتمیش و «من اتهام ائدیرم» یازدیغی مکتوبونا گؤره حبس جزاسینا محکوم ائدیلیمیشدیر.

بیز بورادا بو بؤیوک یازیچی نین اثرلریندن بیر کیچیک نمونه اولاراق «ایش سیزلیک» داستانینی دؤغما آنا دیلمیزده اوخوجولاریمیزا تقدیم ائدیریک.

۱ - ناتورالیسم: طبیعت گرائی، طبیعتچی لیک. ۱۹ - جو عصرین ۶۰- جی ایللرینده ادبیات و اینجه صنعتده میدانا چئخمیش و بو مکتبین بانئسی امیل زولادیر. بو جریان اجتماعی قانونلاری طبیعت قانونلاریلا عینلشدیریر. اجتماعی اینکشاف قانونلارینا اعتناسیزلیق گوستریر و وارلیغی آنجاق ظاهری جهتدن اولدوغو کیمی تصویر ائتمه یه چالیشیردی و طبیعتی یامسیلاماغی توصیه ائدیردی. بو مکتب ۱۸۹۰ - ۱۸۸۰- جی ایللره دک اوروپا ادبیاتینا حاکم- ایدی و بو مکتب ۱۹ و ۲۰- جی عصرلرین یازیچی لاریندا بؤیوک تاثیر بوراخمیشدی.

۱- بالزاک: فرانسه نین بؤیوک یازیچیسی ۱۷۹۹ - جی ایلده آنادان اولوب ۱۸۵۰- جی ایلده پاریسده ابدی اولاراق حیاتا گؤز یومدو. بالزاک دنیادا ان چؤخ اثرلر یارادان یازیچی لاردان دیره اؤ، اؤز زمانه سی نین، احوال- روحیه سینی چؤخ درین دقتله ترسیم ائدیر و بونا گؤره دیر کی، واقعیتلری دریندن گؤرن بیر یازیچی تانینیر: «بایا گورور» اؤزه نی گرانده «اؤتوز یاشلی قادین» اؤنون قدرتلی اثرلریندن دیر.

۲- رئالیزم: واقع بینی، حیاتیچی لیک: رئالیست یازیچی لارین عقیده سی بودور، هنر (صنعت) خلق اؤچوندور و گرک اؤنون اؤچون یارانسین و بونا گؤره هر بیر رئالیست یازیچی یا صنعتکار گرک جمعیتده یاشادیغی خلقین حیاتیندان، گذریندن آرزوسوندان دیلگیندن و حیات یولوندا مبارزه سیندن سؤز آچسین. اولین یازیچی کی فرانسه ده بو سبکده قاباقجیل اولدو، بالزاک ایدی اؤ، اؤز زمانه سی نین انسانلاری نین واقعی حیاتلارینی قلمه آلدی. البته باشقا یازیچی لار دیکتس انگلستاندا، داستانیوسکی روسیه ده بو شیوه دن تبعیت ائتدیلر. رئالیست یازیچی لار انسانلارین حیات و یاشایشلارینی نجه واردیر انله جه ده منعکس ائدیرلر.

ايش سىزلىك

سحر يئنى آچىلمىش ايدى. ايشچى لىر اعمالاتخانايا^۱ گىردىلر. يان- يۈورە حددن آرتىق سويوق ايدى و كارگاهين هر بير يئرئىندن كدر و غم ياغىردى. بۇيوك بير اوتاغين بوجاغيندا بير انسان كىمى جىلىز اللرىنى دىنمز- سۇيله مز آسلايلاق لال بير ماشين داينمىشدى. اونون تگرلىرى^۲ داها ترپنمىردى و اوندان الم و غصه ياغىردى. بو ماشين نئچه گون بوندان قاباق اوز فىتى^۳ و قدرتلى نفسيله بۇتون ائولرى تىترەدىردى. او، استحصالين قلبى و بۇيوك قلبى ايدى.

صاحبكار سس سىز- سمىرسىز اوز اوتاغيندان دىشارى چىخىب و بير اميد سىزلىكلە اوزونو ايشچى لىرە توتوب دئىير:

اوشاقلار! هەلىكلە ايش يوخدور... سفارش وئرن يوخدور. هر طرفدن سفارشلىرى دالى آيرلار. مال لار هامىسى اليم اوستونده قالىبىدەر. من بو ايلين سۇن آينا چۇخ اوميد باغلامىشدىم. اۇناگۇرە كى، كئچن ايل همان بو آيدا چۇخ ايش واريدى. آنجاق ايندى بۇيوك مۇسسەلر، شركتلر ضرر ائدىرلر، گر ك كارخانانى ياتىردام.

ايشچى لىر بير- بيرىنە باخىرلار و اۇنلارين گۇزلرىندە الى بۇش ائولرىنە قايتما وحشتى هابئله صباحكى گۇندن آج قالما وحشتى اۇخونور. صاحبكار بونلارين هامىسىنى گۇرور و ياواشجادان سۇزونە دوام ائدىر:

- آلهها آند اۇلسون من لۇغا و اۇزوندن راضى بير آدام دئىيلم، منىم وضعىيىتىم دە ياخشى دئىيل بلکہ دە سىزىنكىندن داها پىش دىر. بير هفته نين عرضينده اللى مين فرانك^۴ الدن وئرمىشم. من بو گون ايشى دايندىريرام اۇناگۇرە كى، سىنىق چىخماغىم و ورشكست اۇلماغىم بوندان آرتىق گئنىشلىنمەسىن... آيين اۇن بئشىندە گر ك بۇتون بۇرچلاريمى اۇدەيم. منىم حتى "سو"^۵ دا يۇخوم دور سىز اۇزونوز گۇرورسونوز من سىز ايله بير دۇست كىمى دانىشىرام و هئچ بير شئى سىزدن گىزلىتمىرم. ممكندىر صباح منىم اوچون اجرائيه صادر ائتسىنلر... من بو ايشده گناھكارام مى؟ بىز آخىرادك چالىشدىق من ايستەيىردىم سىزە كمك ائدم بو آغىر موقعىيتى كئچىرەسىز. آنجاق هامى شئى قورتاردى. من سىنىق چىخدىم. داها منده سىز ايله بۇلمەيه هئچ بير شئى قالمامىشدىر.

^۱ - اعمالاتخانا: كارگاه

^۲ - تگر: طائر، چرخ

^۳ - فیت: بوق

^۴ - فرانك: فرانسه يولونون واحدى

^۵ - سو ۱۰۰ سو بير فرانك، بير شاهى، بير قىپىك.

صاحبكار الينى اونلارا سارى اوزادير. ايشچى لىر سۇس موش بىر حالدا اۇنون الينى سىخىرلار. اۇندان سۇنرا بىر نىچە دىقەقە اۇووجولارىنى يوموب فايداسىز و گر كسىز آوادانلىغا باخىرلار. كىچمىش گۇنلردە ارەلر سحر دن آخسامادك ماهنى اۇخوردولار و چكىچ لىر ادب و نزاكتدن مدافعه اندىردىلر. آنجاق ايندى ائله بىل اۇنلار ين اۇزونە يۇخلوق تۇزو سپەلەنىدىر و بو بونو گۇستىرير كى، گله جك هفته دن اييرمى - اۇتوز عائله پارس ده آجلىق چكه جكلر. نىچە نفر آرواد ايشچى لرىندن چۇخ زحمتيله اۇز آغلاماقلارى نىن قاباغىنى آليرلار. كىشى لىر جسارتيله اۇز لرىنى كىچىرتمىرلر و دئىرلر پارس ده هنىچ كىم آجلىقدان اۇلمز. . .

صاحبكار اۇز اۇتاغىنا قايداندا بونلار اۇنو گۇرورلر كى، بىر هفته نىن عرضىندە اۇنون چىن لرى آغىر بۇرچلار ين آلتىندا آيلىب و اۇنلار بئله دۇشونورلر وضعىت، صاحبكار ين اۇنلارا دئدىگىندن داها دا آغىر و دۇزولمزدى. اۇنلار هامىسى بىرى - بىرى نىن دالىنجا اعمالاتخانا نىن محىطىنى قۇيوب گئدىرلر و اۇنلار ين اۇرىى سۇيوقدان اۇشوتمه يه دۇشور. ائله بىل كى، آرتىق نىچە دىقەقە دئىل كى، اۇ رحمتلىك اوزانان اۇتاقدان، چىخىب گلىبلر. بلى بو رحمتلىك ايش دىر و بو حس سىز و حركت سىز ماشىن دىر كى، اۇنون بۇزارمىش گۇوده سى قارانلىقدان اوزاقدان گۇزه دىر.

باخ بودور، ايشچى، خىواندا، كۇچەلردە دىر. تام بىر هفته دىر. اۇ ايش دالىسىنجا در به در - دىر. اۇ اللرىله و بۇتون وارلىغلا ايشلەمه يه جان آتيردى. هر قاپىنى تاققىلدا تدى. اۇ، هر بىر ايش گۇرمه يه حاضرىدى، حتى آن پىس، آن آغىر و آن يۇروجو ايشلرى.

ايشچى ايشىنى يارى قىمتە عرضە ائتدى. قاپى لار هامىسى باغلى ايدى. اۇ، اۇزونو حاضرلامىشدى. تقريباً بىر پول آلمادان ايشلەسىن. آنجاق هنىچ كىمىن اۇنون وجودونا احتىاجى يۇخ ايدى. ايش سىزلىك بو لعنتله دامغالانمىش ايش سىزلىك بىر جنازه نىن اۇتورمه رسم لرى نىن جىنگىلتى سى كىمى يالنىز يۇخسوللار ين كىچىك داخمالارىندا سىسلىنر. سس - كۇى بۇتون استحصالى دايدىر مىشدى. قورخاق پوللولا ر گىزلىنىشىدىلر. بىر هفته كىچدى و هامى شى قورتاردى. ايشچى بۇتون وارلىغلا چالىشىر. آنجاق گئجه، بوش ال لىر ايله عذاب و ئرىجى يۇخسوللوقلا، سالانا - سالانا ائوينه قايدىر.

ياغىش دورمادان ياغىر، پارس سولغون، چىركلى و بولاشىق دىر. ايشچى، بو شىتدىرغى ايله ياغان ياغىشى حس ائتمە دن آوارا دولانىر. آنجاق يالنىز آج اۇلماغىنى درىندن حس ائتمە ده، قدم لرىنى ائوه تئز يئتىشمە مەك اۇچون ياواش - ياواش گۇتورور. او، دىوار ين

اۆستوندىن "سن" چايىنا دۇغرو ايلير. دالغالى چاي، چاغلایا- چاغلایا اۆز آخيشىنى دوام ائتديرير. سويون آغ كۆپوكلىرى كۆرپونون ديوارينا ديزير. ايشچى داها آرتىق ايلير. اؤ، لپه لرین غضبلى و دالغالانان سسىنى ائشىدير. آنجاق بىردن اۆزوننه گلير و حياتدان قورخدۇغو خاطرینه اۆزونو دانلاير و اۆز يۇلونو دوام ائتديرير.

ياغيش كسىلدى. داش- قاش ساتان مغزالارين ويتيرين لرى خصوصى بىر پاريلتى ايله ايشىقلانيرلار. اگر شۆشه لرى سىنديرام بىر اۆووج چۇخ قيمتلى شى لردن اله گتيرمه ييمين امكانى وار و بونون پولو ايله بىر ايليمين چۆزىنى تامين ائتمه يى باجارا جاغام.

آتش رستورانلاردا شعله چكىردى و ايشچى آغ و نازىك پرده لرین داليسيندا بىر نئچه نفرين خورک يئمه سىنى گۆزوندىن كئچيرتدى. اؤ اددىملارنى يئىن لنديرير ديشارىيا دۇغرو تله سير. خورک ساتان لارين، كالباس ساتان لارين، چۆركچى لرین قاباغيندان كئچير و بو ساعات قارين لارنى دۆلدوران قارين قولولار پاريسين بۆتون اطرافىنى دۆلاشيرلار.

سحر چاغى اؤ، ائويندىن چىخاندا، اؤتون اروادى و كىچىك قىزى آغلامىشديلار و اؤ سۆز وئرمىشىدى كى، اؤنلار اۆچون چۆرك گتيرسين. ايندى، اؤ، اؤنلار دئيه بيلمزكى، سحر ايشىقلاناندا اؤنلار يالان دئيب. اؤ هاوانين قارالماسىنى گۆزله يير. ائوينه گىرىب نئجه داخل اؤلماسىنى اۆزو اۆچون تجسم ائده بيلمير. اؤنلارى يئنه ده دۆزمك اۆچون نئجه آلاتسين. يۇخ، اؤنلار بوندان داها آرتىق آج قالماغا دۆزه بيلمزلىر. اؤ، بلكه اۆزو بىر ايش گۆرسون آنجاق آرواد و اوشاق چۇخ ضعيف و آرىق ديرلار.

بىردن فيكرينه گلدى كى، دىلنجى لىك ائتسين. آنجاق هر كره اؤنون قاباغيندان بىر آرواد يا كىشى كئچنده، اؤ، اۆزونو اؤنلارين قاباغىنا يۇلچولوق يىنى اوزاتماغا حاضرلاشديريردى. اللرى هاوادا قورويوردو و سۆزلىرى بوغازيندا دۆيونله نيردى. اؤ، حركت سيز ائله بيل كى، يئره مئخلانيب دوروردو و ادبلى و نزاكتلى آقارلار، اونون قارشىسىندان اؤتنده و اؤنون آجلىقدان سىماسيندا غير عادى ديشىكلىيى گۆروردولر و اۆزلىرىنى اؤ بىرى يانا چئويريب و بئله فيكر ائتديرلر كى، اؤ كئفلى دير.

ايشچى نين آروادى خياوانا گليب قاپى نين آغزىندا دوروب و قىزى يوخارىدا يوخويا گئديب دير. آرواد بىر اسكلت كىمى آرىق و ضعيف دير. اؤ، اينينه چيت بىر پالتار گئيب، سۇيوق و كسگين يئلدىن تير- تير اسير. ائو ده داها بىر شى قالمامىشدير. اؤنلار هر نه لرى

وارايدى گىرو قويموشدولار. ائو بوشالماق اۋچون بىر ھفتە ايش سىزلىك بسدیر. دۆنن اۋ جىر - جىندىرىنى و دۋشەبى نىن تۆكلىرىنى ساتدى. اۋ، اۋووج - اۋووج بۆتون تۆكلىرى ساتدى. يالنىز بۇش بىر سەپەزى^۱ قالىبدىر و اۋنو يىللىن قاباغىنى ساخلاماق اۋچون پنجرە - دن آسلايىبدىر. اۋنون قىزى برک اۋسگورور.

بو ارواد دا ايش دالىسىنجا گزىردى. آنجاق بو بارده ارينه ھىچ بىر سۆز دئمەمىشىدى. ايش سىزلىك تۇرەدن آغىر وضعيت، كىشى لرىن ايشىندىن ارتىق اروادلارنىن ايشىنە ضربە ائندىرمىشىدى.

اۋتاغى اۋنا سارى اچىلان دەلىزدە، اۋ گىجەنى باشدان - باشا سفىل و زاواللى اروادلارنىن نالە و اينىلتنى لرىنى ائشىدىردى. اۋنلاردان بىرى، خىاوانىن بىر بو جاغىندا دوروب و بئلە نظره گليردى كى، اۋزونو ساتماق اىستەيىردى، او بىرىسى آجىندان اۋلموشدو، اۋچونجوسو، تئز تۆواراق اۋزونو گۆزلردن گىزلەدىردى.

خوشبختلىكدن اۋنون ارى چۆخ ياخشى ادام ايدى و ھىچ زمان چاخىر اىچمزدى. اگر بو لعنتە گلەمىش و جانسىز فصىل اۋنلارنى بۆتون احتياطلارنى اودماسايدى اۋنلارنى گذرانى پىش دئىلدى . . . اۋنلارنى اعتبارلارى قورتارىب، چۆركچى يە، باققالا و گۆيرتى ساتانا بۇرچلو دۆشوبلر. بئلە كى، دۆكانلارنى نىن قاباغىندان كىچە بىلمىرلر . . . اۋ بو فىكرلر ايلە ايبىرمى "سو" باجىسىندان بۇرچ الماق اۋچون اۋنون ائوينە گىتدى. آنجاق گۆزو اۋنا ساتاشماق ھمان اۋنو، اۋ قدر يۇخسول و بدبخت گۆردو، بو بارەدە بىر كلمەدە دىلىنە گىرمە - دى و باشلادى آه و زار ائتمە يە. ھر ايكى باجى آغلاشدىلار. قايداندا باجىسىنا سۆز وئردى. اگر ارى آلى بۇش ائو قايىتماسا، اۋنون اۋچون بىر تىكە چۆرك گىرر.

ار، ھلە ائو قايىتمايىبدىر. ياغىش اردى كسىلمەدن ياغىر. ارواد اۋزونو قاپى نىن دالىسىندا گىزلەدىبدىر. ياغىشىن آغىر داملالارى بىر تازىانە كىمى اۋنون چىلپاق آياقلارنىنا ائنىر. ياغىشىن دامجى لارى اۋنون نازىك پالتارىندىن سۆزولور. صبىر سىزلىكە دىققەلرى ساياراق، كىمسەنى گۆرمك اۋچون شىدىرغى ايلن ياغان ياغىشا باخمادان، خىاوانا اۋز قۇيور. ارواد باشدان - آياغادك ايسلانىبدىر. يئنە دە ائو دۇغرو قايىدىر و قايدان زمان باشى نىن تۆكلىرىنى سىخىر. سۇيوق جانىنا برک تىترتمە سالىدىغى حالدا، يئنە دە صبىر ايلە گۆزلەيىر. يۇلدان اۋتنلر اۋنو ايتەلەيىرلر. اۋ بىر كىمسەنىن گلىب گىتمەسىنە مانع ياراتماسىن دئىە اۋز

^۱ - سەپەزى: تەلىس، گۆنى.

أل - آياغىنى يىغىشىدىرىر. كىشى لىر مذمت و طعنه ايله اونا باخىرلار. بو زاواللى ارواد بعضاً اۇنلارنى اىستى نىفسىنى حس-ئىدىر. ائله بىل، بو حىله گر و كلک باز "پارىس" چىركىن خىاوانلارى و گوژ قاماشدىرىجى ايشىغى و تىكرلىرىنىن باغىرتىسى ايله اۇنو بورلوغانا اتماق اىستىيىر. پارىسىن ھامى شىئى وارىدىر. اۇنون قاباغىندا چۇركچى دۇكانى اۇزونو گوستىرىر. انجاق اۇ اجدىر و بالاسى يوخارىدا ياتىدىر.

بىردىن قاتىل لىر كىمى بنالارنى بۇيۇندا اۇزونو گىزلەدىن ارى گۇرونور. ارواد، اۇزونو اۇنا سارى اتىر و احتىاط ايله اۇنا باخىر.

ارواد پىچىلدايىر: ياخشى!

ار، دىنمەدىن باشىنى اشاغى سالىر. بىر اۇلو كىمى سارالمىش. ارواد قاباقدا و ار اۇنون دالىسىندا پىللەلردىن يوخارى گىدىرلر.

قىز ياتمايىر اۇيانىر و قاباغىندا يانىب و سۇن سۇلغون ايشىلتىسىنى الدن وئرن شاما باخىر و ارزولايىر. ياشلى لارىن سرت و جدى قىافەسىنە اۇخشايان و آدمى كدرلندىرن بو يىددى ياشلى قىزىن بنىزىنىن حالتىنى تصوير ائتمك نە قدر چتىن دىر.

بو قىز جىغاز چارپايى يىرىنە ايشلەنن ساندىغىن قىراغىندا ايلەشىدىر. دۇنموش و چىلپاق اياقلارى مظلوم - مظلوم اسلانىب، سولغون و چىلىز بىر گلىنجىك اللرىنە بنزەين اللرىنى جىندىر ايله اۇرتولموش سىنەسى اوستونە قۇيۇبدور. بو قىز جىغاز بئله حس-ئىدىر كى، بىر اۇد اىستىيىر اۇنو ياندىرسىن و اۇ اىستىيىر بو اۇدو سۇندورسون. قىز جىغاز اۇزو-اۇزىلە فىكر ائدىر اۇنون ھىچواخت اىلنجهسى اۇلمايىدىر و باشماغى اۇلمادىغىنا گۇرە، مکتبه گىتمىر. سۇنرا قىز خاطرلايىر كى، بىر زمان كىچىك ايدى و اناسى اۇنو ھاوا يىمەيە و گزىدىر مەك اۇچون گۇنشلى يىرلرە اپارىردى امما بو حادثە چۇخ زماندىر كى، اۇتوبدور. اۇنلار باشقا بىر ائو كۇچوبلر. فىكرىنە بئله گلر اۇ زماندان بونلارنى ائويندە دائما سۇيوق يىل اسىر. قىز جىغاز ھىچ جۇرە شنىك و سئوئىچ تانىمايىر و ھىمىشە اجدىر.

بونلار ھامىسى چتىن و انلاشىلمازدىر و اۇ بونلاردان باش چىخاردا بىلمىر. پس گر ك ھامى اچ قالسىن. قىز اىستىيىردى اجلىغا عادت ائتىس انجاق باجارمىردى. اۇ، بو فىكرلرىن سۇنۇندا بو نىقەيە چاتدى كى، ھلە چۇخ اوشاق دىر. ائله كى، بۇيۇدو، بونلارنى ھامىسىنى باشا دۇشەجك. سۇز يوخدور كى، مامان بعضى شىئى لرى بىلىر. امما بو مسئلەنى اوشاقلاردان گىزلەدىر. اگر جرات ائدىب مامان دان سوروشام نىيە اوشاقلارى دنيايا گتىرىب و اچ قالماغا مجبور ائدىرلر، اونلارنى اوتاقلارى دا گۇزل دئىل؟

قېزجىغاز پنجرەدن آسلانان دۇشەيىن مېتېلىنە، چىلپاق دىوارلارا، سېنىق-سالخاق موبىل لىرە، ايش سىزلىيىن قارا و اومىدسىزلىك مۇھورى وورولان بۇتون بو كىچىك داخماجيغىن اوتاندىرىجى فلاكتىنە باخىر؛ امما او، اىستى، گۇزل اسباب و شى لىر ايله دۇلو اولان اۇتاكلارېن بارەسىندە فكر ائدىر. او، گۇزلىرىنى يومور و خيال عالمىنە دالىر، قاپانمىش گۇزلىرى نىن قاپاغى آراسىندا شامىن^۱ شعلەسى، باشقا بىر شئە، قىزىل و پارلاق بىر دنيايا چئوريلير. او، اىستەيىر او دنياين اىچرىسىنە قدم قۇيسون؛ امما يئل پنجرەدن آسىلان سە-يەزىنى ترپەدىر. ووروب كئچن يئل اۇتاغا وارد اولور و قېزجىغازىن اۇسگورەيى شىدتلە باشلانير و گۇزلىرى تامامىلە گۇز ياشىلا دۇلور.

قاباقجالار، اۇنو اۇتاقتا تىك قۇياندا قورخوردو، امما ايندى هامى شى اۇنون اوچون اهمىتسىزدىر. دۇندىن اۇنلار هئچ نە يئمەيىبلر و قېزجىغاز بئلە فكر ائدىركى، آناسى چۇرك گتيرەجك و او بو چۇرى تىكەلەيىب ياواش-ياواش، بللە-بللە اغزىنا قۇياجاق و چۇركلرلە اۇنياياجاقدىر.

آناسى اىچرى گىردى و آناسى اۇنون دالىسىجا قاپىنى باغلادى. قېزجىغاز تەجب ايله هر او ايكى نفرىن اللرىنە باخىر. اۇنلار سوسورلار بىر از گۇزلەمەدن سۇنرا جىغاز اهنگذار بىر سس ايله تىكرار ائدىر:

من چۇرك اىستەيىرم، من چۇرك اىستەيىرم!

آتا باشىنى اللرىلە توتدۇغو حالدا، قارانلىق بىر بوجاغا سىغىنير، توتغون و بۇغوق نالەلردن تىترەيىر. او تامامىلە ازىلىبىدىر. آنا اۇز گۇز ياشى نىن قباغىنى آماغا چالىشىدىغى حالدا، اوشاغى ياتىردىر و اۇتاقتا اولان بىر جىندىرى اۇنون اۇستونە چكىر و اۇنا آنلادىر كى، عاغىللى اولوب ياتسىن. امما قېزجىغاز اجىندان دىشلىرىنى، دىشلىرىنىن اۇستونە قۇيماغى باجارمىر و بئلە حس ائدىر كى، اۇنون سىنەسىندە بىر يانغىن الاۇلانير و گۇزلەنىلمەدن جسارت ائدىب آناسى نىن بۇينوندىن آسلانيب، ياواشجاسىنا سۇروشور:

- مامان، نىيە بىز هميشە آجىق؟

^۱ - شامىن = شمعين.

نظامی گنجوی دن آذربایجان تۆركجه سينه ترجمه لر

مترجم: جعفر خندان

هر گنجهم اولدو كدر، غصّه، فلاكت سن سيز
 هر نفس چكديم، هدر گئتدى او ساعت سن سيز!
 سنين اول جلب ائله ين وصلينه آند ايچديم اينان،
 هجرينه ياندى جانيم، يوخ داها طاقت سن سيز!
 باشقا بير يارى نئجه آختاريم، اي نازلى ملك
 بيليرم، سن ده دئدين: "يوخ يارا طاقت سن سيز!"
 سن منيم قلبيمه حاكيم، سنه قول اولدو كؤنول،
 سن عزيزسن، من اوجوز، بير هئچم، آفت، سن سيز!
 نه گؤزوم وار آرايام، من سنى، بختيم ده كى، يوخ
 نه ده بير قاچماغا وار، منده جسارت سن سيز!
 سن نظامى دن اگر آرخايين اولسان دا، گؤلوم
 گنجه - گؤندوز آرايب، اولمادى راحت سن سيز!

مترجم: على اغا - واحد

وصلين هوسى عمرومو سون انه يئتيردى
 هجران غمى نين خنجرينى قانه يئتيردى
 كراوانسرادير غملى كؤنول عشق يؤلوندا
 بو غم ياتاغى كروانى كروانه يئتيردى
 عمرون گميسى روزگارين دالغالاريندا،
 بوش - بوش اؤزونو ساحل عمّانه يئتيردى
 توردان قوتاران قوش كى قاييتماز تورا بير ده
 كئچميش عؤمورى كيم يئنى دن جانه يئتيردى

بیلسن نییه بیز بیلمه‌میشیک قدرینی وصلین
چونکی بیزی بخت بیر باشا احسانه یئتیردی

مترجم: مروارد دل‌بازی

اؤزون مشتاقی‌یم ای دوست، نه‌دن بیر آن گؤرونمزسن؟
سنه بنده منم، سؤیله کیمین سلطانی اؤلدون سن؟
او گؤزلر گؤل جمالینله لبین‌چین شاهدیمدیر یار،
بونا قاضی تاپیلماز، سن اؤزون شاهدسن، هم دشمن.
او حسنه آینادان باخسا، اینان کی قیسقانار گؤیلوم،
اونو پنهان توت ای جانان، اماندیر یاد نظرلردن
نه عنبردیر او زلفون کی، صبادن گیزله‌دیر سرتی،
اونو توتدوقجا سن پنهان، صبا گؤرمک دیلر هر دم
سنین کی، آستانیندان حیات ادلی سولار چاغلار
سولانسین کئچدیگی یوللار، گؤل آچسین، گؤل قدملردن.

عمادالدین میرزامحمد طاهر وحید قزوینی شاعر تورکی سرای عصر صفوی

سعید موغانلی

عمادالدین میرزامحمد طاهر قزوینی متخلص به «وحید» از شاعران سده یازدهم و اوایل سده دوازدهم و برادر محمدیوسف مؤلف «تاریخ خلد برین» است. وی در سال ۱۰۱۵ هجری قمری در خانواده‌ای فرهیخته و صاحب فضل در قزوین متولد شد. تحصیلات خود را در قزوین به پایان برد. دهخدا در لغتنامه‌ی خود در معرفی او آورده است: «میرزا طاهر، از شعرا و فضلا‌ی ایرانی در عهد صفویه، مورخ رسمی دربار شاه عباس دوم بود و در سال ۱۰۷۷ هجری قمری وزیر شاه سلیمان صفوی شد و در آخر عمر گوشه‌گیری اختیار کرد. از آثار معروف وی «تاریخ شاه عباس دوم» است و آثار دیگری هم به نظم و نثر به زبان تورکی و فارسی دارد.»

وحید در دوران نوجوانی به سبب استعداد ذاتی به تحصیل مقدمات علوم زمان خود مشغول گردید و در فن سیاغ و امور دفتری و استیفا مهارت پیدا کرد و در انشاء و حسن خط نیز به موفقیت‌هایی دست یافت. پس از فراغت از تحصیل وارد خدمات دیوانی شد. نخست به عنوان دستیار میرزا صالح پسر «میرزا باقر توجیه نویس» به تحریر جلدی از «دفاتر توجیه» مشغول گردید و چون میرزا صالح وفات کرد، با لیاقتی که از خود نشان داده بود. به عنوان دستیار و مشاور «اعتمادالدوله میرزا تقی» معروف به «سارو تقی» وزیر شاه صفی «۱۰۳۸-۱۰۵۲ ه. ق» و شاه عباس دوم (۱۰۷۷-۱۰۵۲ ه. ق). کفالت آن را به عهده گرفت. پس از قتل سارو تقی، اعتمادالدوله - صدر اعظم دستگاه شاه عباس دوم - منصب مجلس نویسی یا وقایع‌نگاری را به عهده وحید قزوینی نهاد و در سال ۱۰۵۵ ه. ق. مورخ رسمی دربار شاه عباس دوم و مأمور نوشتن تاریخ سلطنت این پادشاه گردید. او همچنین بعد از وزارت شیخ علیخان زنگنه با لقب عمادالدوله، وزیر اعظم شاه سلیمان (۱۱۰۵-۱۰۷۷ ه. ق.) گشت و تا جلوس شاه سلطان حسین بر این مسند باقی ماند. ولی در اوایل حکومت شاه سلطان حسین از صدارت کناره گرفت و در سال ۱۱۲۰ هجری قمری در گذشت.

وحید قزوینی علاوه بر مشاغل دیوانی، شاعری خوش ذوق و وقایع‌نگاری توانا بوده است. وی با بسیاری از بزرگان و عالمان زمان خود از جمله صائب تبریزی مصاحبت و دوستی نزدیکی داشته است. میرزا محمدعلی تربیت نویسنده کتاب «دانشمندان آذربایجان» نیز از

مصاحبت این دو شاعر بزرگ آذربایجان خبر داده و آورده است که او اشعار خود را به منظور تصحیح آنها نزد صائب تبریزی فرستاده است و صائب نیز یکصد و بیست بیت از این اشعار را انتخاب و در نسخه‌های خود ثبت نموده است.

میرزا محمد طاهر قزوینی در سرودن اشعار خود همواره تلاش می‌کرد تا از مضامین تازه استفاده نماید. ابن یوسف شیرازی اشعار وی را از بُعد تاریخی ارزشمند دانسته و نصرآبادی در تذکره الشعرا قریحه‌اش را ستایش کرده و می‌نویسد: «با اینکه در تحصیل علوم از احدی استفاده ننموده ولی به قوت ادراک از جمع علوم بهره وافی برده است. در ترتیب نظم، قوه بدیهه‌اش به حدی است که تا کسی نام بیت برد معمار خاطرش به دستگیری خامه به عمارت آن پرداخته» و حتی «حزین» نیز در تذکره خود او را «وحیدالزمان» خوانده و وی را «از غایت اشتها بی‌نیاز از تعریف» دانسته است.

از وحید قزوینی آثار زیادی در حوزه‌های مختلف از شعر و ادبیات گرفته تا آثاری در حوزه‌های عرفان و فلسفه برجای مانده است. ولی اشعار تۆرکی ایشان چندان به مذاق جامعه ادبی معاصر ایران خوش نیامده و مورد بی‌مهری قرار گرفته است. در نتیجه چنین رفتارهای جهت‌گیری شده و در سایه حاکمیت و سردمداری حامیان این نوع نگرش در ادبیات و جامعه ادبی ایران، بسیاری از دیوانها و اشعار تۆرکی در خطر نابودی و فراموشی قرار گرفته است. چنین سیاستی حتی به شاعرانی همچون «وحید قزوینی» که غالب آثار خود را به زبان فارسی خلق کرده‌اند رحم نکرده و در آتش غضب خود گرفتار کرده است. به طوری که غیر از علامه دهخدا، هیچ یک از ادیبان و محققانی که درباره آثار وحید قزوینی به تحقیق پرداخته‌اند اشاره‌ای به اشعار تۆرکی ایشان ننموده‌اند.

خوشبختانه در سال ۲۰۰۹ بخشهایی از اشعار تۆرکی ایشان به همت «پاشا کریموف» و «عارف رمضانوف» گردآوری و در شهر باکو توسط انتشارات نورلان با نام دیوان «وحید قزوینی» منتشر شده است. این کتاب در چهار بخش تنظیم شده است. بخش اول به زندگانی و حیات شاعر، بخش دوم مثنویات، بخش سوم قصیده‌ها و در نهایت بخش چهارم به غزلیات قطعه‌ها و تک بیت‌های ایشان اختصاص یافته است.

علاوه بر این، آثار دیگری نیز از وحید قزوینی به یادگار مانده است که مهمترین و مشهورترین آنها «عباسنامه» یا «تاریخ جهان آرای عباسی» نام دارد که کتابی تاریخی بوده و مشتمل بر سه باب زیر می‌باشد:

- باب نخست درباره نیاکان صفویه

- باب دوم درباره شاهان صفوی پیش از شاه عباس دوم
 - باب سوم درباره زندگانی شاه عباس دوم که بخش مهم و مفصل کتاب است.
 سید سعید میرمحمدصادق مصحح تاریخ جهان آرای عباسی در اهمیت این کتاب می-
 نویسد: «اگر کسی بخواهد تاریخ شکار بنویسد باید سرتاسر این کتاب را چند بار بخواند و
 دست کم ربعی از کتاب را در یادداشتهای خود بیاورد. بدون تردید تاریخ صفویه را بدون
 مراجعه به این اثر نمی‌توان شناخت. این امری است که اصلا و ابدا نیاز به توضیح ندارد».
 «کلیات شعر وحید» نام دیوانی است که از وحید قزوینی به جا مانده است و حاوی
 مجموعه اشعار وی اعم از اشعار تۆرکی و فارسی است. «هدایت» در تتمه‌ی جلد هشتم
 روضه‌الصفاء، دیوان وحید را «مرکب از اشعار تۆرکی و فارسی» دانسته و حجم آن را «بالغ بر
 نود هزار بیت» ذکر کرده است. نصرآبادی حجم این دیوان را «اعم از غزل، قصیده و مثنوی
 قریب به سی هزار بیت» عنوان کرده و حزین نیز که به گفته‌ی خود این دیوان را از نزدیک
 مشاهده کرده، اشعار او را «بیش از ششصد هزار بیت» ذکر می‌نماید.
 اثر دیگر ایشان منظومه «عاشق و معشوق» است که حدود هزار و سیصد بیت می‌باشد.
 این اثر گرانقدر توسط ابراهیم شهرکی در سال ۱۳۸۳ در قالب پایان نامه کارشناسی ارشد با
 راهنمایی دکتر مرتضی میرهاشمی در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم
 تهران تصحیح شده و با موفقیت از آن دفاع شده است. از آثار دیگر وحید قزوینی می‌توان به
 مثنوی «آلات جنگ»، مثنوی «خلوت راز»، مثنوی «در وصف تنبور»، مثنوی «در وصف
 عمارت شاهی»، مثنوی «در وصف نرده»، مثنوی «در وصف همایون تپه»، مثنوی «در وصف
 ساغر سرشار»، مثنوی «در وصف فتح قندهار»، مثنوی «گلزار عباس»، مثنوی «ناز و نیاز»
 یا «راز و نیاز»، مثنوی «شهر آشوب»، «ساقی نامه» و مجموعه «منشآت وحید» اشاره کرد.
 منشآت وحید حاوی دویست و پنجاه نامه وحید قزوینی به امرا و سلاطین ممالک مختلف
 است که وی به مناسبت شغل و مقامی که داشته نگاشته است.

نمونه‌ای از غزلیات ترکی وحید قزوینی:

کۆکسونو عاشق قازار چون دل محبت کانی دور

لعل لر بو کان ایچینده جملگی پیکانیدور

ائتمه‌میش ایخوان طبیعت قصد حسن و اعتقاد

پیرهن دور شیشه‌ی مئی، باده یوسف قانیدور

يۇخ مياندا گر دئسم يارين ميانيندان نشان
 هانى گر واردور دئمك بو مطلبين برهانيديور
 شرح سبز شيشه دن چيخماز مگر گول اوزلو مبي
 بو زمرد ايله چاغلارسان جواهر كانيديور
 هم بنى رسوا انديديور، هم اوزو اولموش مثل
 گر چى مانند نكه، لطفى بنه پنهانيدور
 گزدي چشميم، اولدو چون حيران سنه، رنگيم گزر
 دؤغرو دور هر لحظه بير سرگشته نين دؤورانيدور
 ياش توكر باغرى يانار، وار تا وجودوندا نشان
 شمع مجلس زينتى اولماغى كسر شانيدور
 ياريمين بد گفتگوسو منحصر دور شيكوه مه
 سؤز بنيم سؤزوم دور و فرمان اونون فرمانيدور

علی تبریزلی

سعید موغانلی

آذربایجان چاغداش یازیچی، تنقیدچی و شاعرلریندن بیری ساییلان «علی تبریزلی پرندهبال حسین آغا اوغلو» ۱۳۰۸ - جی ایلین تیر آیی نین دوردونده، آجیلی - شیرینلی اۆلای لار (حادثه‌لر) قوینو اۆلان تبریز شهری نین «منجم» محلّه سینده آنادان اولموشدور. ابتدایی و اورتا تحصیلاتینی اوردادا بیتیریب، اۆن بئش یاشیندا تهرانا کۆچور. اؤ گنج ایکن، چئشیدلی ایشلرله مشغول اولور و نهایت «آتروپات» یایین ائوینی آچیر. اوردادا، شاه اسماعیل ختایی یاشاییشی و شعرلری، ایکی جیلده (بو کیتاب بیر رومان شکلینده و آشق روایتی اساسیندا یازیلیب و شاه اسماعیل ختایی نین بیر چؤخ قوشما، غزل و دؤیوشلرینی عکس ائتدیریر.)، دیل و ادبیات، آذربایجان کلاسیک ادبیاتیندان شعر مجموعه‌لری، فضولی دیوانی، اصلی - کرم، کؤراوغلو داستانی، سلمان ممتازین شعرلری، واحیدین غزللری، خودآموز زبان ترکی آذربایجانلی با ترجمه‌ی فارسی، عزیز نسین یین بیر نئچه حکایه‌سی، غزللر (علی تبریزلی نین غزللری) و ساوالان ایله بیرلیکده آذربایجان ترانه‌لری ایکی جیلده داها بیر نئچه باشقا کتابلار حاضرلاییر و چاپ ائتدیریر.

علی تبریزلی ۱۳۷۶ - جی ایلین بهمن آیی نین اۆن اۆچونده تهراندا ابدیته قووشموشدور. و اۆز وصیتینه اساسن دؤغما یوردو تبریز شهری نین «وادی رحمت» قبرستانین عایله‌وی مزارلاریندا تۇرپاغا تاپشیریلیمیشدیر. اۆنون وارلیق درگیسی نین بیرینجی سایینا (۱۳۵۸ - جی گۆنش ایلی، اردیبهشت آیی) گۆنדרدییی بیر شعرینی آشاغیدا گتیریریک:

سنوگیلی وارلیق درگی سینه...

چال پاپاق ائلیم

توتموش بو گۆن اوجالماغا، دؤنمز آیاغ ائلیم

اۆلسون همیشه حق ایله، دنیا ده ساغ ائلیم

چیرمانمیش ائتسین اۆز قوجامان وارلیغین بنا

قورسون همیشه لیک، آلیشان کۆز اؤجاغ ائلیم

آتلانمیش اؤیله، سانکی ایگید قوچ کؤراوغلودور

آنجاغ بو گۆن قیلینجی قلم، چال پاپاق ائلیم

كۆنلۈم، سئوين كى اۇغرون اۋلۇبدور ايشيق بو گۆن
 ايللرجه اچمادان گۆزون، اۋلموش اۋياغ ائليم
 تاريخلر ايچره فرصت اۋلۇبدورسا چۇخ بىـزە
 بيلمك گرک، بو گۆنكونو كسگين سىناغ ائليم!
 دۆشمز بونونجا بير ده اينان كيم، قاچار زمان
 گۆستر گۆجون، نه وارسا اۋزونده سۇراغ ائليم!
 پارلات بو گۆن توتولموش اۋزون، مى وارليغين
 اۋلسون اۋزون گۆنش كيمى، اۋلدوقجا آغ ائليم!
 سۇنموشسه اۋلمه دن، اتاليق يوردوموزدا گۆن
 جانـدان گر كدى، يانديرا اۋلمز چراغ ائليم
 قىرميشسا شاختالار قارا قىشلاردا، ال - قۇلون
 اتسين بو گۆنكو يازدا تۆكنمز بوتـاغ ائليم
 چالمازدى نيسگيلينده، اغير گۆزلىم قاپاق
 بير گۆن، گۆرم كى يوردونا اۋلموش دايغ ائليم
 تانريم، بوغونتو گۆنلىرى دۇندرمه بير ده، كيم-
 بىلردى لاله لر كيمى، باغريندا داغ ائليم
 چكميشدى هر نه چۇخلو جفالر، وفا اۋچون
 گۆرموشدو اۋزگه لـردن اجيقلى قىناغ ائليم
 ايسترسه بير ده دشمن اونا قارشى دورماسين
 حق اۋردوسوندان اۋلماسين هئچ بير اوزاغ ائليم
 تبرىزلى، ائيلـر اۋندا گۆونلر كى، اۋزگه رنگ
 بىلسين نه دير، كى توتماسين هئچ بير بۇياغ ائليم
 گئتمز بير اۋزگه ايزلره، چاشماز وفا يۇلون
 چون مى يۇل بىلىركى، نه سۇلدور، نه ساغ ائليم.

على تبرىزلى ۱۳۵۸- جى ايلده ياز فصلينده دنياسىنى ديشن بۇيوك شاعيرىمىز
 سهندىن اۋلومو مۇناسىبىتى ايله يازدىغى بو شعرى وارلىق درگى سىنىن ايكىنجى سايندا -
 (۱۳۵۸- جى ايل، خرداد آيى) چاپ ائتدىرمىشىدیر:

سەند اوچون . . .

آغلارسا وار بو گۆن يئرى، خلق-ى زمان بيزه،
 قۇي آغلاسين كى، چۇخلو يئتىشميش، فغان بيزه
 ياغديرسا گۆز ياشين يئره گۆيلر بولود- بولود
 قۇي ياغديرىب، وفاسينى وئرسين نشان بيزه
 قۇي كيشنەسين «سەند»ە، سەند ايلديرىملارى
 ائللر سسىله گۆرلەشىب اۇلسون توان بيزه
 يوخ اورتاميزدا قۇرقود آتا سۆيلەسين آغيت
 چالسين قۇبوز، بو گۆن يئنه اۇلسون اۇزان بيزه
 بير ياش بۇيونجا گۆردو سەند اۋز دىلين اسير
 غيرتدن اۋلدو، اۋلمەميش آنجاق، اينان بيزه
 ظۆلمتدە سۆردو گۆن، گۆنشە قالدى نيسگىلى
 آنجاق، گۆنش دۇغونجا او، باتدى، فغان بيزه
 وارلىق بۇيونجا چكدى آجى شاختاسين قيشين
 اۋلدو بهار اۋلونجا اۋزو، بير خزان بيزه
 ائللر غمىندە، وارسا جانيندان اسيرگەمز
 دنيا اۋزونده، يالنىز اودور، قهرمان بيزه
 باخ بير بو گۆنگو بيرلييه بو سىرتى بيل درين
 هر شئى اۋلوبدو محو، بو آنجاق قالان بيزه
 تۆرك اۋلدوغوندا كيمسه بو گۆن چاشماسين داها
 اولماز بير اۋزگه، بيز كىمى جانان يانان بيزه
 تبرىزلى نين، بو گۆن دىلەيى اۋزگه شئى دئىيل
 بيرلىك اۋلورسا اۋرتادا، دۆشمز تالان بيزه

نوروز بايرامی «وارلیق» درگی سی نین صحیفه لرینده

مریم صبری

آذربایجان ملی علملر آکادئمیاسی فولکلور اینستیتوتونون دیسرتانتی

سون اوتوز ایل عرضینده آذربایجان مدنیتی نین تبلیغینده «وارلیق» درگیسی نین چوڭ بویوک رولو اولموشدور. درگی ده آذربایجان مدنیتی نین بۆتون ساحه لری او جۆمله دن ده فولکلور ساحه سینده چوڭ سایلی مقاله لر درج ائدیلیمیشدیر. بو مقاله ده بیز «وارلیق» درگی- سینده نوروز بايرامی حقیقینده چاپ اولونموش مقاله لر باره سینده معلومات وئره جه ییک.

هر ایل نوروز بايرامی عرفه سینده «وارلیق» درگیسی آیری- آیری شاعرلرین نوروز حقیقینده شعرلرینی چاپ ائتمکله یاناشی، عالمرین بو بايرامین تاریخی و ماهیتی ایله باغلی مقاله لرینی ده درج ائدیر. بئله مقاله لر دن بیری درگی نین تأسیسیچیسى و باش رئاكتورو دکتر جواد هیئته مخصوصدور.

بو مقاله مؤلف طرفیندن ۲۰-۲۲ مارت گۆنلرینده آنکارادا کئچیریلن «مئلر آراسی نوروز سیمپوزیوموندا» اولونموش، سؤنرا ایسه ۱۹۹۴- جو (هـ ش. ۱۳۷۳ جو ایلده) وارلیق درگی سینده چاپ اولونموشدور. (۱، ص ۱۰-۳). ۲۰۰۸ - جی ایلده ایسه مؤلف همین مقاله- سی نین یئنی دن ایشله نیب تکمیللشدیریلیمیش واریانتینی «وارلیق» درگی سینده یئنی دن نشر ائتدیریمیشدیر. (۲، ص ۱۲-۵).

مقاله ده دکتر جواد هیئت هم معاصر ایران عالمری نین نوروز حقیقینده یازدیقلاری آراشدیرمالاردان، هم ده اورتا عصرلرده نوروز حقیقینده معلومات وئرن مؤلفلرین اثرلریندن استفاده ائده رک، بايرامین تاریخی حقیقیندا اولدوقجا مارقلی فاکتلار و بیلگی لر گتیریمیشدیر. آنجاق آرتیق اثرکن اورتا عصرلرده نؤروزون سیستمی خلق یادداشیندا قاریشدیریلیمیشدیر. اونا گۆره ده بو باره ده اورتا عصرلرده یازیا آلینمیش معلوماتلارین اؤزلری ده خیلی درجه ده دولاشیق دیر. بو سببدن ده حتی ۱۱- جی عصر مؤلفلری ابوریحان بیرونی، نظام الملک و عمر خیام کیمی بویوک عالمرین توپلادیغی معلوماتلار دا چوڭ پراکنده و ضدیتلی حالدادیر. اونا گۆره ده همین پراکنده معلوماتلاری باشا دؤشمک اوچون یاخشی اؤلارکی، اولجه داها قدیم منبع لر اساسیندا نؤروزون سیستمینی برپا ائتمه یه چالیشمیش «کامیل حسین اوغلو» نون بو باره ده یازدیقلارینا اؤتری بیر نظر سالاق. کامیل حسین اوغلونون آراشدیرماسینا اساساً زردشتدان قابق بو بايرام ساکالار آراسیندا گئنیش یاییلمیشدیر.

زردشت اۋزو دە ساكا طايفالاريندان چىخمىشىدىر. آنجاق ھموطنلىرى اۋنون ايرەلى سۆردويو اصلاحاتلارى، يعنى يئنى دىنى تەلىمى قىبول ائتمەدىلەر. و زردشتون اۋزونو دە قوودولار. زردشت بايكاليانين اراضى لىرىندىن اۋرتا آسييا گلەمەلى اۋلور. اۋرتا آسييا ھخامنشى لىر دولتى- نىن تەركىبىنە گىرىندىن سۇنرا و بورانىن جانشىنى وىشتاسپا زردشتون تەلىمىنى قىبول ائدىر. وىشتاسپانىن اۋغلو بىرىنجى داريوش حاكىمىتە گلدىكدىن سۇنرا ايسە او، آتاسى نىن دىنىنى بۆتون ايراندا ياپماغا چالىشىدى. زردشتى لىك دىنى ايلە بىرلىكدە بو دىندە اساس بايرام اۋلان آھورا مزدا (نوروز) بايرامى دا تەدرىجاً ايراندا يايىلماغا باشلادى. ساسانى لىر دۇوروندىدە آھورامزدا آدى «ھۇرموزد» شكىلىندە تلفظ اۋلونوردو. عرب استىلاسىندىن سۇنرا ھۇرموزد بايرامى لغو اۋلوندو. يالنىز اموى لىرىن حاكىمىتى زمانى خلىفەيە وئرىلدىن بۇيوك «ھدىتەلەر» ماقبلىندە بايرامىن نوروز (يئنى گۆن) آدى آلتىندا كئچىرىلمەسىنە اجازە وئرىلدى (۳، ص. ۱۵۱-۱۶۸).

كامىل حسين اۋغلونون يازدىغىنا گۆرە بايرامىن ايلكىن معناسى و ماھىتى بئلە اۋلموشدور: زردشتون تەلىمىنە اساساً باش تانرى آھورا مزدا دىيانى بىر ايل عرضىندە يئددى عنصردىن عبارت ياراتمىشىدىر. ھەر بىرى نىن ياراندىغى گۆن ايل عرضىندە ۴۵-۳۵ گۆندىن بىر قئىد ائدىلدى بو عنصرلر آشاغىداكى آردىجىللىقلا يارادىلمىشىدىر. اولجە بۆتون دىگر عنصرلرى اۋز احاطەسىنە آلان و يومورتا قابىغى شكىلىندە اۋلان آسمان، سۇنرا قابىغى حصەسىنى دۆلدوران سو، سۇنرا سويون اۋزرىندە اۋزن ھامار يئر (تۇرپاق)، يئرلىن اۋزرىندە يىگانە بىر بىتكى، بىر بوغا و ايلك انسان كىيى مرتن، نھايت گۆنشىن و باشقا گۆي جىسملرى نىن سىماسىندا گۆرونن، ھمچىن گۆزە گۆرونمەين حىيات ائىترژىسى شكىلىندە اولان آتش (اود). بو عصرلردىن عبارت اۋلان دنيا اوللر ثابت حالدا دايانىردى و گۆنش دە ثابت و حركتسىز حالدا سمانىن اۋرتاسىندىن آسىلمىشىدى.

آنجاق سۇنرا شر تانرىسى اھرىمن اۋنلارىن اۋزرىنە ھجوم ائدىب آسمانى ياردى، سويو بولاندىردى، يئرلىن ھامار سطحىنى كلە- كۆتور ائتدى، بىتگىنى سوسوز قۇيوب قوروتدو، بوغانى و انسانى اۋلدوردو، آتشى تۆستويە يۇلوخدوردو و نتيجەدە دىيانى قارانلىغا غرق ائتدى. بونو گۆرن آھورا مزدا دىيانى حركتە گتىردى. گۆنش دۇور ائتمەيە گئجە ايلە گۆندوز عوضلنمەيە، سولار آخماغا باشلادى، بىتگى، بوغا (كل) و انسان جانلاندى. بىتگى نىن تۇخوموندىن بۆتون باشقا بىتگى لىر، بوغانىنكىندىن دىگر حيوانلار، انساندىن ايسە سۇنراكى

نسیلر تۇره دیلر. یاغیش یاغاندان سۇنرا ییغیلان سولار دنیانی یئددی حصه یه بۇلدوکی، اۇنون دا مرکزینده وۇروکاشا دنیزی و بئرئزایتی داغی دایانیردی.

زردشتی لیک تقویمینده ایل عرضینده هر بیر عنصر یارانیدیغی گۆن بایرام حساب ائدیلیردی. آتشین یارانمسانی ایله دنیانین یارانیشی نین باشا چاتماسی شرفینه کئچیریلن بایرام قدیم دؤورده آهورا مزدا بایرامی، اسلامین قبولوندان سۇنرا ایسه نوروز بایرامی آدلانیردی. بۆتون زردشتی لیک بایراملاری ایل عرضینده اۇز واختیندا طمطراقلی قید ائدیلیردی، آنجاق هله او واختلار دا نوروز خصوصی طنطنه ایله کئچیریلیردی. یالنیز نوروزدان اولکی گۆن یعنی کهنه ایلین سۇنونجو گۆنو انسانین گئجه ایله گۆندوزون برابرلییی گۆن تۇرپاغین (یئرین) یارانمسانی شرفینه کئچیریلن میتراقان (مهرگان) بایراملاری اۇز عظمتی ایله نوروزا یاخین ایدییلر. اصلینده ایلین سۇنونجو گۆنونون آخشامی کئچیریلن فراواشی (Fravaši) بایرامی ایله نوروز بیرلشیب، بیر محتشم بایراما چئوریلدییلر. بئله حساب ائدیلیردی کی، کهنه ایلین سۇنونجو گۆنو آخشام ملائکه لر و اۇنلارلا بیرلیکده اؤلوموش آداملارین روحلاری یئر ائیرلر. روحلارین اۇز ائولرینی تئز تاپماسی اۆچون ائولرین دامیندا تونقال قالا ییردییلر. روحلار گلندن سۇنرا ایسه اۇز ائولری نین باجاسیندان شال ساللا ییر و یئمک ایسته ییردییلر. البتّه روحلارین عوضیندن شاللاری خصوصی کاهین لر ساللا ییردییلر. ایلین سۇنونجو گۆنو کئچیریلن بو بایرامی ایندی آذربایجانلی لار «ایل آخیر بایرامی» فارس- لار ایسه «چهارشنبه سوری» آدلان دیرلر. گۆرون دویو کیمی، آذربایجاندا بایرامین آدی داها دۆزگون ساخلان یلمیش دیر. فارس لار ایسه اۇنون سهوا اولکی ایلاردا کئچیر یلمیش بئش بایرامین ایلین سۇنوندا رمزی شکیلده تکرار ائدییلن چرشنبه گۆنلرینه عائد ائتمیشلر. باشقا سۆزله، نوروز و ایل آخیر بایراملاریندان اول گلن چرشنبه گۆنلرینده قدیم وقتلر بو ایکی بایراملاردان اولکی ایلاردا کئچیر یلمیش بئش بایرام رمزی شکیلده بیر داها یاد ائدیلیردی (۳، ص. ۱۶۳-۱۶۱).

ک. حسین اۇغلونون کتابیندان گتیردییمیز بو قیسا معلوماتدان سۇنرا یئنی دن نوروز حقیقینده «وارلیق» درگی سینده وئریلن معلوماتلارا قاییداق.

جواد هیئتین آدی چکیلن مقاله سینده بوروز حقیقینده وئریلمیش معلوماتلارین چۇخوندا دا یوخاریداکی سیستمین آیری- آیری طرفلری، عنصرلری اۇز عکسینی تاپمیشدیر. ساده- جه ک. حسین اۇغلونون وئردینی سیستم اۇنلاردا داها دا آیدینلیق گتیریر. مثلاً، جواد هیئتین مقاله سی نین اولینده قید ائدیلیرکی، او زمان ایلی ایکی فصله (سویوق و ایستی)

بۇلموشلر و اۇن آى سۇيوق فصلى سۆرورموش. سۆنرالار ايستى فصلى (ياى) يئددى آى و سۇيوق فصلى (قیش) بئش آى قبول ائدىلدى (۲، ص. ۵) «آوئستا متنلريندن آيدينديركى، بورادا زردشتون ياشادىغى يئرلرين طبيعتيندن و اقليم شرايطيندن دانيشيلير/ همچنين «آوئستا» نين قديم حصه لرينده دئيلير كى، زردشتون وطنينده وورو كاشا آدلى دنيا دنيزى و اۇنون ساحيلينده اۇلان بئرئزايىتى داغى واردير. يۆزلرله چايين تۆكولدويو بيرى نين ايسه اۇندان كنارا آخديغى وورو كاشا دنيزينى ك. حسين اۇغلو بايكال گؤلوا ايله بئرئزايىتى داغينى ايسه بايكالين شيمال - شرق ساحيلينده كى برقوزين داغ سلسله لرى ايله عينى لشديرير.» (۴، ص ۵۷) برقوزين داغ سلسله لرى نين اتكلرى ايندى ده چۆخ سرين اقليم شرايطينه مالكدير. آ.ل. بوچاوار يازير كى، بورادا "حتى يايذا آوقوست آييندا چۆخ نادر حاللاردا تئمپئراتور مثبت ۱۲ درجه دن آرتيق اۇلور" (۵، ص ۲۲۷) زردشت اۇرتا آسييا گلديكدن سؤنرا ايسه ياي فصلى بئش آى قبول ائدىلميشدير.

جواد هيئتتین مقاله سى تاريخى فاكتلارلا اۇلدوقجا زنگين دير و سۇزون حقيقى معناسيندا نوروز حقينده يازيلميش ان ياخشى مقاله لردن بيرى دير. مؤلف اؤز مقاله سيني بير نئچه كيچيك باشليقلارلا بۆلهر ك بو بايرامين تاريخى، ماهيتى و مراسملرى باره ده امكان داخلينده مفصل معلومات وئرمه يه چالشميشدير.

همين باشليقلار بونلاردير: «تاريخده نوروز»، «نوروز مراسمى»، «آخير چرشنبه آخشامى و يا چهارشنبه سوري»، «هفت سين»، «سيزده بدر» بو ياريم باشليقلاردان دا آيدين گؤرونور كى، جواد هيئتتین مقاله سى نوروزون، دئمك اۇلار كى، بۆتون طرفلرينى احاطه ائدير. ان باشليجاسى ايسه بودور كى، مؤلف اؤز مقاله سينده قديم منبع لره استناد ائتميش و اۇنلاردا وئريليمش پراكنده معلوماتلارى سيستملىشديرمه يه چالشميشدير. بوندان اول، مؤلف نوروز بايرامى نين معاصر ايراندا قيد ائديلن مراسملرينى ده اطرافلى تصوير ائتميش و بو مقصدله حتى استاد شهريارين «حيدر بابايا سلام» اثرينده نوروز حقينده وئريليمش معلوماتلاردان دان استفاده ائتميشدير. آنجاق بيزيم مقاله نين حجمى بۆتون بونلار باره سينده گئنيش دانيشماغا امكان وئرمير. اۇنا گؤره ده بورادا وئريلن معلوماتلاردان يالنيز بعضى لرى اؤزرينده چوخ قيسا شكيلده داياناجاغيق.

جواد هيئت اؤز مقاله سينده پور داوودا اساسلانا راق قيد ائدير كى، اسكى ايرانلى لارين ايناملارينا گؤره نوروز بايراميندا اجدادلارين روحلارى يئره ائنيب، اؤز ائولرينه گليرلر. اۇنا

گۆره ده ائوده زنگین و رنگارنگ سفره لر آچاردیلار و اؤنلارین گلمه لرینه شادلیق و شنلیک ائدردیله. بو باخیمدان نوروز «اؤلور بایرامی» سایرلیردی (۲، ص. ۶)

گؤروندویو کیمی معاصر علمی ادبیاتدا و معیشتده اؤلدوغو کیمی، بورادا دا آتشین یارانماسی شرفینه کئچیریلن نوروز بایرامی ایله انسانین یارانماسی و اؤنا روح وئریلمه سی شرفینه نوروزدان بیر گۆن اول کئچیریلن ایل آخیر بایرامی عینی لشدیریلیمیشدیر. ک حسین اؤغلونون یازدیغینا گۆره ایسه قدیم زمانلار اؤنلار آیری- آیری بایراملار اؤلموشلار و ایل آخیر بایرامی رمزی چرشنبه گۆنلرینه عائد ائدیلمه میشدیر.

ایل تحویل اؤلان زمان آچیلان «هفت سین» سفره سینده دانیشارکن ایسه جواد هیئت یازیرکی، هفت سین یئددی سین (س) دئمکدیر و آدلاری (س) حرفی ایله باشلایان یئددی یئمه لی دن عبارتدیر. فارسجادا بونلار بئله دیر: سیب (آلما)، سوئماق، سبزی (گؤی) سرکه، سنجد «اییده» سمنی و سیر (ساریمساق). اکثر ائولرده همچنین آذربایجاندا دا بیر جام قابدا بالیق، بویانمیش یومورتا، بوغدا و مرجیمک گؤیو، سؤنبول و نرگس گؤلدانی، پنیر و چؤرک، بویالی شام، آینا و بیر بوشقاب پول سگه سی ده علاوه ائدرلر. (۲، ص ۸).

سؤزسوز کی، عرب الفباسینا مخصوص «سین» آدی (حرفی) «هفت سین» ایفاده سینه یالنیز اسلامین قبولوندا سؤنرا و معین تحریف اساسیندا داخل اؤلابیلیردی.

ک. حسین اؤغلونون فکرینجه، یئددی عنصر دن عبارت اؤلان دنیانین یارانمیشلاری نین ایلک آینی بیلدیرن ایلین تحویل اؤلدوغو آن سفره ده یئددی سینی قابدا یئددی عنصر ون خصوصیتلرینی عکس ائتدیرن نعمت لر اؤلمالی ایدی. آنجاق سؤنرالار «یئددی سینی قاب» آنلایشی «یئددی سین» («هفت سین») ایفاده سی ایله عوض ائدیلمیشدیر.

سیزده بدرله باغلی ایسه جواد هیئت قید ائدیرکی، بایرامین ۱۳- جو گؤنو سحر دن هامی ائودن چئخار و بؤتون گؤنو شهرین اطرافیندا یاشیللیقلاردا و یا بیر باغدا کئچیرلر. . . هامی سیزده گؤنو ائوده قالماغی اوغورسوز، (نحس) سایار و اؤنون اوچون کیمسه ائوده قالماز (۲، ص ۹).

مقاله نین سؤنوندا جواد هیئت نوروزون آذربایجاندا کئچیریلمه سیندن ده بحث ائتمیشدیر. باشقا بیر تانینمیش آذربایجان عالمی، مرحوم دکتر حمید نطقی فارسجا یازدیغی «آل یاناق باهارد» («در بهار سرخرویی») ادلی مقاله سی نین اولینده بیلدیریر کی، آذربایجان افسانه و روایت لرینده مختلف دین لره او جمله دن شامانیزم، زردشتی لیک و اسلام دین لرینه عائد اینانجلار بیر- بیرینه قاریشمیشدیر. داها سؤنرا او قید ائدیر کی، بعضاً ائله

اۋلوركى، مختلف دىنلرە عائد اۋلان بايراملار دا خلق يادداشىندا بىرى دىگرى ايله چوغلاشیر. بونا مثال اۋلاراق مؤلف قىش ایلارینا دۆشن خىدیر نبى (خضر نبى) بايرامى ايله نوروز بايرامى نین خلق اعتقادلاریندا بىر- بىرى ايله علاقه لندیريلمه سینی گۆستیریر. خىدیر نبى و خىدیر الیاس گۆنلری حقیقینده او بئله یازیر: «عادتا قىشى اىكى چیلله یه بۇلردیلر: بۇیوک چیلله - ۴۰ گۆن و کیچیک چیلله - ۲۰ گۆن. بو اىکیسی نین آراسینداكى گۆنلری، یعنی بىرىنجى چیلله نین سۇنونجو دۇرد گۆنو و اىکینجى چیلله نین اولینجى دۇرد گۆنو، عمومی- لیکده سگگیز گۆن «خىضیر سۇیوغو» و یا «خىدیر سۇیوغو» آدلاندیریلیردی.

«خىدیر نبى سۇیوغو تندیره باسار تۇیوغو» (۶، ص ۴).

مؤلف قید ائدیركى، بو اىكى بايرامین مراسملری ده خلق يادداشىندا آردیجیل و بىرى دىگرینی تاماملایان مراسملر کیمی باشا دۆشولوردو. چیلله گئجه سیندن باشلايان مراسملری ايسه مؤلف آشاغیداكى آردیجیلیقلا قید ائتمیشدیر:

خىدیر- الیاس گۆنلری آخیر چرشنبه، «قىشدان چىخدیم» و نهايت، نوروز. داها سۇنرا ايسه دکتر حمید نطقى بو بايراملارا حاضرلىق ایشلریندن و اۋنلارین کئچیريلمه سی فۇرمالاریندان دانیشیر (مجلسلر، رقصلر، یاریش اۋیونلاری، تونقال قالانماسی، اۋد اۋستوندن توللانماق، یئنى پالتار الینماسی، ائولرین تۇزدان تمیزلنمه سی، سمنی و یئددى نوع یئمک حاضرلانماسی، یومورتا بۇیانماسی، ۱۷ بیتگی نین محصولونو قۇووروب، بىر- بىرىنه قاریشدیریلماسیندان دۆزلدیلن آجیل و س).

مرحوم محمدعلی فرزانه وارلىق درگی سینده بولود قاراچورلو "سهندين" نوروز بايرامى ايله باغلى بىر شعرینی درج ائتدیرمیش و شعردن اول ايسه بايرام حقیقینده اۋز دۆشونجه لرینی یازمیشدیر. (۷، ص ۱۶-۱۵). اۋنون دۆشونجه لری عمومی سجه ده داشییر و نوروز حقیقینده سۇن اۋن ایللیکلرده آذربایجان رئیسوبلیکاسیندا فورمالاشمیش فکرلرله سسلشیر. بئله کی، مؤلف یازیر: اۋرتا شرقده ان قدیم دۇورلردن بىرى انسانین اکینچى لیک، باغدارلىق، مالدارلىق ايله اۋتوشن حیاتینا عمومی بىر باخیش بئله آیدین گۆستیرىكى، امکچى انسانین یاشاییشی دۇرد طبیعى عنصردن، یعنی سویون، اۋدون، تۇرپاغین و یئلین ايسینمه سی و اۋیانماسی ايله باغلى اۋلموشدور... تۇرپاغین دیرچلمه سی اۋچون گۆنشین اىستى لیبی و یئلین قىش یوخوسونا دالمیش طبیعى اىستیلی لایم گلیردی. بو آرزو و اىستک ايله یاشایان خلق ان قدیم زمانلاردان دۇرد عنصرله باغلى بىر سیرا عادت- عنعنه لر و اینانجلار یاراتمیشدیر. ایلین

سۇن آیى ساييلان اسفندی دۇرد هفتهیه بۇلمک، هر هفتهنى بو عنصرلردن بیرى ایله ایلگى- لندیرمک و هر چرشنبه اوچون بیر آد وئرمک همین اینانجدان دۇغموشدور. (۷، ص ۱۸-۱۷). محمدعلی فرزانه نین مقاله سیندن سۇنرا ایسه سهندین آرتیق قید ائدیلمی شعرى وئریلمیشدیر. بونو دا قید ائتمک لازیمدیركى، «وارلیق» درگیسی نین مختلف سايیلاریندا نوروزلا و یا باهارلا باغلی شعرلر یازمیش مختلف شاعرلرین، او جمله دن فضولی نین، استاد شهريارين، جعفر خندانین و ب. شعرلری ده درج ائدیلمیشدیر.

نوروز حقیقده درگی ده درج ائدیلمیش مارقلى مقاله لردن بیرى ده تیمور پیر هاشمی نین «اردبیلده نوروز بایرامی نین استقبالی» ادلی مقاله سی دیر (۸، ص ۵۶-۵۱)، مؤلف اۇز مقاله- سی نین اولینده قیش ایلارینا دۇشن چیللرلدن دانی شیر و «چیلله بئچه» گۆنلری ایله باغلی خلق آراسیندا یایلمیش «کورد اوغلو احمد و قان کۆله یی» ادلی افسانه نین متنینی وئریر: بوندان سۇنرا اۇ، نوروزدان اۇنجه گلن چرشنبه گۆنلریندن سۇز آچاراق، اردبیلده کۆل چرشنبه سی، قۇدوخ قیترخدی چرشنبه سی و گۆل چرشنبه سی کیمی چرشنبه گۆنلری نین قید ائدیلمیشی بیلدیریر. اۇنون یازدیقلاریندان بئله گۆرونورکی، آخیر چرشنبه یه اردبیلده گۆل چرشنبه دئییلیر. و گۆل چرشنبه سی بایرام گۆنلری نین ان سئویملی سی و ان مارقلیسی دیر. بو چرشنبه یه حاضرلیق خیلی اۇنجه دن باشلانیر. بئله کی، گۆل چرشنبه سینه بیر نئچه گۆن قالمیش اردبیل شهری آل- الوان بزه دیلمیش و «دۆلگه تۆتک» آدلانان تۆتکلرله دۆلور. داها چۇخ اوشاقلاری سئویندیرن دۆلگه تۆتکلردن باشقا، گۆل چرشنبه نین ضروری سايیلان سیمووللاری سئیراسیندا کۆزه و سمنی ده مهم یئر توتورلار. گۆل چرشنبه- سی آخشامی گنجلر گۆیه فیشنگ آتماقلا، مختلف پارتلا ییجی واسطه لری یاندىرراق، سس سالماقلا بایرام طنطنه سی یاراتماغا چالی شیرلار.

عینی زاماندا اۇنلار ائولرین دامیندا، کۆچه و میدانلاردا تونقال قالایاراق، اۇنون اۇستوندن توللانیرلار. بایرام آخشامی اوشاقلارین قۇنشو ائولرین قاپیسینا دسمال قۇیاراق، هدییه ایسته مه سی (اردبیلده بونا «قورشاق آتماق، دئییرلر»، قادینلارین نیت توتماسی کیمی نوروز عنعنه لری اردبیلده ده گئیش یایلمیشدیر. گۆل چرشنبه سی نین سحریسی سو اۇستونه گئتمک عادتى ده اردبیلده یاشاماقدادیر.)

تیمور پیرهاشمی سۇزلرینه داوام ائده رک یازیركى، بوندان سۇنرا هامی ایلین تحویل اۇلماسینی، یعنی نوروزن گلمه سینى گۆزله ییر. ایل تحویل اۇلاندان سۇنرا ایسه «هفت سین سفره سی آرخاسیندا اۇتورورلار. مؤلفین یازدیغینا گۆره اردبیلده هفت سین مراسمی اوچون

آشاغیداکی لاردان استفاده ائدیلیر: سرکه، ساریمساق، سبزی، سوماق، سگه، ساعت، سو، بوندان علاوه، بیر کاسا سو دا «تحویل بالیغی» آدلانان کیچیک بیر بالیق دا قویورلار. نوروز سفره‌سینه اساساً پلو، چَرَز، شیرنییات، قورو و تزه مئیوه‌لر قویولور. نوروز گۆروشلری ایسه بیر نئچه گۆن داوام ائدیر.

بئله‌لیکله بیز گۆروروک کی، «وارلیق» درگی سینده نوروز بایرامی ایله باغلی درج ائدیلمیش مقاله‌لر بو بؤیوک و قدیم ائل بایرامی نین دئمک اولار کی، بۆتون ساحه‌لرینی احاطه ائدیر. بورادا بیز هم نوروزون تاریخینی، هم بایرامین نظری، فلسفی اسپکتلرینی، هم مراسملرینی عکس ائتدیرن ماراقلی مقاله‌لرله راستلاشیریق.

بۆتون بو مقاله‌لر بیر-بیرینی تماملایاراق، نوروز بایرامی حقیقنده اوخوجودا مفصل تصور یاراتماقلا یاناشی، بایرامین تدقیقی باخیمیندان دا اولدوقجا قیمتی دیرلر.

قایناقلار:

- ۱- جواد هیئت، نوروز بایرامی ایراندا // «وارلیق» درگیسی. ۱۹۹۴ / ۱۳۷۳ - جوایل، سای ۹۶-۹۵ ص. ۳-۱۰.
- ۲- جواد هیئت، نوروز بایرامی ایراندا // «وارلیق» درگیسی. ۱۹۹۸ / ۱۳۷۷ - جی ایل، سای ۱۴۴ ص. ۵-۱۲.
- ۳- کامیل حسین اوغلو. میفین منشایی، ماهیتی و تیپولوگیاسی. باکی «علم و تحصیل» نشریاتی ۲۰۱۰.
- ۴- کامیل حسین اوغلو. قدیم تورک: میفین تاریخه دوغرو. باکی «م ب م»، ۲۰۰۶.
- ۵- بۇچاوار. یئر پلاننتی. مؤسکوا «نانوکا» نشریاتی، ۲۰۰۲ (روس دیلینده).
- ۶- دکتر حمید نطقی. در بهار سرخرویی // «وارلیق» درگیسی. ۱۹۷۹، نۆمره ۱۱ ص. ۳-۷.
- ۷- فرزانه م. ع. نوروز ائل بایرامی، باهار بایرامی، ب. ق. سهندین شعرینده // «وارلیق» درگیسی، ۱۹۹۷، نۆمره ۴-۱۰۷، ص. ۱۶-۱۵.
- ۸- پیرهاشمی ت. اردبیلده نوروز بایرامی نین استقبالی // «وارلیق» درگیسی، ۲۰۰۴، نۆمره ۱-۱۳۲، ص. ۵۱-۵۶.

خلاصه

تهراندا آذربایجان دیلینده نشر اولونان «وارلیق» درگی سینده نوروز بایرامی ایله باغلی بیر نئچه مقاله درج ائدیلمیشدیر. بو مقاله‌لرین ارشدیریلماسی گۆستریرکی، اونلار نوروز بایرامی نین دئمک اولارکی، بۆتون طرفلرینی-تاریخی، ائتئوقرافیک و نظری-فلسفی اسپکتلرینی احاطه ائدیر.

بو مقاله‌لر بیر-بیرینی تماملایاراق، اوخوجودا نوروز بایرامی حقیقنده مفصل تصور یاراتماقلا یاناشی، بایرامین تدقیقی باخیمیندان دا اولدوقجا قیمتی دیرلر.

عبدالله بیگ عاصی: زندگی و آثار

دکتر شهلا عبداللایئوا

انستیتوی نسخ خطی فرهنگستان علوم ملی جمهوری آذربایجان - باکو

عبدالله بیگ فولادوف معروف به عبدالله بیگ عاصی فرزند علی بیگ از شاعران برجسته محیط ادبی قره‌باغ در قرن ۱۹ به شمار می‌آید. اطلاعات موجود درباره عبدالله بیگ عاصی که در منابع گوناگون آمده، بسیار کوتاه و مختصر بوده و زندگی و آثار این شاعر بگونه‌ای مناسب مورد کنکاش و بررسی قرار نگرفته و حتی در تذکره نواب و ریاض‌العاشقین مجتهدزاده نیز که اولین منابع در مورد عاصی به حساب می‌آیند، تنها برخی اشعار عاصی آمده است. البته در کتاب فریدون بیگ کؤچرلی اشعار عاصی به همراه زندگی‌نامه او تا حدوی شرح داده شده، اما گام اساسی و تلاش شایان توجه دکتر راغب کریموف در جهت معرفی عبدالله بیگ عاصی بیش از دیگر محققین قابل تقدیر است. دکتر کریموف همه اطلاعات موجود درباره عاصی را در یک کتاب تحت عنوان "اشعار عبدالله بیگ عاصی" که در سال ۲۰۰۹ میلادی انتشار یافت، گرد آورد و با تحقیق درباره خصوصیات، ویژگی‌ها و ژانرهای اشعار عاصی با توجه به منابع دست‌نویس و با تطبیق نسخ خطی موجود، به بیان تفاوت‌های میان نسخ پرداخت.

عبدالله بیگ عاصی نوه دختری قاسم بیگ ذاکر (۱۸۵۷-۱۷۸۴) شاعر معروف آذربایجانی می‌باشد (۱، ص. ۲۳۲، ۲، ص. ۱۱۱، ۳، ص. ۵). پدرش علی بیگ انسانی بسیار نجیب، صادق و درستکار بود و با حلاجی روزگار می‌گذرانید. هنگامی که مهدی قلی‌خان (وفات: ۱۸۴۵) آخرین خان قره‌باغ در سال ۱۸۲۷ میلادی از ایران به قره‌باغ بازگشت، به جهت خصلت‌های نیک علی بیگ از او دعوت بعمل آورد و به عنوان ناظر بر امور اقتصادی کاخ به کار گماشت. علی بیگ به سرعت احترام همگان را نسبت به خود جلب نمود تا آنجا که خان، نوه خواهر خود یعنی دختر بزرگ قاسم بیگ ذاکر را به عقد وی در آورد و حتی فرزند اول آنها را به فرزند خود پذیرفت و نام پدر خود ابراهیم را بر وی نهاد. البته از این نکته نیز نباید غافل ماند که نزدیکی و قرابت با خانواده خان اگرچه در ابتدا برای آنها با شادکامی و خوشبختی توأم بود اما پس از مدتی به دلیل آنکه مورد حسد دشمنان قرار گرفتند، این قرابت مایه مصیبت گشت و به نوعی زمینه فلاکت و بدبختی آنها را فراهم آورد.

دشمنان دیرینه مهدی‌قلی خان و قاسم بیگ ذاکر به جهت عداوت و کینه‌ای که از آنها به دل داشتند، آرام ننشستند و برای علی بیگ دام گسترانیدند تا نام نیک وی را لکه‌دار نمایند. علی بیگ در مقابل افترا و بهتان دشمنان تاب نیاورد و در مدت کوتاهی بر اثر فشارهای ناشی از اتهامات ناروا در گذشت.

پس از درگذشت علی بیگ، سه پسر و یک دختر وی تحت سرپرستی پدربزرگ خود قاسم بیگ ذاکر قرار گرفتند و به دلیل پرورش یافتن در مکتب^۱ چنین شاعر و ادیب برجسته‌ای هر یک در زمینه شعر و ادب قلم راندند و جایگاهی شایسته در این عرصه برای خود دست و پا نمودند که از این میان جایگاه آذر و نیز عاصی نسبت به بقیه فرزندان رفیع‌تر می‌نماید. همه منابع در زمینه برخورداری عاصی از ذوق و طبع خاص متفوق‌القول هستند: مجتهدزاده وی را شاعر شماره یک قره‌باغ می‌نامد (۴، ص. ۱۶۱). از نظر کوچرلی وی بسیار بهتر از قاسم بیگ ذاکر شعر می‌سراید و هیچ نقصانی در وزن و قافیه اشعار وی به چشم نمی‌آید (۲، ص. ۱۱۱).

در آثار میرمحسن نواب، فریدون کوچرلی و سلمان ممتاز تاریخ تولد عبدالله بیگ عاصی سال ۱۲۵۶ هـ. ق. (۱۸۴۱ م) نوشته شده و محل ولادت وی نیز شهر شوشا ذکر شده است. عبدالله بیگ عاصی تحصیلات ابتدایی خود را در مدرسه‌ای واقع در شوشا به اتمام رساند و زبان فارسی، عربی و روسی را کامل آموخت و به دلیل علاقه بسیار زیاد به امیر علیشیر نوایی به فراگیری زبان جغتایی نیز همت گماشت. کوچرلی برخی غزل‌های عاصی به زبان جغتایی را هم وزن غزل‌های امیر علیشیر نوایی دانسته است (۲، ص. ۱۱۱). سلمان ممتاز همچنین اضافه می‌نماید: عبدالله بیگ در اداره مرکزی به عنوان کاتب و مترجم مشغول به کار بوده است (۳، ص. ۹).

نام و آوازه عاصی که از دوران نوجوانی به شعر روی آورده بود، از محدوده قره باغ فراتر رفت و به شکی، شیروان، گنجه و قازاخ نیز رسید. اغلب شاعران برجسته از جمله سید عظیم شیروانی اقبال و توجه خاصی نسبت به اشعار عاصی نشان می‌دادند. عاصی و سید عظیم شیروانی مکاتباتی با یکدیگر انجام داده بودند که متأسفانه به جز قصیده زیبای سید عظیم شیروانی خطاب به عاصی اثر دیگری بجا نمانده است. (۵، ص. ۱۵۵).

علاوه بر ارتباط عاصی با شاعران برجسته افرادی نیز بوده‌اند که ادعای شعر و شاعری داشته و با فرستادن سروده‌های خود نزد عاصی تلاش داشتند تا از وی کسب نظر کنند و

ای بسا نظر مثبت عاصی افتخاری برایشان به حساب می‌آید. ادیبان معروف و برجسته‌ای همچون غافل، راغب، بی‌خود، سالک، صفا، ذوقی، ظهوری (یکی از اعضای بیت‌الصفاء از معروفترین انجمن‌های ادبی آن دوره) عاصی را به عنوان شاعری تمام عیار معرفی می‌نمایند (۲، ص. ۱۰۴).

عاصی از فعال‌ترین شرکت‌کنندگان انجمن ادبی بیت خاموشان (همان مجلس فراموشان) بود که بوسیله میرمحسن نواب در سال ۱۸۷۲ پایه‌گذاری شده بود. حسنعلی خان قره‌داغی، مشهدی ایوب باکی، فاطمه خانم کمینه از دیگر فعالان این انجمن‌های ادبی به حساب می‌آمدند (۶، ص. ۱۷۸-۱۶۶).

مجتهدزاده نواب و کوچرلی تاریخ درگذشت این شاعر را شعبان ۱۲۹۱ هـ.ق. (سپتامبر ۱۸۷۴) ذکر نموده‌اند؛ اما سلمان ممتاز سال ۱۲۹۰ هـ.ق. (۱۸۷۳ میلادی) را سال وفات این شاعر می‌داند (۳، ص. ۹). البته در یکی از نسخ خطی آرشیو مذهب سال ۱۸۷۱ میلادی آمده است. مطالب بر آمده از منابع مختلف حکایت از آن دارد که شاعر در دوران جوانی وفات یافته و علت درگذشت او به ظلم‌ها و بی‌عدالتی‌هایی نسبت داده می‌شود که در حق خانواده‌ی این شاعر صورت گرفته و این امر حتی در مرگ پدر وی نیز دخیل بوده است.

عبدالله بیگ با تخلص عاصی شعر می‌سرود. بکارگیری تخلص عاصی در قرن ۱۹ در سطح جامعه رایج بوده است. استاد راغب کریموف در کتاب خود از ۳ شاعر به نام‌های عاصی محمداسماعیل بوزونالی، عاصی میرآقا، عاصی ملاابراهیم (سلیانی) علاوه بر عبدالله بیگ نام می‌برد که از تخلص عاصی استفاده نموده و خود نیز از رجال مذهبی آن دوره بوده‌اند. (۳، ص. ۱۱).

بد نیست این نکته را نیز یادآور شویم که دکتر طاهره نورعلی‌یثوا در کتاب "کاتالوگ کلکسیون‌های نسخ خطی" ضمن اشاره به جنگ موجود در آرشیو حبیب‌الله مجتهدزاده، پداگوگ برجسته، ادیب و پژوهشگر بزرگ آذربایجانی اظهار داشته است که در مطلع یکی از اشعار آذربایجانی عبدالله بیگ عاصی عبارت "من کلام میرآقا عاصی" آمده که این امر از شهرت شاعر به میرآقا در محیط پیرامون خود و نیز احترام همگان نسبت به وی حکایت دارد (۷، ص. ۳۶۱).

بدین‌رو با جمع‌بندی نظرات استاد کریموف و دکتر پورعلی‌یثوا گمان می‌رود عاصی میرآقای مورد اشاره استاد راغب کریموف، همان عبدالله بیگ عاصی بوده باشد که در این

صورت با احتساب عبدالله بیگ عاصی تنها ۳ شاعر آن دوره از تخلص عاصی استفاده می‌نمودند. برخی از محققین دلیل انتخاب تخلص عاصی از سوی عبدالله بیگ را به مشاهده بیدادگری‌ها و مخالفت شاعر با حوادث و رخدادهای پیرامون وی را از دلایل انتخاب چنین تخلصی بر می‌شمارند. استاد کریموف دلیل استفاده عبدالله بیگ از تخلص عاصی را به احساس گناه وی در مقابل پروردگار به جهت شرابخواری‌اش مربوط می‌داند. (۳، ص. ۱۲).

آثار ادبی عاصی چندان زیاد نبوده است. نواب میراث ادبی وی را ۱۴۰۰ بیت (۸، ص. ۸۵)، کوچرلی ۱۵۰۰ فرد بر می‌شمارد (۲، ص. ۱۲۹). در یک نسخه خطی موجود در انستیتو نسخ خطی فرهنگستان ملی علوم جمهوری آذربایجان آمده است که عاصی نزدیک به ۳۰۰۰ مصرع شعر داشته است (۳، ص. ۱۵). این اطلاعات هر یک به نوعی مهر تاییدی است بر صحت تخمین میزان ابیات این شاعر.

نزدیک به ۲۰ نسخه خطی انستیتوی فوق حاوی اشعار عاصی است که اکثر آنها اشعار همنام می‌باشند. کاملترین نسخه‌های میراث بدیعی عاصی در مجموعه‌هایی با شماره ثبت ۳۳۴۸ و ۳۳۵۲ در این انستیتو نگهداری می‌شوند. بخشی از اشعار عاصی نیز در کتاب فریدون کوچرلی گردآوری شده، در برخی اشعار اضافات و اختصارات و در برخی دیگر تحریفاتی نیز صورت گرفته است. در غالب این نوع اشعار به تحریف اندیشه و نوع نگاه شاعر و همچنین نقص وزن اصلی و نقصان‌هایی از این دست بر می‌خوریم اما سلمان ممتاز و کوچرلی با دخل و تصرف خود، بر مضمون اصلی شعر و ساختار آن خلل جدی وارد نساخته‌اند. (۳، ص. ۱۵)

همانگونه که همه منابع تأکید داشته‌اند عاصی شاعری برجسته بوده و به دلیل بهره‌مندی از ذوق و قریحه ذاتی، استعداد ویژه‌ای در شعر داشته است. عاصی در همه ژانرها خامه خویش را در معرض آزمون قرار داد و حتی در زمینه تجنیس که ژانری سخت و دشوار به حساب می‌آمده و اکثر عاشیق‌های معروف نیز از آن گریزان بوده و از پرداختن به آن پرهیز داشته‌اند، سه تجنیس بر وزن هجا ترتیب داده است. تجنیس‌های عاصی از نمونه‌های بسیار ارزشمند این ژانر به شمار می‌آید. زیبایی مضمون شعر و زیبایی ظاهری تجنیس در اشعار وی با مهارتی خاص در هم آمیخته شده است.

در میان اشعار عاصی ۳ مخمس بر وزن عروض وجود دارد که یکی مشتمل بر ۵ بند، دیگری دارای ۷ بند سومی در ۹ بند است. شاعر علاوه بر آن ۲ ترجیع بند نیز دارد. بند اول ترجیع بند موضوعی عمومی دارد و بند دوم خطاب به شخصی به نام "سونا" سروده شده

بشنو ای دل، سخنم تحفه هر انجمن است،
 اویمـا دنیـایه، بو دنیا دنی... است
 چون جوانان سیـاوش صفت زال فلک،
 خونشان ریخته کارش همه مکر است و فن است.
 ساغر باده‌ی گلگون به کف می‌خواران،
 کاسـه فرق فرامرز و لب تهمتن است.
 داد از دست قضا و قدر بد حـرکات،
 که کنون قدر خزف به ز عقیق یمن است.
 بجهان نیست کس از سر ضمیرم واقف،
 چاره یوخ دردیمه بو درد منی اولدورن است.
 روز و شب خون جگر می‌خورم، الله بیلیر،
 حاصلیم شهر قره‌باغدا درد و محن است.
 ... خفته روباه مثالان به کنام شیـران،
 قاف سیمـرغ سیاحتگه زاغ و زغن است.
 خواستم شمه‌ای ز اندوه خودم باز کنـم،
 دل به من خنده زنان گفت که... است.
 گوش قیل تا که یوزوندن بیرینی شرح قیلیم،
 زین سخنهاست مرا باعث اندوه من است.

(۲، ص. ۱۲۶)

بسیاری از شاعران بر این هجو عاصی خرده گرفتند و بر آن پاسخ نوشتند. میرزا مهدی متخلص به ناجی از گنجه، اسکندر آقا متخلص به شاعر از قازاخ و مهمتر از همه نزدیکترین دوست عاصی سیدعظیم شیروانی این حرکت را مورد نکوهش و تقبیح قرار دادند (۲، ص. ۱۲۵). از میان پاسخ‌هایی که در اعتراض به هجو عاصی ارسال گردید، پاسخ سیدعظیم شیروانی بیشتر شایان توجه است (۵، ص. ۱۶۲-۱۶۰). نوشته‌های شاعران دیگر سراسر دشنام، ناسزا و تحقیر آمیز است اما شعر سیدعظیم شیروانی در قالب مخمس و به زبان تورکی است که بیشتر به ملامت و تنبه عاصی پرداخته و از بکارگیری چنان استعدادی در چنین راهی اظهار تاسف نموده است. در عین حال این نکته را باید ذکر نمود که برخی شاعران قره‌باغ نیز در مقام دفاع از عاصی بر آمدند و به دشنام گویان و ناسزانویسان پاسخی

شایسته دادند. جسورانه‌ترین این اشعار از آن میزاعلی اصغر نورس متخلص به یوسفی است (۲، ص. ۱۲۷):

همانگونه که پیشتر ذکر آن رفت، عاصی به زبان جغتایی نیز شعر می‌سرود. در حال حاضر ۳ غزل و ۱ منظومه از آن اشعار در دسترس علاقه‌مندان قرار دارد. بیشتر محققین دلیل فراگیری زبان جغتایی از سوی عاصی و شعر سرایی وی به این زبان را به علاقه‌ی شاعر به امیر علیشیر نوایی مربوط می‌دانند اما به احتمال بسیار در این غزل‌ها تأثیرات فضولی بیش از نوایی احساس می‌شود.

عاصی نزدیک به ۱۵۰ فرد به زبان فارسی و ۵-۶ فرد به زبان ترکی سروده است. افراد حکمت‌آمیز، فلسفی و عاشقانه عاصی را می‌توان از نمونه‌های بسیار وزین و گرانسنگ ادبی به حساب آورد:

وصلی که درو ملال باشد هجران به از آن وصال باشد

ملامت بر دل صدپاره‌ی عاشق بدان ماند

که باشد زخم شمشیر و بدوزندش به سوزن هم

جراحی که ز تیغ زبان رسد به دلی

به هیچ مرهم راحت، نکو نخواهد شد

بدنیست تک بیتی دیگری از عاصی را در این‌جا بیاوریم که وی خطاب به دوستش

سیدعظیم شیروانی به دلیل شروع به کار در مکتب نوین به عنوان مدرس سروده بود:

شنیدم که بر پیری کشیش دیر شدی

خوشا به حال شما عاقبت به خیر شدی

در میان اشعار عاصی برخی اشعار دینی و مذهبی به چشم می‌خورد که یک قصیده به

زبان فارسی درباره حضرت علی (ع) و چندین نوحه و مرثیه از جمله آنهاست. در خاتمه این

مقاله نظر شما خوانندگان محترم را به گوشه‌هایی از نوحه‌ها و مرثیه‌های این شاعر ناکام که

به حوادث کربلا و فاجعه عاشورای حسینی اختصاص دارد، جلب می‌نمایم؛

خیمه‌گاها اوز توتوب اول مه لقا،

عرض ائله‌دی ای شه - کرببلا،

گل، باشیمی آل دیزینه، یا ابا

پایینه ایثار ائيله ییم بو سری،

ناد علیا علیا یا علی!

آلامیشام من بو جهان ایچره کام،

ائتمه میشم توی اوتاغیندا مقام،

خیمه ده یول گوزلور او بی کس آنام،

یوخ بو غریب اولکده بیر یاوری،

ناد علیا علیا یا علی!

لطف ائله، ای نوگل باغ خلیل،

عاصی مسکین سنه اولموش دخیل،

قویما که محشر گونو اولسون ذلیل،

روضه ی رضوانه سن اول رهبری،

ناد علیا علیا یا علی!

ترجمه:

آن مه لقا رو به خیمه گاه کرد و

عرض نمود که ای شه کربلا،

بیا و سر مرا به زانویت بگیر، ای پدر

این سر را به پایت نثار می کنم

ناد علیا علیا یا علی!

من از این دنیا کام نگرفته ام

و به حجله ی عروسی پا نگذاشته ام

آن مادر بی کس من در خیمه گاه چشم به راه مانده است

و یاوری در این کشور غریب ندارد

ناد علیا علیا یا علی!

لطف کن ای نوگل باغ خلیل

عاصی مسکین به تو دخیل بسته است

مگذار که روز محشر خوار و ذلیل گردد

تو در روضه‌ی رضوان رهبر و مرشد او باش
ناد علیا علیا یا علی!

من همان زینبیم، سبط رسول مدنی،
سینه‌سی اوستده آنام فاطمه بسلردی منی.
ایندی زنجیر ووروب بوینوما بو شمر - دنی
انت ممنوع من الماء فرات، حسینا، حسین

ترجمه:

من همان زینبیم تو ام، سبط رسول مدنی
که مادرم فاطمه مرا بر روی سینه می‌پروراند
حال این شمر دنی و فرومایه بر گردن من زنجیر بسته است
آب فرات را بر تو بسته است، ای حسین من، حسین

منابع:

- ۱- نگاهی به تاریخ ادبیات آذربایجان، تألیف دکتر جواد هیئت. جلد اول، چاپ دوم. ویژه نامه وارلیق، بهار ۱۳۷۶. شماره ۱-۱۰۴ (به ترکی آذربایجانی).
- ۲- فریدون بیگ کؤچرلی، ادبیات آذربایجان در ۲ جلد، جلد دوم، باکو، ۲۰۰۵ (به تورکی آذربایجانی).
- ۳- راغب کریموف، زندگی و آثار عبدالله بیگ عاصی، باکو، ۲۰۰۹ (به تورکی آذربایجانی).
- ۴- مجتهدزاده، ریاض‌العاشقین، باکو، ۱۹۹۵ (به تورکی آذربایجانی).
- ۵- آثار سیدعظیم شیروانی در ۳ جلد، جلد دوم، باکو، ۲۰۰۵ (به ترکی آذربایجانی).
- ۶- نورالدین قارایف، مجالس ادبی آذربایجان در قرن ۱۹ (تذکره)، باکو، ۱۹۷۱ (به تورکی آذربایجانی).
- ۷- طاهره نورعلی یثوا، کاتالوگ کلکسیون‌های نسخ خطی. باکو، ۲۰۰۶ (به تورکی آذربایجانی).
- ۸- میرمحسن نواب، تذکره نواب، باکو ۱۹۹۸ (به تورکی آذربایجانی).
- ۹- آثار خورشید بانو ناتوان؛ گردآورنده: بیلر محمدوف، باکو، ۲۰۰۴ (به تورکی آذربایجانی).

نسخ خطی «دره ی نادره» تألیف میرزا مهدی خان استرآبادی در انستیتوی نسخ خطی فرهنگستان ملی علوم آذربایجان

دکتر رعنا محمداوا

(انستیتوی نسخ خطی فرهنگستان ملی علوم جمهوری آذربایجان - باکو)

میرزا مهدی خان استرآبادی فیلولوژیست مشهور قرن ۱۸ میلادی مؤلف آثار تاریخی معروفی از جمله تاریخ جهانگشای نادری، دره ی نادره و انشاء می باشد که در آن ها به بیان حوادث دوران نادر شاه افشار در سال های زمامداری وی از سال ۱۱۴۸ - ۱۱۶۰ هـ ق. / ۱۷۴۷ - ۱۷۳۶ م. پرداخته شده است. او به تألیف فرهنگ لغت جغتایی - فارسی تحت عنوان سنگلاخ نیز همت گماشت که بر اساس آثار امیر علیشیر نوایی و کتاب دستور زبان جغتایی «مبانی اللغات» نوشته شده است. کتاب های «تورات» و «انجیل» به دستور نادر شاه تحت سرپرستی و هدایت میرزا مهدی خان استرآبادی به زبان فارسی ترجمه شده است.

دره ی نادره که به زندگی نادر شاه اختصاص دارد، براساس اثر تاریخ جهانگشای نادری ترتیب گردیده است. تفاوت این دو اثر، به طور کلی به زبان نوشتاری آنها باز می گردد. مؤلف در دره ی نادره از ابزار تجسمی گوناگون، استعاره، مجاز و نیز اسلوب سبک های پیشرفته ای همچون سجع، تضمین و ... استفاده نموده و از کلمات کم استعمال و لغات دشوار عربی و فارسی بهره گرفته است. البته لازم به یادآوری است که استفاده بی حد و اندازه از اسلوب های مذکور به دشواری و پیچیدگی زبان اثر تألیفی منجر گردید.

میرزا مهدی خان استرآبادی در مقدمه اثر خود می نویسد که دره ی نادره را به تاسی و تقلید از تاریخ و صاف نگاشته است، مضاف بر آن کاملاً بدیهی است که مؤلف تحت تأثیر آثار منثور معروف شرق از جمله تاریخ جوینی، تاریخ معجم و مقامات حریری قرار داشته است. «میرزا مهدی خان به حدی شیفته اثر و صاف الحضرة بوده است که چون او در سر فصل ها و تشریح و تجسم صحنه های نبرد و در مواردی از فارسی به عربی گراییده، وی نیز به تقلید او گاهی دو صفحه عبارت را به عربی آورده است.

گذشته از و صاف که میرزا مهدی خان خود به تقلید و اقتباس از وی اعتراف کرده است، از دیگر متون ادبی نیز مستقیم و یا غیر مستقیم متأثر است و آنها عبارتند از: کلیله و دمنه، سندبادنامه، مرزبان نامه، گلستان و نفثه المصدور. (۱، یط) میرزا مهدی خان در تلاش جهت

نسخ خطی «دره ی نادره» تألیف میرزا مهدی خان استرآبادی در انستیتوی نسخ خطی فرهنگستان ملی علوم آذربایجان

دکتر رعنا محمداوا

(انستیتوی نسخ خطی فرهنگستان ملی علوم جمهوری آذربایجان - باکو)

میرزا مهدی خان استرآبادی فیلولوژیست مشهور قرن ۱۸ میلادی مؤلف آثار تاریخی معروفی از جمله تاریخ جهانگشای نادری، دره ی نادره و انشاء می باشد که در آن ها به بیان حوادث دوران نادر شاه افشار در سال های زمامداری وی از سال ۱۱۴۸ - ۱۱۶۰ هـ ق. / ۱۷۴۷ - ۱۷۳۶ م. پرداخته شده است. او به تألیف فرهنگ لغت جغتایی - فارسی تحت عنوان سنگلاخ نیز همت گماشت که بر اساس آثار امیر علیشیر نوایی و کتاب دستور زبان جغتایی «مبانی اللغات» نوشته شده است. کتاب های «تورات» و «انجیل» به دستور نادر شاه تحت سرپرستی و هدایت میرزا مهدی خان استرآبادی به زبان فارسی ترجمه شده است.

دره ی نادره که به زندگی نادر شاه اختصاص دارد، براساس اثر تاریخ جهانگشای نادری ترتیب گردیده است. تفاوت این دو اثر، به طور کلی به زبان نوشتاری آنها باز می گردد. مؤلف در دره ی نادره از ابزار تجسمی گوناگون، استعاره، مجاز و نیز اسلوب سبک های پیشرفته ای همچون سجع، تضمین و ... استفاده نموده و از کلمات کم استعمال و لغات دشوار عربی و فارسی بهره گرفته است. البته لازم به یادآوری است که استفاده بی حد و اندازه از اسلوب های مذکور به دشواری و پیچیدگی زبان اثر تألیفی منجر گردید.

میرزا مهدی خان استرآبادی در مقدمه اثر خود می نویسد که دره ی نادره را به تاسی و تقلید از تاریخ و صاف نگاشته است، مضاف بر آن کاملاً بدیهی است که مؤلف تحت تأثیر آثار منشور معروف شرق از جمله تاریخ جوینی، تاریخ معجم و مقامات حریری قرار داشته است. «میرزا مهدی خان به حدی شیفته اثر و صاف الحضرة بوده است که چون او در سر فصل ها و تشریح و تجسم صحنه های نبرد و در مواردی از فارسی به عربی گراییده، وی نیز به تقلید او گاهی دو صفحه عبارت را به عربی آورده است.

گذشته از و صاف که میرزا مهدی خان خود به تقلید و اقتباس از وی اعتراف کرده است، از دیگر متون ادبی نیز مستقیم و یا غیر مستقیم متأثر است و آنها عبارتند از: کلیله و دمنه، سندبادنامه، مرزبان نامه، گلستان و نفثه المصدور. (۱، یط) میرزا مهدی خان در تلاش جهت

پیشی گرفتن از آثار مورد تقلید خود شدت و حدت زیادی به خرج داد و در استفاده از کلمات کم استعمال عربی و فارسی و نیز بکارگیری اسلوب‌های مختلف ادبی و بازی بیش از حد با کلمات زیاده‌روی نمود.

برخلاف آرزوی میرزا مهدی‌خان استرآبادی زبان نوشتاری درّه‌ی نادره به صورتی بسیار سرد و خشک حاصل گردید در حالیکه زبان نوشتاری تاریخ و صاف بسیار دلپذیرتر و زیباتر می‌نماید. (۲، نه). میرزا مهدی‌خان استرآبادی در درّه‌ی نادره از نثر عربی، مقامات حریری بیش از دیگر آثار بهره برده است و جملات و عبارات کاملی را از مقامات حریری بدون هیچگونه تغییر کپی برداری نموده است. (۱، که)

در همه چاپ‌های سنگی و نسخه‌های خطی درّه‌ی نادره که در انستیتوی نسخ خطی فرهنگستان ملی علوم جمهوری آذربایجان مورد نگهداری و مراقب قرار دارند، به دلیل وجود کلمات و عبارات دشوار و بسیار زیاد عربی، دارای توضیحات، شروح و حاشیه نویسی می‌باشند که توسط کاتبان و صاحبان این آثار نوشته شده‌اند. پژوهش‌های صورت گرفته بر روی این اثر به ما اجازه می‌دهد چنین نتیجه‌گیری کنیم که هدف نویسنده از تألیف درّه‌ی نادره تنها نمایش و به رخ کشیدن مهارت و استادی خود در امر نویسندگی بوده است. میرزا مهدی‌خان استرآبادی نه تنها به توصیف حوادث تاریخی توجهی نمی‌کند بلکه تلاش فراوان دارد تا مهارت خود بر زبان عربی و فارسی و توانایی در بکارگیری اسلوب‌ها و سبک‌های ممکن موجود در آن دوره را به رخ بکشد.

درّه‌ی نادره به دوره سوم ترقی نثر فارسی اختصاص دارد چرا که این دوره را «دوره سجع و قافیه و عصر تکلف و تصنع و زمانه‌ی فساد نثر فارسی نامیده‌اند. در این دوره نویسنده از خود اعراب هم در استعمال کلمات عربی و لغات غریبه و تفنن لاطائل و اطناب-های ممل و قافیه‌پردازی و فضل‌فروشی پیش می‌افتد و مأموم بر امام سبقت می‌جوید. در این دوره نیز مانند عصر پیشین، نثر مسجع و مصنوع با نثرهای ساده و مطبوع هر دو در عرض هم موجودند و کتب فصیح و بلیغ و زیبایی که به ندرت سجع و قافیه را رعایت کرده‌اند، در تمام این مدت نوشته شده و وجود داشته است. . . . (۳، ۳۱۴، ۳۱۵).

در این دوره یعنی از ربع اول قرن ۱۸ تا قرن ۱۹ افزایش تکلف زبان مشاهده می‌گردد. از سجع، سمبلیسم، رمز و کنابه و همچنین کلمات عربی و اصطلاحات علمی به نحو گسترده-ای استفاده می‌شد (۴، ۱۶).

در درّه‌ی نادره مؤلف در پیروی از مد روز از سجع، تضمین، جناس و همچنین از استعاره و مجاز استفاده بسیار برده است. میرزا مهدی خان استرآبادی در این اثر از همه نوع جناس استفاده نموده اما بیشترین فضا را به جناس سطری (بازی با کلمات که دو کلمه به یک گونه نوشته می‌شوند اما تفاوت در تلفظ و نقطه‌ی روی حروف دارند) اختصاص داده است. میرزا مهدی خان استرآبادی در انتخاب عنوان این کتاب نیز به چنین امری توجه داشته است. در عنوان کتاب تسمیه ایهامی به نام نادرشاه نیز وجود دارد (۵، ۵۲۵).

به این نکته نیز باید اشاره نمود که مؤلف بیش از هر چیز در امر تضمین با آیات قرآن و کلمات عربی بسیار موفق عمل نموده است.

در کتابخانه‌ها و کلکسیون‌های شخصی در سطح جهان، به تعداد بسیاری نسخ دست-نویس و چاپ سنگی از درّه‌ی نادره وجود دارد. در انستیتوی نسخ خطی فرهنگستان ملی علوم آذربایجان نیز ۷ نسخه دست‌نویس این اثر وجود دارد که در این مقاله به فهرست آنها می‌پردازیم.

۱- نسخه تحت شماره D-۴۹۸: اولین برگه این نسخه (۱پ) افتاده است. متن با جوهر مشکی روی کاغذ ضخیم ساخت اروپا به خط زیبای نستعلیق شکسته نوشته شده است. در برخی اوراق (۱۲۵-۱۲۸ پ) به خط نستعلیق ریز نوشته شده است. عناوین باب‌ها با جوهر قرمز به خط نسخ می‌باشد. جملات و کلمات عربی جداگانه به نسخ نوشته شده و روی آنها خطوط قرمز رنگ کشیده شده است. در آغاز نسخه در حاشیه و بین سطرها، شرح و توضیح کلمات به صورت مجزا با جوهر قرمز و مشکی به خط شکسته نستعلیق متفاوت با خط کاتب نسخه مرقوم است. در حواشی نیز شکل صحیح برخی کلمات به خط شخصی دیگر نوشته شده است. جلد نسخه آسیب زیادی دیده است. روی جلد از بین رفته اما پشت جلد از مقوای ضخیم با روکش تیماج قهوه‌ای رنگ است که در بعضی قسمت‌ها اثرات کرم خوردگی دیده می‌شود. ابعاد ورق ۱۹/۵×۳۲ سانتی متر و ابعاد متن ۱۲/۵×۲۲ سانتی متر است. سال پایان کتابت در خاتمه اثر موجود نیست، البته بر اساس خصوصیات پالتوگرافیک می‌توان آنرا به قرن ۱۸ منسوب دانست. نسخه مشتمل بر ۳۲۸ ورق است.

نسخ دیگر نیز کم و بیش با ویژه‌گیهای بالا نوشته شده است.

این اثر نه تنها منبع با ارزش تاریخ ایران، آذربایجان و کشورهای همسایه در دوران حاکمیت نادر شاه افشار به حساب می‌آید، بلکه می‌توان آنرا برآستی نمونه برجسته آثار منشور فارسی زبان پس از صفویه به حساب آورد.

منابع:

- ۱- استرآبادی میرزا مهدی خان. تاریخ جهانگشای نادری. به اهتمام عبدالله انوار. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۷.
- ۲- استرآبادی میرزا مهدی خان. دره‌ی نادره. با اهتمام جعفر شهیدی. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۴.
- ۳- بهار محمدتقی. سبک شناسی یا تاریخ تطوّر نثر فارسی. در ۳ جلد، تهران: زوار، ۱۳۸۱.
- ۴- برتلس ی. ا. آثار منتخب. تاریخ ادبیات فارسی - تاجیکی، مسکو، ۱۹۶۰. (به زبان روسی).
- ۵- فرهنگ فارسی، دکتر محمد معین. در ۶ جلد؛ جلد پنجم. تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۲.

ملی پوئزیادا تئولوژی بدیعی تفکر شعریتی

شیری ینوا نظمیة

بنی اۆلدورسەر ده بن یاشاریم ترک ائدیب خلقی، خالقہ قوشاریم

«اینجه صنعت و دین، طبیعت و ماهیتینه، تاریخ بویو ایزله دیکلری مقصدلرینه گۆره بیر- بیرینه عکس و دشمندیرلر» (ن. ۶- ص. ۱۸۱)

آذربایجان تاریخی نین سوؤئت ایدئولوگیاسی دؤنمی نی خاراكتئریزه ائدن بو فکر ظنیمیزجه تماماً پافوس و شعارچیلیغا اودوزوب. چۆنکی اینجه صنعت (خصوصاً ده ادبیات) گئنئتیک اؤلاراق دینی رئاللیقدان، دینی رئاللیق ایسه یارادیجیلیق استیخیاسیندان کنار موجود اؤلا بیلمز. تکجه «قرآن- کریم»- ین سجع شعر اؤلچوسونه اویغونلوغو، داخلی ریتمی، موسیقیلییی بو وحدته سماوی ثبوتدور.

لاکین ایندی مقصدیمیز اللی ایل بوندان اولکی ادبی پروسئسین آتئیست چئخیشلارینی اینجه له مک دئییل. ماراقلی اؤلان ملی پؤئتیکا تاریخینده تئولوژی موضوعنون وار اؤلما و انعکاس فورماسی دیرکی، تاریخی اجتماعی- سیاسی، سوسیال- دینی شرایطین حکمو ایله او یقین کی، «ماده نین» هر اؤچ حالیندا یاشاییب، مثلاً ۲۰- جی عصر پوئزیامیزین ۶۰- ۸۰- جی ایللر مرحله سینی تئولوژی ائستئتیکانین بخار حالی حساب ائتمک اؤلار. پرنئدمت موضوع کیمی وار اؤلدوغو حالدا ایدئیا اؤنون یؤخلوغونو تبلیغ ائدیر:

دئییرلر، سن منی

یارا تميسان،

آدم شکلینده

یئر کۆره سینه آتميسان

دئییرلر، تئز یارا تميسان

منیم اؤچون اؤلومو ده

لاکین زمانین حکمو اؤلان «اؤپوزیسیون بؤلونمه» ۸۰- ۶۰- جی ایللر ادبیاتیمیزدا موجود ایدی. عصرین بیرینجی یاریسنداکی «پان تۆرکیست یازیچی» و «سوؤئت یازیچی- سی» پوئزیسیيالاری قدر امانسيز اؤلماسا دا، مینۆر «سوبيئکتیو ایدئالیزم» مازور «سوؤئت رئالیزمی» یؤل آیریجی هله ده یاشاییردی.

بىرىنچى يۇلون يۇلجولارى سئزورا قاچىسىندان كئچمەدن چاپ اولونموردولار و يا
عموميتله چاپ اولونموردولار. متمادى يازسا دا بو ايللردە چاپا هئچ نە وئرمەين واقف صمد
اۇغلو كىمى. (ن. ا. ص. ۸۴)

شاعرين پوئزىياسى نين موضوع ستونلاريندان بىرىنى دە اۇنون آلاھا مراجعت سپگىلى
شعرلىرى تشكيل ائدير:

.....

كىمىم وار سندن باشقا

بو عالمده منىم

سن تك، من تك

اولو تانرى (ن. ۱۳. ص. ۳۷۱)

وقتى ايله SSRI دولت مكافاتچىسى اولموش خلق شاعرى وورقونون اۇغلو واقف و كيلوون
بو تىپ شعرلرینی طبعى كى، اۇنون نە ۱۹۶۸ - جى ایلده ایشیق اۆزو گۆرموش «یۆلدىن
تئلئقرام» نە دە ۱۹۷۲ - جى ایلین محصولو اولان «گۆنون باختى» كتابچالاريندان گۆرمك
اولار. آدى چكىلن تىپولوگىيا ايله بو كتابلاردا يالنىز سطحى لئكسىكون و مجاز سويته سينده
راستلاشيريق

بوردا

نە متر ائالونو ساخلانيلير،

نە اوستو تۆزدان قورونور

ايلك قرآن

(ن. ۱۰ - ص. ۸)

اوزون چكن عبادتى -

قورتارميش ديندار كىمى

(ن. ۱۱. ص. ۳۶).

لاكن ۱۹۹۹ - جو ایلده «سن اوزاق ياشیل آدا» ۲۰۰۵ - جى ایلده «من بورادایام الاهی»
كتابلاری ايله و. صمد اۇغلو آرتیق يارادانلا اۆزونه مخصوص دييالوقلارا باشلايیر. «طبعى كى،
بو كتاب دینی كتاب دئیل، مرثیهلر، سۆزون حرفى معناسیندا دعالار تۇپلوسو دا دئیل. اما
كتابین روحونو، معناسینی، وارلیغین بلکه ده ان مهمّ موضوعسو، ان واجب مطلبی - انسانلا
الاهین مناسبتلری تشكيل ائدير». (ن. ۱۳. ص. ۶)

عموميتله، شرق او جمله دن آذربايجان ادبياتيندا دىنى - ميستىك بدىعى تفكر و تجسمون تاريخى ياشى بيلينمه يه جك قدر قديم دير. ۱۱- جى عصرده يازيا آلىنماسى گمان ائدىلن «كتاب دده قورقود» داستانى نين «دوخا قوجا اوغلو دلى دومرول» بويوندان باشلاساق (الله و عزراييل دلى دومرول خطى، اورتا عصرلرين) «مناجات-ى، نعمتى» - ى تصوف شعرى كلاسيك پونزيا دا رئال و مجازى (مى - ساقى، ميخانه) سخولاستىك تصوير اورتا عصرلر ديوان ادبياتيندا دىنى - الاهى موضوعونون پاريجى اولماسيندان خبر وئيرير. شرق كونتستينده ياناشديقدا اورتا عصرلر شعرينده ايكي بدىعى - تئولوژى تفكر و ترنم تىپولوگياسى ايله راستلاشيريقي.

۱. دىنى دنيوى

۲. دىنى فلسفى

بئله كى، خاقانى، نظامى، ختايى كيمى شاعرلرين دىنى ترنمى اوسلوبو داها دنيوى و دوگماتىك ديرسه:

گليز حكيم - ى الاهى اسرافيله، اولور سورى، اولاسى دير، مدد هئى!
گناهكارلار گناهى سورماق اوچون اولو ديوان دوراسى دير، مدد هئى

(ن ۴. ص. ۳۸۳)

سعدى، حافظ، رومى، فضولى تجسم طرزينده داها فلسفى و چوخ معنالى دير.

«آسمان بار امانت نتوانست كشىد

عاقبت قرعه به نام من ديوانه زدند.»

(آسمان امانت يوكونو چكه بيلمه دى

بو پوشكو من ديوانه نين آدينا يازديلار)

بورادا قرانين «احزاب» سوره سى نين ۷۲- جى آيه سينه اشاره اولونموشدور. همين آيه ده بويورولور: «بىز امانتى گويلىره، يثره و داغلارا تكليف ائتديك. اونلار اونو گوتورمكدن قورخوب چكىنديلر. چوخ ظالم و چوخ جاهل اولان انسان ايسه اونو گوتوردو» (ن ۷- ص. ۶۰)

۲۰- جى عصرين اوللرينه قدر مختلف شكللرده داوام ائدن بو بدىعى استقامت ۳۰- جو ايللرين وولقار اتئيزم ديوارلاريني اشابيلمير. اونون اوچون هئج ۶۰- جى ايللرين يئنى سوز، صنعت مجراسيندا دا يئر يوخايدى.

لاكن التميشينجى لار محض بوناگوره «التميشينجى لار» ايديلر. اونلار چوخدان گوزونو تورپاق اورتמוש بو بولاغين يولونو ديرناق - ديرناق اچماغا باشلاديلار.

بو دؤور ادبیاتیمیزدا رسول رضانین لیدئرلییی، اؤنون دیلی عنعنهلرینه مضمون و فؤرمایا گتیردیسی یئنی لیکلر گوز قاباغیندا ایدی. طبیعی کی، اؤنون آردیجا گلن بؤیوک بیر اؤردو، دؤورون بدییی کشف و آختاریشلار طلبیندن گئری قالا بیلمزدی.

معاصرلر کیمی و صمد اؤغلو یارادیجیلغینی سجدیه لندیرن بو «یئنی نفس» ین بیر قولو آلاھلا صحبتلر ایدی. لاکن ۷۰-۶۰ جی ایللر سوؤئت آذربایجانى اؤچون نه قدر پروقرئسیو مدرنیزمه دؤغرو آددیملار ایلی اولسا دا آلاھا «قاپی لار» هله کیپ باغلی ایدی. و . وکیلؤو ایسه ۱۹۶۸- جی ایلده یازیردی:

آی آلاھ کمک ائت منه،

کمک ائت اولومدن قاباق،

بیر بولود دا

پاپیروس تۆستوسونه، دیوه، تۆلستویا

اوخشاماسین گۆی اوزونده

کمک ائت اونودوم

ستویملی والسین سؤن تاکتلا رینی ...

(ن ۱۲. صک ۸۴)

«آی آلاھ کمک ائت منه» خطابی ایله باشلایان و بیتن بو سربست شعر البتّه کی، اؤز وقتینده چاپ اولونابیلمزدی و اولمادی دا. شاعیرین هله ۶۰- جی ایللردن باشلایاراق شعرلشن «یارادانلا صحبت» لری چؤخ سؤنرالار «اوزاق یاشیل آدا» و «من بورادایام الاهی» کتابلاری ایله ایشیق اؤزو گؤردو.

۲۰- جی عصرین ۲- جی یاریسی پوئزیاسیندا کی سطحی تئولوژی مضمون هم بدییی تعینات، هم ده آکتواللیق باخیمیندان اولکی زمانین تئولوژی لیری کاسیندان فرقلنیردی. شعرده رومانتيك صوفیانه ایفاده و انعکاسی مدرن باخیش- ایلاھی ایله بشری داورانیش عوض ائتمیشدی.

هم مضمون هم ده فؤرما باخیمیندان اؤریژیناللیغی ایله فرقله نن واقف شعرى نین ایسه موازی اوبیئکت لریندن، قهرمانلاریندان بیرى ایدی آلاھ. (بو آز کئچیلن پوئتيك تئولوژی جیغیری بیز سؤنرالار (رؤوشن، و. ب اؤنر یارادیجیلغیندا گؤروروک).

عمومیتله ۲۰- جی عصرین مدرنیست شعرینده کؤسمیک، اوبیئکتیو ال چاتمازلیقدا اولان آلاھ غفلتاً محرملشیر، ان دؤغما و سوبیئکتیو «سن» - ه چئوریلیر.

سنين ترس نيتين خوشوما گليز، رولو دا اويناردىم بۇيوك هوسله
لاكن ايندى باشقا تماشا گئىدير منى عوض ائيله باشقا بير كسله

(ن. ۹. ص. ۹۲)

و. صمد اوغلونون ليريكاسيندا دا كفايت قدر آلاھ- واقف خطلى ليريك- تئوقونيك
شعرلر يئر آليز. «شاعيرين بو موضوعلو شعرلرى، پوئزىادا ايللك دفعه اولاراق آلاھ اوزرينده-
كى ميستىك اورتويو گؤتوردو.

انسانلا آلاھ دۇغماليغى و بو دۇغماليق، انسانين سون پناھى اولان آلاھ دۇغرو يولو دا
قيسالتدى.»

قولاقلارىمدا كوله بين اوغولتوسو،

گؤزلرىمده تورپاغين توزو

ساغيمدا كور قويو،

سولومدا پاسلى داروازانين سسى

آرخامدا باغ ائوى

قارشيمدا حصار

ساغ اليم جيبimde

سول اليم ديواردا

بوردايام آي آلاھ، بوردا!

(ن ۱۳. ص. ۱۳۷)

اساس پئرسوناژ آلاھ اولان بو شعرلرده ايدئيا مختلف پسيخولوژى اوقاتلارلا: دوشونجه،
صحت، مراجعت، شكائت، حتى بو «اساس قهرمانا» قطعى شرطلر قويماقلا دا ايفاده اولونور:

الاهى، واختىدير

تائيشلىق وئر بيزه

واختىدير گورون گوزه ...

(ن ۱۳. ص ۳۹۷)

استفاده اولونموش ادبيات:

۱. عابدین ت. سوال- جواب و يا خود لئنته آينميش دييالوگ. «اولدوز، ژورنالى، ۱۹۸۹- ن.

۱۱. ص. ۹۶.

۲. چترنۇرىكاي او. و منشيوايسب. ب «راز قوۋۇرى س بۇقوم» روسكىي نائىۋنالبينيئى ژورنال.
۳. حسينوۋ (اللاھلا ھم صحبت. «۵۲۵- جى قزئت». ۳۱ دىكابىر ۲۰۰۹.
۴. ختايى ش. اى. اثرلرى ب: آذرئشر، ۱۹۷۵، ص. ۴۱۱.
۵. قۇجا ف. دنيزده آى چيمنده. ب: آذرئشر ۱۹۶۷. ص. ۱۱۱.
۶. ممدوۋ م. بديعى ادبياتدا دىنى افشاسى. «آذربايجان» ژورنالى، ۱۹۷۱ ن ۱ ص. ۲۰۲.
۷. ممدلى م. سعدى و حافظ ب. نورلان، ۲۰۰۴، ص. ۷۶.
۸. نسيمى ع. سنجيلميش اثرلرى. ب: آذرئشر، ۱۹۷۳، ص. ۶۷۲.
۹. روس ادبياتى آنتولوگياسى. س. اى. ب: آور آسىا پرنسس، ۲۰۰۷، ص. ۲۳۲.
۱۰. صمد اوڭلو و. اوزاق ياشيل آدا. ب: گنجلىك، ۱۹۹۹، ص. ۴۴۸.
۱۱. صمد اوڭلو و. گونون باختى. ب: گنجلىك ۱۹۷۲. ص. ۴۶.
۱۲. صمد اوڭلو و. اوزاق ياشيل آدا. ب: گنجلىك، ۱۹۹۹، ص. ۴۴۸.
۱۳. صمد اوڭلو و. من بوردايام الاهى. ب: گنجلىك ۲۰۰۵، ص. ۴۵۲.
۱۴. يوسفلى و. «منه ياشاماق يۇخ شعر يازماق گركدير». «آذربايجان» ژورنالى ۲۰۰۹، ن. ۶-ص. ۱۹۱.

تقی صدقی نین معاریفچی لیک فعالیتتی

نائیله صمدووا^۱

محمدتقی صدقی (۱۹۰۳-۱۸۵۴) ۱۹- جو عصر آذربایجان ادبیاتی و معاریفی تاریخینده گؤرکملی یئر توتان معارف پرورلردندیر. اونون آتاسی کربلایی صفر اوردوباد بازاریندا پینه-چی لیک اندیب عائله سینی دولاندیراردی. آناسی طوطی خانیم ایرانین قارداغ ماحالی نین اؤشتیبین کندیندن اولوب، مشهور شاعر نباتی نین (خان چوبانین) باجیسی قیزی ایدی. (۴) طوطی خانیمین قوهوملاری اؤشیبیندن تئز- تئز اوردو بادا گلردیلر. ایلک تحصیلینی اوردوباددا، شاه سلطان حسین مدرسه سینده آلان صدقی گنج یاشلاریندا ایرانا گئتمیش، خراساندا اولموش، سبزواردا و نیشابوردا یاشامیشدیر. ایرانین بیر چوخ یئرلرینی سیاحت ائدن صدقی بو مدت عرضینده فارس دیلینه مکمل یییه لنمیش، کلاسیک ایران ادبیاتینی دریندن اؤیرنمیشدیر. اونون آذربایجان ملی علملر آکادئمیاسی محمد فضولی آدینا الیازمالار اینستیتوتوندا ساخلانیلان شخصی آرخیو فؤندونداکی مختلف سندلری، الیازمالاری، مکتوبلاری بونو بیر داها تصدیقله ییر.

دقته لایق خالدیرکی، محمد تقی صدقی حقیقیندا یازیلان خاطرهلرده اونون معاریفچی لیک فعالیتتی داها مفصل و اطرافلی شرح اولونموشدو. بئله کی، خاطره مؤلفلری اونونلا یاخین مناسیبتده و دائماً انسیتده اولان انسانلاریدی. بوناگوره ده بو نمونه لرده تصویر اولونانلار و نظره چاتدیریلانلار مبالغه دن اوزاق و رئاللیغا سؤیکه نن فاکت و اولای لاردیر. بونلار آراسیندا محمدتقی صدقی نین اوغلو محمدعلی صدقی نین خاطرهلری اؤز مضمون و مندرجه سی اعتباری ایله دیگرلریندن فرق لنیر. خاطرهلرده محمدتقی صدقی نین پئداقوژی و معاریفچی لیک فعالیتلریندن، قافقازدا اهمیتلی اولان «اختر» مکتبینی و «مکتبی- تربییه»- نی آچماسیندان، بونونلا علاقه دار قارشیا چئخان چتینلیکلردن بحث ائدیلمیر.

محمدعلی صدقی یازیرکی، «او زمان آتامین چایچی دوکانی اوردوباد ضیالی لاری نین یئری اولور. آتامین طبعی اولدوغوناگوره، خصوصاً شرق ادبیاتینا یاخشی بلد اولدوغوناگوره همان چایچی دوکانیندا سعدی، حافظ، فردسی، نظامی کیمی شاعرلرین شعرلری اوخونور و

^۱ - فیلولوگیا علملری اؤزره فلسفه دکترو- آذربایجان ملی علملر آدئمیاسی نین م. فضولی آدینا الیازمالار اینستیتوتو.

«قافقازدا ساکن اؤلان مسلمانلارا تقاضای- عصره گۆره لازمدیرکی، هر شهرده و یا بلکه هر قریهده «مکتب- ادب» نامیندا، یعنی تحصیل- ادبیات اوچون تعلیم- قوائد اوچون منتظم صورتده اصول جدید اؤزره مکتبلر بینا اولونسون. او مکتبلرده تۆرک و فارس، عرب و روس دیللی نین تحصیل و تعلیمینه دوام اولونور هر یۆز ائوین، قریه نین یئنه بو جۆر مکتبلرین تأسیسی لزوم گۆروله جکدیر.» (۵، ۶)

مکتبه صدقی دن باشقا اوچ نفر ده معلم دعوت اولونور. بونلاردا باشلی جا اولاراق آنا دیلی، فارس دیلی، حساب، جغرافیا، عرب دیلی نین صرفی- نحوی و گۆنده بیر ساعات روس دیلی اؤیردیلیردی.

درس لر آذربایجان و فارس دیللی رینده کئچیریلیردی. بو مکتبه ده یۇخسول شاگردلر درس حاقیندان آزاد ایدی لر. صدقی اؤزونون «نمونه ی اخلاق» ادلی درسلی یینده مکتبین اهمی تینی وورغولایاراق یازمیشدی: «علم و ادب بیر خزینه یه بنزر کی، اؤنون کیلیدی مکتب دیر. بیزلری نادانلیق ظلمتیندن قورتاریب، نور- معرفته یئتیرن مکتب دیر. چونکی اینسانین قدری- قیمتی علمله بیلینیر، یعنی علمی و معرفتی نه درجه ده اولسا، هابئله دیری و قیمتی او قدر دیر. بس انسانین اصل قیمتی، بیلدی یی و اؤیرندی شیلردن عبارت ایمیش، کی او دا مکتب ایله حاصل اولور.» (۱۶، ۷)

محمدتقی صدقی دؤورونون قاباقجیل و گۆز آچیق شخصیت لریندن بیری اولموشدور. چار اصول- اداره سی نین نتیجه سی اولاراق بۆتون قافقازدا او جمله دن اوردوباددا گئری لیک حکمفرما اؤلان زمان ایراندا، تۆرکیه ده، باغچا سارایدا و سایر یئرلردن آلدیغی فارس و تۆرک دیللی رینده اؤلان قزئت و مجموعه لری دقتله اؤخویاردی. او سلطان مجید غنی زاده، حبیب بی محمود بیو، الیسگندر جعفرؤو و نریمان نریمانؤولا علاقه ساخلایردی. دؤورون گۆرکملی و ضیالی آداملاری مشهدی قربانعلی شریفؤو، میرزه نصروللا امیرؤو، باخشعلی آغا شاه- تاختینسکی، کربلای نصروللا شئیخؤو، خلیل محمد قولوزاده، محمد آغا صدقی نین ان یاخین دؤستلاری ایدی. محض بو دؤستلارلا تشکیل ائدی لیلن مجلسلرده دنیانین مختلف یئرلریندن گلن قزئتلر اؤخونار، ادبی و سیاسی اولای لار تحلیل ائدی لردی. محمدعلی صدقی او ایللی خاطرلایاراق یازیر:

آتامین یاخشی دوستلاری، ناخچیوانین ضیالی لاری چؤخ گئجه لر آتامین ایکینجی مرتبه ده اؤلان اوتاغینا یئغیشیب چؤخ وخت سحره یاخین داغیلیشاردی لار. آتام چؤخ شیرین صحبت اولدوغونا گۆره، بیزه یئغیشماقدان علاوه هر گئجه آتامی دخی اونلار اؤز ائولرینه دعوت ائدرلردی» (۱۵، ۶)

۱۹- جو عصرین ایکینجی یاریسیندان باشلایاراق، قاباقجیل آذربایجان ضیالی لارینین دا مترقی فکرلرینی ایرانا حصر ائتمه لری، جنوبی آذربایجانین حیاتی ایله ماراقلانماق میل لری گئتدیگجه گۆجلنیردی. بو فکر هئچ ده باشقا بیر اؤلکه نین ایشلرینه مداخله دن یوخ، مختلف شرایطده، قونشو اراضی ده یاشایان عینی خلقین معنوی احتیاج و طلبیندن دؤغوردو. اؤدور کی، م. ت صدقی نین شعرلرینده و دؤستلارینا یازدیغی مکتوبلاردا دا ایران موضوعو خصوصی یئر توتور» (۲,۶۸).

گۆرکملی معارفپورور همچنین «شرق- روس»، «حبل المتین» قزئتینده مقاله لرده چیخیش ائدیردی. کلکته ده نشر اولونان «حبل المتین» قزئتی دین خادم لری آراسیندا گئنیش یایلمیشدی. بو قزئته درج اولونان مقاله لری دین خادم لری مسجدرده اؤخویوردولار. صدقی نین «حبل المتین» ده چیخان مقاله لریندن بیری. ایران وطنپورورلریندن و ایرانین شاهلار اصولو ایداره سیندن آزاد اولماسی یولوندا چالیشان، ایران دان سؤرگۆن ائدیلن و مصرده «پرورش» آدیندا فارس دیلینده بیر مجموعه بوراخان و مجموعه سی ایران حکومتی نین الی ایله قاپادیلدیقدان سؤنرا فرانسایا گئدیپ، پاریسده وفات ائدن میرزه علی- محمد خانین وفاتی مناسبتی ایله فارس دیلینده یازیلیمیش مقاله دیر». (۶, ۹).

محمدتقی مصرده زیدان قارداشلاری نین نشریاتی اولان و عرب دیلینده نشر ائدیلن «الهلل» مجموعه سینه ابونه چی ایدی. حتی همین مجموعه نین رنداکسییاسی صدقی یه مکتوب گؤندریپ، ناخچیواندان مخبر اولماغا اوندان خواهش ائتمیشدی.

محمدعلی صدقی خاطره لرینده یازیرکی، «آتام صدقی هیندیستان، ایران، تۆرکیه، روسیا و غیر یئرلرده اولان ترقی پرور ضیالی لار ایله دائم مکتوب ایله علاقه ساخلایب و اونلاردان داها بیر چؤخ مکتوب آلمیشدیر.

۱۹۰۲- جی و یا ۱۹۰۳- جو ایلده قیش فصلی بیر جمعه گۆنو آتام بخاری دا بیر چؤخ مکتوب یاندریب کۆلونو دامدا قار آلتینا تۆکدویو منیم یاخشی یادیمدادیر. من او زمان ۱۵- ۱۴ یاشیندا ایدیم. بو مکتوبلاری نه اؤچون یاندردیغینی باشا دؤشموردوم. سؤنرالار منه آیدین اولدو کی، آتامین هر گۆن اوزاق اؤلکه لریندن بیر چؤخ مکتوب آلماسی یئرلی چار حکومتی مأمورلاری آراسیندا شبهه یه سبب اولوب و ائومیز اختاریلارسا، بو مکتوبلاردان بیر قیسا نشانه و ایز قالماسین دئییه، اونلاری تلف ائتمیشدیر (حاییف او مکتوبلاردان). (۶, ۹).

«انجمن- شعرا» ادبی مجلسی نین فعال اشتراکتچی لاریندان اولان محمدتقی صدقی آذربایجان و فارس دیلرینده یازدیغی پوئتیک اثرلری ایله مجلسده چیخیش ائتمیشدیر.

صدقی نین شعره، ادبیاتا اولان محبتینی یاخشی دؤستو اسداغا کنگرلینسکی بئله ایفاده ائتمیشیدیر: صدقی «بیر نچه مدت اوردوباددا، بلاد- قافقازدا و ایراندا قوهی بازوسو ایله، یعنی فهله لیکله معیشت- تحصیل ائتمکدهیدی. فقط آلاه طرفیندن عطا اولونموش پارلاق تاپینتینی نسیان تۇرپاغیندا دفن ائتمه ییب گۆندوزلر قاباردیغی اللری ایله گئجه لر شعرلر و قصیده لر یازماغا مشغول اولاردی» (۱،۲)

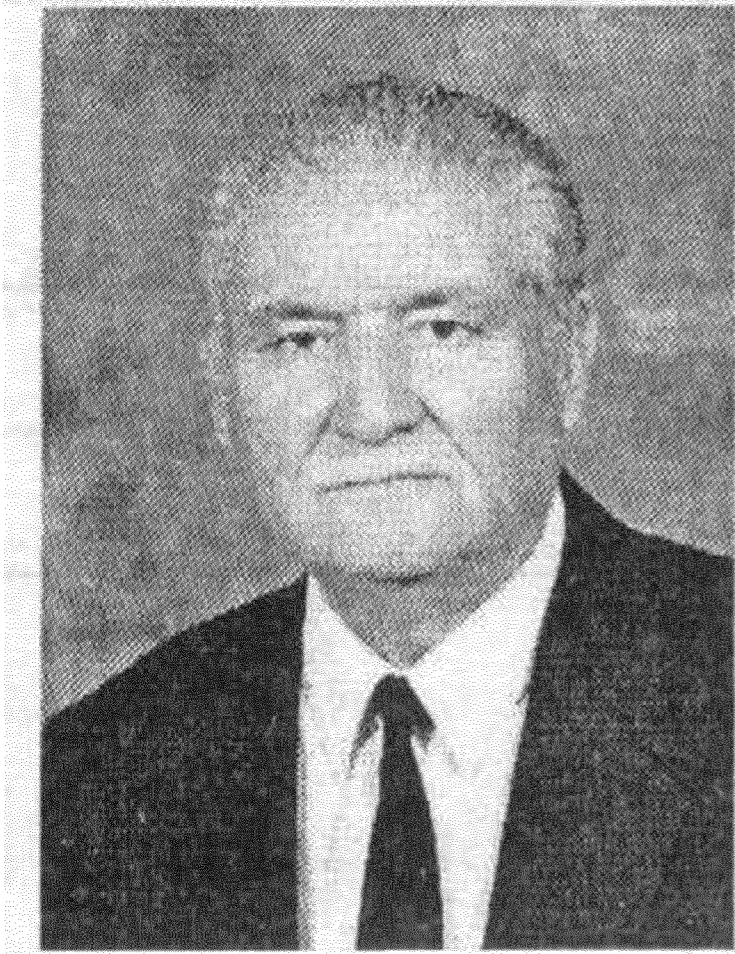
محمدتقی صدقی «هیكل انسانا بیر نظر»، «نصیحتنامه»، «تنویر- افکار» «حیکمتلی سؤزلر» «نحوه نبات» کیمی فلسفی و اجتماعی- سیاسی اثرلرین مؤلفی اولموشدور. گؤرکملی معارف پرور بو اثرلرینده ده معارفچی لیک ایدئیالارینی داوام و انکشاف ائتدیرمیشدیر.

ادبیات:

- ۱- کنگرلینسکی ع. صدقی مرحومون ترجمه ی حالی. آذربایجان ملی علملر آکادئمیاسی الیازمالار اینستیتوتو، فوند ۲۰، ساخلاما واحدی ۱۷۳.
- ۲- قارا یئو ن، آذربایجان ادبیات مجلسلری، باکی، نورلان ۲۰۱۰.
- ۳- اوردوبادی م. س. اثرلری، ۸ جیلده، ۸ ج. باکی، آذرشر ۱۹۶۷.
- ۴- صفرؤو م. ح صفرؤو محمدعلی صدقی نین ترجمه ی حالی، آذربایجان ملی علملر آکادئمیاسی الیازمالار اینستیتوتو، فوند ۲۰، ساخلاما واحدی ۱۵۲.
- ۵- صدقی م. ع. محمدتقی صدقی، آذربایجان ملی علملر آکادئمیاسی الیازمالار اینستیتوتو فوند ۲۰، ساخلاما واحدی ۱۷۹.
- ۶- صدقی م. ع. ترجمه ی حالیم. آذربایجان ملی علملر آکادئمیاسی الیازمالار اینستیتوتو، فوند ۲۰، ساخلاما واحدی ۴.
- ۷- صدقی، م. ت. سئچیلیمیش پئداقوژی اثرلری. باکی، معارف ۱۹۶۷.

شمس تبریزی نین مزاری حاقیندا

دکتر میر هدایت حصاری

شمس تبریزی نین آدی و شهرتی، مولانا جلال الدینین یۆکسک و علوی مقامیندان آسیلی اۇلاراق یایلمیشدیر. بو ایکی بؤیوک عارفین یاشاییشلاری تاریخین بیر دؤنمینده، حیران اندیجی قدر بیر-بیرینه دؤیونلنمیشدیر. اۇنا گۆره ده بیر زمینه یاراتماق اۆچون، اۇنجه بو ایکی شخصیتین یاشاییشلارینا مختصر ده اۇلسا اشاره ائتمک گرک-لی گۆرونور.

ایراندا چۆخلوقدا «مولوی» آدی ایله مشهور اۇلان مولانا

جلال الدین، هجری قمری، ۶۰۴- جو ایله ربيع الاول آی نین ۶- سیندا (۱۲۰۷ میلادی ده) اورتا آسیادا «بلخ» شهرینده دۆنیایا گۆز اچدی.

۶۱۰- جو ایل هجری قمری ده آتاسی «بهاءولد» حج زیارتی قصدی ایله بلخدن کۆچوب، مکه یه عزیمت قیلدی. او زمان مولانا ۶- یاشیندا ایدی.

بهاءولد بو سفرده اۆز عائله سی و بیر نچه یار- یولداشلاری ایله بیرلیکده نیشابوردان و بغداددان کئچهره ک مکه یه گئدیپ، کعبه نی زیارت ائتدیکن سؤنرا اۇرادان شاما (ایندیکی دمشقه) و سؤنرا «آل- نکوجک» سلاله سی نین پایتختی ساییلان «ارزنجان» شهرینه و اۇرادان ملاطیه یه (ایندیکی الجزایره) مسافرت ائدیپ. ۴ ایل اۇرادا قالدیقدان سؤنرا «لارنده»- یه عزیمت ائدیپ ۷- ایل اۇرادا قالدی. اۇرادا اۇلارکن «خواجه صراف الدین لالای سمرقندی» نین- قیزی (بعضا سهو اۇلاراق گوهر بانو دئییلن) گوهر خاتونو اۆز اۇغلو جلال- الدینه کبین ائتدی.

بو زمان روم سلجوقی لری پادشاهی، سلطان علاء الدین کی قباد (۶۳۴-۶۱۶ ه. ق)- یین دعوتی اۆزره روم سلجوقی لری نین پایتختی اۇلان قونییه (کونیا) شهرینه گئدیپ، و اۇرادا همیشه لیک اۇلاراق ساکن اۇلوب قالدی.

او زمان اورتا آسیادا (و ایراندا) مغول لارین هجومو نتیجه سینده باش وئرن ناامن لیک سببینه چۆخلاری اۇ جمله دن طریقت بؤیوک لری، شیخ لر و عارف لر شرق دن دسته، دسته

كۆچوب كىچىك آسیايا (آنا طولویا) گلیردیلر؛ چۆنكى او زمان آناطولودا طریقتین ان رونقلى وقتى ایدی شیخلر و عارفلر اۇرادا هم دولت طرفیندن و هم خلق طرفیندن چۆخ احترام ایله قارشیلانیردیلار. اۇرایا گلن طریقت اهل لری اۇرادا اۇلان امنیت و احترام نتیجه سینده خوش گۆنلر كئچیریردیلر.

سلطان العلماء بهاءولد ده اۇرادا چۆخلو مریدلر تاپیب و احترام گۆردو. هجری ۶۳۱- جی ایله سلطان العلماء دنیادان گئتدیكده اۇنون مریدلری نین خواهشی ایله اۇنون اغلو جلال-الدین، طریقت باره ده لازیمینجا معلوماتی و تجربه سی اۇلمادیغی حالدا، آتاسی نین یئرینده اۇتوردو.

همان زمان مولانانین آتاسی نین سابق شاگردلریندن اۇلان «سیدبرهان الدین محقق ترمذی» مولانانین تربیه سینى الینه آلدی و مولانا اۇنون تربیه سی نتیجه سینده، ادبی و شرعی و سایر علملر اۆزره کامل اۆلدو. سؤنرا استادى نین سفارشى اۆزره تحصیلاتینی تکمیل ائتمک اۆچون حلب و شام شهرلرینه گئدیپ و اۇرادا «حنفی فقهی» (فقه حنفی) و سایر علملر باره ده تحصیلاتینی دوام ائتدی و بئله لیکله «تعلیم و ارشاد» ائتمک اۆچون لازیمینجا لیاقت و مهارت تاپدی و نهایت هجری ۶۳۷- ده قونییه قاییتدی.

مولانا بعضی شیخلرین عکسینه اۇلاراق ظاهری معلوماتی و باطنی تربیه نی کامل حالدا اۆز وجودوندا جمع ائتمیش ایدی.

اۇنون درس مجلسینده ۴۰۰- دن آرتیق طالب علم اۇلان عالملر حاضر اۇلاردی. دؤرت مدرسده علوم شرعیه تذکیر و وعظ و سایر علوم باره ده تدریس ائدردی. اۇنون شهرتی و مقامی، گۆنو- گۆندن آرتیردی. مریدلری نین سایی ۱۰- مین دن فضلهایدی. اۇ همیشه مریدلری نین آراسیندا یاشاییر و اۇنلارلا حرکت ائدیردی. اۇنون احترامی بیر حدده چاتمیشدی، او سوار اۆلوب بیر یئره گئتدیكده، بۆیوک عالملر اۇنون اطرافیندا پیاده یۆل گئدردیلر.

بو زمان گۆزله نیلمز بیر حادثه اۇنون یاشایشی نی بیردن، بیره آلت- اۆست ائتدی. اۇ حادثه شمس آدی بیر عارف و مفکرین قونییه ده تاپیلما سی ایدی. بو زمان هجری ۶۴۲- جی ایل جمادی الآخر آیی نین ۲۶- سی و شنبه گۆنو ایدی.

گۆرک مولانا دا بئله بیر تاثیر قۇیان شخص کم ایدی:

شمسین کامل آدی: شمس الدین بن علی بن ملکداد و تبریز اهلی ایدی. اۇ، قونییه یه گلنده

تقریباً ۶۰- یاشیندا و مولانا ایسه ۳۸- یاشیندا ایدی.

شمس بیر درویش مسلک و بیر متفکر و خوش دانیشیقلی هر زمان بیر یئرده اولوب و دنیانی دولانان و سیاحت عاشقی اولان صوفی مسلک بیر شخص ایدی. بیر یئرده بند اولماز و همیشه سیر و سیاحتده ایدی. اوناگوره اونا «پرنده» لقبی وئرمیشدی. او طریقت عالمینده ده چوخ افراطی ایدی «انالحق» دئمکده کیمسه دن واهمه ائتمز ایدی و دئییردی:

آنانکه طلبکار خدائید، خدائید

بیرون ز شما نیست شمائید، شمائید

چیزی که نکردید گم از بهر چه جوئید

و اندر طلب گم نشده بهر چرائید؟

بو مطلبی سائر صوفی مسلک‌لر و طریقت اهلی اولانلار، عمادالدین نسیمی و سلمان ساوجی و سائر تصوف شاعیرلری ده دئیشلر.

ای آنکه تو طالب خدائی، به خود آ **از خود بطلب کز تو جدا نیست خدا**

اول به خود آ، چون به خود آیی بخدا **کاقرار نمایی به خدایی خدا**

مولانا، شمسی گورمه‌میشدن قاباق بویوک عارف و فقیه ساییلاردی. شمس گورندن سوئرا ایسه درس دن، مدرسه دن ال گوتوروب شمس ایله آلتی آی «خلوت» ده اوتوروب، ریاضته و تزکیه‌ی نفسده سیر و سلوکه مشغول اولوب شمس ایله دفعه‌لرله «چیلله» یه اوتوردولار.

مولانا شمسی گورندن سوئرا شمس تخلصو ایله غزللر قوشدو و دیوانی‌نین آدی دا «دیوان شمس» اولدو.

شمس تبریزده اولاندا یئنی یئتمه چاغی تصوف عالمینه وارد اولدو او طریقت عالمینده «شیخ ابوبکر سله‌باف تبریزی‌نین و عینی حالدا شیخ رکن‌الدین سجاسی‌نین مریدلریندن ایدی». قونیه‌یه گلنده او صوفیه مشایخ‌لریندن بیری کیمی ایدی. مقالات ادلی بیر اثر و بیر پارا اشعار دا اونا نسبت وئریلیب‌دیر.

مولانا شمسی گورندن سوئرا اوزونون مینلرجه مریدی اولدوغو حالدا اوزو شمسین مریدی اولدو. بویوک مدرس اولدوغو حالدا طفل دبستان اولدو. نئجه کی سلطان ولد اوزو «ولدنامه» ادلی مثنوی‌سینده بئله اشاره ائدیر.

دعوتش کرد در جهان عجب **که ندید آن به خواب ترک و عرب**

شیخ استاد گشت نو آموز **درس خواندی به خدمتش هر روز**

منتهی بود مبتدی شد باز **مقتدا بود مقتدی شد باز**

نهایتده بو شور و هیجان- عاشقانه و جاذبه‌ی عارفانه، ایکی عارف آراسیندا ۱۶- آی چکدی. نتیجه‌ده قونیه اهالیسی و مولانین مریدلری بو وضع‌دن تنگه گلیب، اعتراضا باشلادیلار. اونلارین بو رفتارلاری شمسین اینجیک‌لیگینه سبب اولدو. بیرگون مولانین یالواریب، یاخارماغینا باخمایارق قونیه‌دن چیخیب گتدی. مولانین آه و زاری مریدلری زارا گتیردی. همان حالدا شمسین شام‌دا اولدوغو معلوم اولدو. مولانا مریدلرینه خطاباً یانارلی شعرلری ایله، گندیب شمسی گتیرمکلرینی خواهش ائده‌رک بئله دئییردی:

بروید ای حریفان، بکشید یار ما را به من آورید یک دم، صنم گریز پارا
اگر او به وعده گوید، که دم دگر بیایم همه وعده مکر باشد، بفرید او شما را
به ترانه‌های شیرین، به بهانه‌های رنگین بکشید سوی خانه، مه خوب و خوش لقا را

نهایتده مریدلر نگران اولوب، ناچار مولانین اوغلو سلطان ولده متوسل اولوب، شمسین دالینجا گندیب، هجری ۶۴۴- ده اونو جلال و شوکت‌ایله قونیه‌یه گتیردیله.

مولانا و مریدلری و قونیه اهالیسی شمسین قایتدیغینا گؤره نهایت درجه‌ده خوشحال اولوب، شادلیق ائتدیله. رفتارلارینا گؤره عذر ایسته‌ییب، توبه ائتدیله. قوناقلیقلار وئردیله. مولانا اؤز قیزی کیمی بؤیوتدویو کیمیا خاتونو شمسه کبین ائتدی. (هر چند کی او قارا بخت گلین بیر ایل چکمه‌دن جوانمرگ اولوب اولدو).

لاکین بو شادلیقلار چوخ دا چکمه‌دی. چونکی بعضی پاخیل و عنادلی مریدلر ساکت اوتورماییب، شمسی اذیت و آزار ائتمگه باشلادیلار. مولانین کیچیک اوغلو «علاء الدین» ده اونلارین بیر اییدی. نهایتده او قدر عرصه‌نی شمسه تنگ ائتدیله کی، شمس یئنه ده بیر گون خبرسیز قونیه‌دن چیخیب گتتمک قصدینه دؤشدو.

شمس بو قصدینی مولانایا دا بیلدیردی. دئدی کی: بو دفعه بیر یئره گنده‌جه‌یم کی، کیمسه مندن بیر اثر تاپماسین، سن ده داها او دفعه کی کیمی منیم دالیمجا گلمه!
شمس بو فکرینی مولانین بؤیوک اوغلو و سیرداشی اولان سلطان ولده ده چاتدیراراق دئییردی کی، بو دفعه بیر یئره گنده‌جه‌یم کی، کیمسه مندن بیر نشانه تاپایلمه‌سین.

سلطان ولد بو موضوعنو شمسین دیلیندن اؤز «ولدنامه» ادلی اثرینده بئله یازیر:

خواهم این بار آنچنان رفتن که نداند کسی کجایم من
همه گردند از طلب عاجر ندهد کس نشان ز من هرگز
سالها بگذرد چنین بسیار کس نیابد ز گرد من آثار

چندبار این سخن مکرر کرد بهر تأیید را مقرر کرد

بئله لیکله، شمس دفعه لرله اخطار ائتدیکن سؤنرا هجری ۶۴۵- جی ایلده خبرسیز اولاراق قونیه دن چتخاراق معلوم اولمایان بیر مقصده گئتدی. مولانا نه قدر اونون دالینجا گئدی، گزديسه شمس دن بیر اثر تاپا بيلمه دی. بعضی تاریخچی لر او جمله دن «عبدالرحمن جامی» نفحات الانس ادلی اثرینده یازیر کی، شمس هجری ۶۴۵- جی ایلده قونیه ده اولدورولموشدور. گویا مولانانین کیچیک اولغو «علاءالدین» شمسین سلطان ولده اولندان آرتیق التفاتی اولدوغونا گوره، شمس دن ناراضی اولوب بیر نئچه پاخیل و عنادلی مریدلرله ال بیر اولاراق شمسی اولدوروب، جسدینی بیر قویویا اتمیشدیلا. سؤنرا گویا شمس سلطان ولدین یوخوسونا گلیب و هاردا اولدوغونو اونا دئیش «سلطان ولد گلیب شمسین جنازه- سینی قویودان چتخاردیب، مولانا مدرسه سینده دفن اتمیشدیر.»

بو ادعانین اساسی اولما بيلمز؛ چونکی قدیم منبع لرده بو باره ده بیر سؤز دئیلمه میشدیر. بئله بیر حادثه اوز وئرسه ییدی خبری هر یئر یاییلاردی. هامیدان آرتیق مولانا اوز اثرلرینده بونو عکس ائتدیردی و داها شمسی اختاریب، شهرلری گزمزدی. بیر طرف دن ده سلطان ولد مولانانین و شمسین یاشاییشلاری باره ده یازدیغی «ولدنامه» ادلی مثنوی سینده بو حادثه یه اشاره ائدردی.

بیر حالداکی شمسین ۲- جی دفعه ناراحت اولاراق خبرسیز «قونیه» دن گئتمه سی باره- ده کفایت ائدیجی قدر سند و مدرک الده واردیر.

ولدنامه، مناقب العارفین و رساله سپهسالار و شمس باره سینده مطلب یازان سایر معتبر منبع لر دن معلوم اولور کی، شمس قونیه دن گئتمک خیالینی و کیمسه نین الی چاتمایان بیر یئر گئتمک قصدینده اولدوغونو، مولانانین اوزونه و سلطان ولده تکراراً دئیشدی.

افلاکی، مناقب العارفین ادلی اثرینده یازیر کی، شمس مولانایا دئیشدی: من بیر دفعه سفر ائتدیم و دوباره قونیه یه قایتدیم و چوخلو اذیت و آزار گوردوم. اما بو دفعه اگر گئتم او دفعه کی کیمی ائتمه (دالیمجا گلمه)!

هر حالدا مولانا اوزو و مریدلری نئچه دفعه شاما و گمان ائتدیکلری سایر یئرله گئتدیله. لاکین شمس دن هئچ بیر خبر ال گتیره بيلمه دیله. البته دئدییمیز کیمی شمس اولدورولموش اولسایدی. یقیناً هامیدان قاباق مولانا اوزو خبردار اولاردی.

ایندی گورک شمس قونیه دن هارایا گئتمیشدیر؟

شمسین بو دفعه قونیه دن هارایا گئتدیکی باره ده منبع لرده بیر معلومات وئریلمه- میشدیر. بیر حالدا شمسین مزاری نین خوی دا اولدوغو باره ده چوخلو منبع لرده شرح لر وئریلمیشدیر.

بو قایناقلاردان معلوم اولور کی، شمس قونیه نی ترک ائتدیکن سؤنرا «خوی» شهرینه گئتمیش و اورادا چوخ احترام صاحبی اولوب و چوخلو مریدلر تاپمیشدی. هابئله شمسین مزاری نین خوی دا اولدوغونو همان قایناقلارین تأیید ائتمه سی نشان وئریر کی شمس عمرونون سن ایلرینی خوی دا اولموش و آیری سؤزله اورادا یاشاییرمیش.

خوی دا اولان اوو بوینوزوندان دؤزلمیش بیر مناره ایندی ده قالیر و «شمس مناره سی» آدی ایله معروف دور. شمسین مزاری نین خوی دا اولدوغونو خبر وئرن ان قدیم قایناق «مجمل فصیح» آدی بیر تاریخ کتابی دیر (تالیفی ۸۴۵ هـ. ق)

بو کتابدا ایکی یئرده بو باره ده اشاره ائتمیشدیر. بیر ۷۶۲- جی هجری ایلی نین حادثه- لرینی شرح وئرنده یازیر کی: «وفات مولانا شمس الدین تبریزی مدفوناً به خوی که جلال- الدین بلخی المعروف به ملای رومی که اشعار خود را به نام او گفته»

بیری ده ۶۹۸- جی ایلی ن حادثه لرینی یازارکن، شیخ حسن بلغاری نین وفاتینی ذکر ائندنه یازیر: «... خرقة از دست شیخ کاملالمکمل الواصل شیخ شمس الدین التبریزی که به خوی مدفون است، گرفته» (بو توضیحی ده وئره ک کی ۶۷۲- جی ایل مولوی نین ده وفاتی دیر^۲) شمسین خوی دا اولدوغونو ثابت ائدن بیر آیری و چوخ معتبر قایناق دا عثمانلی مؤلفی «فریدون بیین» «منشآت السلاطین» آدی اثری دیر. اورادا سلطان سلیمان قانونی نین ایرانا قوشون چکمه سی نین گزارشینده یازیر کی: سلطان سلیمان تبریزدن قاییدی. «روم» ولایتینه گئدرکن (۹۴۲ هـ. ق) اوچ گون خوی شهرینده توقف ائتمیش ایدی. فریدون بی بئله شرح وئریر.

«پنجشنبه گونو ربیع الاول آی نین ۴- نده حضرت پادشاه و حضرت سر عسکر (ابراهیم پاشا) ایله بیرلیکده آتلا نیب حضرت شمسین مزار- شریفینی زیارت ائتمک اوچون مشرف اولدولار.»

^۱ - جلال الدین بلخی ، یا رومی و یا ملای رومی در لویه وئریلن آدلار دیر.

^۲ - بو نوع لقب لر و عنوان لار شمسین مقامی نین نه قدر یوکسک اولدوغونو گؤستریر.

^۳ - نظره گلن بو تاریخ لرده بیر سهو واردیر.

محمدامین ریاحی (اۋزو دە خۇی اھلی دیر) بو شمس منارەسی بارەسیندە یازیر کی، شمس منارەسی آدی ایله معروف اۋلان بو منارە بیر قصرین قالانی دیر. نظرە گلن صوفی مسلک لی صفوی پادشاهی، شاه اسماعیل صفوی (جلوسی ۹۰۷ هـ. ق.) شمس تبریزی نین احترامینا گۆرە اۋنون مزاری نین جواریندا بیر محتشم بنا تیکدیرمیش ایدی. بو بنائین اصلیندە ۳- منارەسی واریمیش. مرور- زمان ایله او قصرین اۋزو و منارەلرین ایکسی خراب اولوب گئتمیش و یالنیز بیری قالمیش دیر.

بو بنا و اۋنون منارەلری بارەدە، ایلك دفعه خبر وئرن بیر نفر «ونیز» لی تاجر ایدی. بو تاجر هجری ۹۱۳- جو ایلدە، خۇی دا اولموش و اۋنلارین اندازەلرینی یازیب و گریپچ آراسیندا اۋو بوینوزلاری ایشلەنمەسینی قید ائتمیشدیر. اۋنون یازدیغینا گۆرە، بیر بئله اۋو بوینوزلاری شاه اسماعیل صفوی نین و اۋنون قوشونونون بیر گۆندە شکار ائتدیکلری اۋولارین بوینوزلاریدیر^۱

اما ۱۸۱۳- جو ایل میلادی دە (۱۲۲۸- جی ایل هجری قمری دە) ایکینجی دفعه اۋلاراق خۇی شهرینه سفر ائدن «جیمز موریه» تک ایکی منارە گۆرموشدو، چونکی منارە- لرین بیری، بیرینجی روس و ایران محاربه سیندە آرادان گئتمیش ایدی و اۋنون داشلاریندان او یاخین لیقدا قایریلان بیر مسجدین بناسیندا استفادە ائتمیشدیلر. (او داشلارین بیریندە کتیبە دە واریمیش.)

خۇی لو محمدامین ریاحی حقلی اۋلاراق بئله نظر وئیر کی، او منارەلر شاه قصری یۇخ بلکه احتمالاً شمسین مزاری اۋستە قایریلان بیر آبدە یە مربوط دور خصوصاً کی اۋرادا بیر گۆنبد دە واریمیش بیلدییمیزه گۆرە شاهلارین قصرلریندە منارە و گۆنبد قایریلماییدی. بو نوع بنالار آنجاق مسجدرده و یا مزارلار اۋستونده تیکیلن بنالار جزوۋندە اۋلاردی. بورادا یئرسیز اۋلاراق شبهه تۆرەدن ایکی مسألە یە اشاره ائتمک ایستە ییریک.

۱- بیری بودور کی «افلاکی» سهو اۋلاراق دئییر کی: شمسین قبری مولانانین مزاری یانیندادیر. بیر حالداکی بو شمس آیری بیر شخص دیر. او دئدیگی قبرین داشی نین اۋستونده بئله یازیلیبدیر:

«شمس الدین بن یحیی بن محمد شاه» بو شخص مولانانین خاندانی نین کۆرەکنی (دامادی) ایدی.

^۱ - اولسون کی بو شکارلار خوی یاخین لیغیندا اۋلان یکانات ماحالی نین هۆندورلوکلریندە اولموشدور. چونکی یکانات ماحالی قدیم زماندان شکار گاه سایلیردی. و اۋولارین چۆخلوغو ایله معروف ایدی.

۲- بیر آیری موضوع دا مرحوم محمدعلی خان تربیت-ین شمس منارهسی و نتیجهده شمسین مزاری بارهده ائتدییی اشتباهدیر. همان یانلیش نظر بعضی لرینده شبهه توره تمیش-دیر.

اؤ، اؤز «دانشمندان آذربایجان» آدلی اثرینده یازیر کی، بو مناره شمس تبریزی یوخ بلکه «شمس الملک دنبلی» آدلی بیر آیری شمسه عایددیر. هابئله خاقانی نین «رکن الدین خویی» باره سینده دئدییی بیر قصیده دن سهو اولاراق بیر بیتده اونا شاهد گتیرمیشدیر. متأسفانه محمدعلی خان تربیت فایدالاندیغی قایناغین آدینی وئرمه میشدیر. لاکین محمدامین ریاحی اؤ قایناغی آختاریب تاپمیشدیر. اؤ قایناق باشدان آیاغا مجعول (قوندارما) و یالتاق لیق ایله دولو اولان «تاریخ دنبله» (دنبلی لر تاریخی) آدلی بیر کتابدیر. کتابین مؤلفی اصل لری کورد اولان دنبلی طایفاسی نین اصل، نسب لرینی برمکی لره و انوشیروانا چاتمیشدیر. و هئچ نوع اعتباری یوخدور.

مولانا شمس دن سؤنرا

شمس تبریزی بیر یوللوق اولاراق ایتیپ، باتاندان سؤنرا مولانا اونو چوخ آختاردی. نئچه شهره سفر ائتدی، لاکین شمس دن هئچ بیر اثر تاپابیلمه دی. ناچار پریشان حال حالدا قونییه قایتدی. داها شمس دن الی اوزولدو.

اوندان سؤنرا مولانا علمی فعالیت دن ال چکیب نهایت درجه عشق و علاقه ایله مدرسه دئییلن خانقاهیندا عمرونو مریدلرینی ارشاد ائدیپ، زائرلرینی هدایت ائتمه یه باشلادی.

مولانانین شمس ایله تانیش اولوب شمسین بیرینجی دفعه کؤسوب گئتمه سی و ایکینجی دفعه بیر یوللوق اولاراق گئدیپ غیب اولماسی اؤست- اؤسته ۳- ایلدن آرتیق چکمه دی (۶۴۲-۶۴۵ هـ. ق) شمس دن سؤنرا سید برهان الدینین شاگردی اولان «زرکوب» (صلاح- الدین فریدون قونوی) مولانانین عشق و علاقه سینى اوزونه جلب ائدیپ، تقریباً ۱۰- ایل شمسین یئرینی توتدو. هجری ۶۵۷- جی ایله صلاح الدین دنیادان گئتدیکن سؤنرا مولانانین شاگردی و خاص مریدی اولان حسام الدین چلبی آدی ایله مشهور اولان «حسام- الدین حسن بن محمد بن الحسن» (اخى ترك) مولانانین توجهی نی اوزونه جلب ائتدی. حسام الدین قونییه نین اخى لریندن بلکه ده اخى لری نین باشچی لاریندان ایدی.

مولانا دنیادان کؤچدوکن سؤنرا حسام الدین اونون خلیفه سی اولدو. حسام الدین ۱۱- ایل بو مقامدا اولدوقدان سؤنرا هجری ۶۸۳- جو ایله دنیادان کؤچدو. او اصلینده ارومیه لی- ایدی.

همان حسام‌الدین مولانانی، مثنوینی قوشماغا تشویق ائتدی. لاکین مولانا بو مهم اثرینی (مثنوی معنوی)نی تمام ائتمه‌یه موفق اولمادی و اونون سؤن حصه‌سینی حسام‌الدین تماملادی.

مولانا اتاسی‌نین تعلیماتی و برهان‌الدینین ارشادی و شمسین ایستی نفسی‌نین برکتیدن تصوفده و عرفاندا عالی مقاما چاتیب. عارف وارسته، «اصل کامل اولوب» تصوفده یئنی بیر دسته (سلسله) ایجاد ائتدی کی اونون اؤز آدینا «مولویه» آدلاندى.

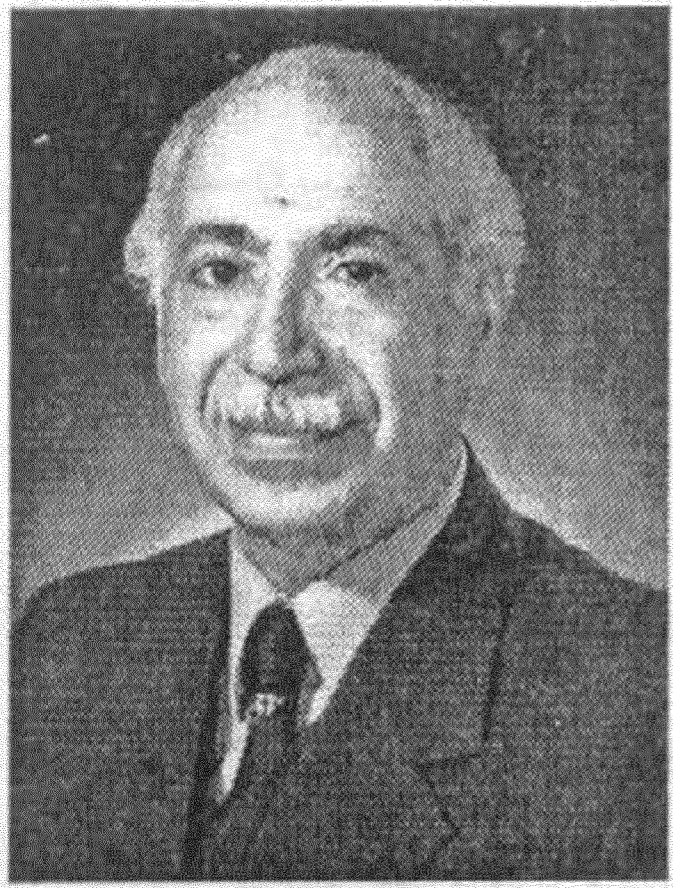
مولانانین مقامی روم شهرلرینده او اندازه اولدوکی، روم حکمرانی معین‌الدین پروانه ده اونون مریدلری جرگه‌سینه کئچدی. مولانادان سؤنرا مولویه سلسله‌سی اسلام اولکه‌لرینده، روم (تورکیه) و شام (سوریه) و مصر و عراق عرب و الجزایر و بحر‌الروم (مدیترانه) و قیریم (کریمه) و سایر اولکه‌لرده توسعه تاپدی. بو سلسله‌نین درویش‌لری مخصوص بؤرکلری و لباس‌لاری ایله ذکر و مراقبه و رقص و سماع‌لاری ایله مراسم توتارلار. عینی حالدا سماع وقتی نی و قوال دا چالینار.

کتابنامه:

- ۱- مناقب العارفین، افلاکی، آنکارا، ۱۹۵۹
- ۲- ولدنامه، سلطان ولد، تهران ۱۳۱۶
- ۳- غزلیات شمس تبریزی، جلال‌الدین مولوی، تهران...
- ۴- کلیات مثنوی معنوی، جلال‌الدین مولوی، تهران...
- ۵- تاریخ ادبیات در ایران، ذبیح‌اله صفا، تهران، ۱۳۳۶
- ۶- مولانا در فراق شمس، کریم میرزالو، تهران، ۱۳۷۹.
- ۷- مقاله « تربت شمس تبریز کجاست»، محمد امین ریاحی، تهران ۱۳۷۵
- ۸- رساله فریدون بن احمد سپهسالار، چاپ تهران، ۱۳۲۵.
- ۹- دانشمندان آذربایجان، محمدعلی خان تربیت، تبریز، ۱۳۱۴.
- ۱۰- منشآت السلاطین، فریدون بی، استانبول، ۱۲۷۴ قمری.
- ۱۱- مجمل فصیحی، فصیحی هروی، مشهد، ۱۳۴۱.
- ۱۲- سفرنامه ونیزیان، ترجمه دکتر منوچهر امینی، تهران ۱۳۱۹.
- ۱۳- نفحات الانس، عبدالرحمان جامی، تهران ۱۳۳۲.

بیر مکتوب و ادبیاتیمیزین دوروموندان بیر آز

حسن مجیدزاده (ساوالان)

عۇمور یای لاری نین بیرینده عائله لیکله، تهرانین ایستیسسی، تۆستوسو و هیسلی هاواسیندان جان قوپاردیب فلکدن ایکی-اۆچ گۆنلۆک وام آلا بیلدیک. هفته نین ایکینجی گۆنو شمالداکی باجی-قارداشلاریمیزین دئدییی «بازار گۆنو» (یکشنبه گۆنو) سحر تئزدن «تیر»ه گئتمک نیتیه، اوشاقلاری یئغدیق، آنا اۆز سلیقه سیله ماشیندا یئر به یئر ائله دی. اۆزو ده میندی. هامیدان سؤنرا کئچیب رؤل دالیندا اۆتوروب، اۆتراق یئری، ماشینین گۆزگولری و هر نه دۆزنله نیب میزانا سالیندی.

چۆن سحر تئزدن دوروب سحر یوخوسونو یئرده قویوب قالخمیشدیق. اۆزو آذربایجانا ساری، ساوالانین، ساوالان دۆشونون و اته یی نین گۆل-گۆلو، چیچک-چیچه یی چاغیران چاغیندا، یاشیللیقلاردا سرین کۆلکلر آرپا-بوغدا سۆنبوللرینی داراییب، بویونو اؤخشیاندا بیزیم ده بورون-قولاقلاریمیزی دؤغما خیس-خیسلا، گۆل-چیچک قۇخوسو ایله اؤخشاسین، نوازش ائله سین، بلکه بیر آز دینجه لک.

مخلص سحرین شیرین یوخوسو یاریمچیق بوراخیلیب «زنجان» دۆزونون و اهالی نین چالیشقانلیغیندان تۆره نن، هر یان گۆز ایشله دیکجه خوشا گلیملی، یام-یاشیل رنگ-برنگ گۆزل بویالارلا بزه دیلمیش، داها دؤغروسو اینسانا دیرچلمک، یاشاماق ذوقو و روحیه سی باغیشلا ییر. بو خوش گۆرکملری و برکتلی آرانلیغین دۆز یولو آدمی اؤزلیکله سؤروجونو (شوفری) دینجلدر، گئتگنده گۆزو اؤرتولر، یوخلایار،-دئییه، یولوموزو «زنجان» دان دئییل «انزلی»، «آستارا» دان سالدیق. کی بلکه خزر و آراز قیتراغی^۱ سیرا گئدرکن «باکی» رادیوسوندان هفته دن بیر، بئله گۆنده بیر ساعت موقامات کؤنسرتینی ده ائشیدک. ائله بو نیتله کؤنسرتی دینله مک و لئنته آماق اۆچون اۆزوموزله سیار رادیو ضبط ده گۆتورموشدوک.

۱- بورادا بیر آچیقلاما گرک:- آراز چایی گۆن باتاندان گۆن چیخانا ساری آخیر. آسلاندوزدان، موغانین پارسا آباد یونوندن بیر آز قوزئی کئچیر، بهرام تپه دن، او تایدا بیرمای، قیزیل کند، چاخیرلی دان کئچنده کۆر چایی ایله بیر-بیرینه قۇووشور. سالیان شهریندن کئچیر، سؤنرا خزره تۆکولور. اما جماعت او سیرادا آستارا چایی و دره قیتراغی یولونا آراز قیتراغی دا دئییرلر.

گيلانين شرچى ھاواسى ادامين پالتارين بير از نملهديب، شئهلنديرر، اۆتوسونو پوزار، پالتار ادامين اينينه ياپيشار. بيزيم كونسئرتى دينلەمك عشقى يۇلوموزو خزره ياخين آراز قيراغيندان سالميشدى. «آستارا» شەرى نين ياخينليغيندا، ياخشى تمیز بير چيمنليكدە، بير ايكي آغاجين كۆلگەسى، اينجه بوداقلارين آستا- آستا اسمەسى اۇرانی بير از سرين- لتميشدى. ماشيندان ائنيب، حصير دۆشەمنى، سفرەنى گۆتوروب، حصيرين قاتيني آچيب، چيمنليگين تمیز يئریندە دۆشەديک. سفرنى دە اۇنون اۆستونە سردیک. يئمەلى لر دۆزولور، اوشاقلار سئوينيشير. طبيعتدن دە مين جۆرە خوش سسلر، كۆوشن و مئشەليين اۆزونە خاص عطيرلى ھاواسى، قوشلارين اۇخوماسيلا بيرگە جاناسينر سسلر انسانين ذهنيندە بهشت گۆزلييندن بير بوجاغى جانلانديرير.

اوشاقلار هر ھانسی بير ايش گۆرمک ايستەير. چۆرک و ناھار ياونليغى نە واريدي، اۆز- ليلکە شۆشە قابدا تھراندان گۆتورولموش يئمەلى لرلە ايچمەلى سويو سليقەايلە سفرەيە قۇيوب دۆزدولر. ھاميميز دئە- گۆلە اوشاقلار شيطنتلە ناھار ائلەيب، بير از دا دينجلديک. اوشاقلارين اناسى بعضى بولاشيق قابلارى اۇردا آخار سودا يويوب گتيرنەدک بيز قالان شئى لرى يئغيشديرارکن بير نئچە قاريشقانين قيوراقليقلا چاليشيب يئم داشيمالاريني گۆروب، سفرەنين قيرين- قيرتيسيني، قۇناق گلמים قاريشقالارى، يواشجا اۇرداكي آغاجين ديبينه سيلکەلەديک. سفرەنى قاتلايب، دۆشەمەنى يئغيب، قالان قاب- قاجاغى و يويولموش قاشيق- بوشقابلارى يئنى دن ماشينين دال سانديغيندا يئرلشديرديک. اوشاقلارين اناسى ھردن گۆز آلتى اوشاقلارى سير ائدير، مئشە قيراغى، آچيق ھاوادا معصوم قوشلار کيمي اوشاقلار بير- بيريلە دانيشير، گۆلوشور، گزيشير. آزجا اوزاقلاندا تئز چاغيرير: اوزاقلانماين يئخيلارسيز، ال- آياغينيزا چۆر- چوب باتار. مخلص ھاميميز مينديک. ماشيندا يئر بە يئر اۆلوب يۇلا دۆشدوک. «آستارا» شەريندن بير از کئچيب حيران گديينه سارى سۆرورکن، ال آتيب ماشينين راديوسونا، ايشلەمک ھمان او طرفدن دئدى: باكى راديوسوندان موقامات كونسئرتينه باشلاييريق».

تئز ماشيني ساخلايب راديو- ضبطى. گۆتوروب ماشيندان ائنديک. راديو ايشلندي. ضبطين شاسى لارى آشاغى سئخيلدى.

بو سۆزلرلە: - «زابول سە گاه» اۇخويور آقا بالا عبدالله يئو. زابولون باشلانيش رينگين چاليب، دۆشدو «زابول» اۆستونە، آقا بالا اۆزونە خاص اۇلان، جانا سينر سس، لحن و اوستادليقلا باشلادى: چۆخ اعلا معنالار داشيان بو مصرع لرلە:-

كنج اوزوندىن اي كونول سن ميل يار ائتسن اگر

باشقا ايش توتما كي، هر ايش عشق ياريله كئچر

غزلى سونونادك، سون قورتاريش بيتيني فضولى تخلصو ايله اؤخودو، بللندى كي، غزل
فضولى نين دير.

ايكنيجى غزلى يئنه فضولى نين فارسجا قوشدوغو «اي طبیب» ردیفلى غزل ايدى كي،
ترجمه يوليله تور كجه ميزه قايتاريلميشدير. اونو دا چوخ ياراشيqli، جاناسينر لحن ايله زيل
زابولدا اؤخودو.

باشلانيشدا اؤخودوغونوز غزل منى بوتون وجودوملا كئفلنديرميشدى ...

ايكى گون ايكى گنجه «نير» شهرينده قاليب، نيرين ايكى - اوچ عصبلىرى دىنجلدن
ايستى سولاريندا چيميپ، بعضى گزمهلى يئرلرينى گزيپ، اوچونجو گون سحر تئزدن
بوستان اوادان بئله تبريز - تهران يوليله تهرانا چاتديق.

تهراندا ايلكىن ايشيم لئنتده كي غزللىرى كاغادا كؤچورمك ايدى. باشلانيشدا مرحوم آقا
بالا معلمين اوزونه خاص گزيشمه سينده غزلىن باشلانيش^۱ بيتى نين ايكنيجى مصرعينده بير
سوز چئيننميشدى، آنلاشيلماز ايدى. امما غزل چوخ خوشوما گل ميشدى.

او ايكنيجى مصرعه بللى اولمايان سوزون نه اولدوغونو بيلمك اوچون كتابخانامدا اولان
فضولى اثرلرى نين بوتون ۳ - ديلده تور كجه، فارسجا، عربجه اثرلرين هاميسى نى آراييب -
آختارديم. آقا بالا معلم اؤخودوغو غزللرين منيم چوخ خوشوما گلنيني تاپانماديم.

حالبو كي، من ده فضولى نين بوتون اثرلرى وار ايدى. حتى تور كيه ده پروفيسور دكتور
حسيبه خانيم مازى اولغونون، اوزرينده علمى ايشله ييب نفيس شكيلده حاضرلاييب ۱۹۶۲ -
جى ايلده چاپ ائديب يايديغى فضولى نين فارسجا ديوانى دا وار ايدى.

فضولى عارف شاعر اولدوغوندان، غزللىرى نين چوخوندا عرفانى، الهى معنالار داشينير.
الهى غزللره ياناشى مجازى معنالار داشييانلارى دا واردير. من او مصراعين بللى اولمايان بير
كلمه سى حاقدان چوخ داشينيب - دوشونندن سونرا الهى يونو توتوب مصراعنى، داها -
دوغروسو بيتى بئله يازديم:

كنج اوزوندىن اي كونول سن ميل يار ائتسن اگر،

باشقا ايش توتما كي بيل هر ايش (او يار) يله كئچر

^۱ - باشلانيش = مطلع دنمكدير.

(اۇ يار)دان مقصد آلاھ تبارک و تعالی ایدی.

اگر بیلسه دیدیم بو غزل فارسجادان و یا عربجهدن اۇز دیلیمیزه قایتاریلیب ترجمه اۇلوب من بۆسبۆتون اۇ ایکی دیلده اۇلان فضولی آثارین آراییب- آختاریب تاپاردیم. و یا اۇلچو، ردیف و قافیهلرده اۇخشارلیق اۇلسایدی یئنه تاپیلاردی.

آنجا ایش خطاسیز اۇلمادی. بو دا دۇغما مقدس دیلیمیزین بۇل سۇزلو داغارجیغی نین دۇلو اۇلدوغو و سۇز میدانین گئن اۇلماسی، منیم بئشلمه ذوق و دۆشونجه مین زامانی نین از اۇلدوغوندان و غزلین اعلالیغی ایفاده نین عالی اۇلدوغو منی تلسدیردی. من غزلی بئشله- دیم و غزل بئشله نندن سۇنرا بیر یئرده، یا بیر نشریه ده چئخماسینا امکان یۇخایدی. یازیقلا رین آهیندان آلاھین رحم و لطفوندن وطنیمیزده انقلاب اۇلدو. تۇکولن قانلارین سۇنوجوندا چۇخ یاخشی ایشلر اۇز یئرینه دۇشدو. بیزیم ده یازدیقلاریمیز چاپ اۇلابیلدی، بیزیم تۇرکجه میزده گۆنده لیک، هفته لیک، آییلیق نشریه لر چئخدی. او جمله دن ۱۳۵۸- جی ایلدن دیلیمیزده فارسجا و تۇرکجه «وارلیق» ژورنالی چئخدی. بۇیوک عالم، استعدادلی جراح پروفیسور دکتر جواد هیئت بیر نئچه قلم دۇستلارینی یئغدی باشینا، اۇز مۇدریک لیبی ایله بو آدلی- سانلی، علمی- ادبی- فرهنگی (کولتورل) درگی سینی «وارلیق» ی چئخارتدی. بو بئشله نیلمیش (تخمیس) ده چاپ اۇلدو. تخمیسین اته یینده آقابالا معلیمین اۇخودوغو غزل کی، من اۇنو بئشله میشدیم و فضولی اثرلری نین هئچ بیرینده تاپایلمه- دییم ده یاز میشدیم. بو ادبی ایشین تاریخی، بیزیم انقلابدان قاباغا دۇشور. بو گۆنون حسابیلا ۳۵ ایلدن چۇخ، یعنی ۱۳۵۴- جو گۆنش ایلینه قایدیر. (اما مطلبین نئجه اۇلدوغونو وارلیقدا یازدیغیما گۆره) ۱۳۸۹- نجو ایلین قیش اورتاسی بهمن آییندا منیم ۶۰ ایلیک حۇرمتلی دۇستوم جناب بهرام مهدی بیگی کی اۇزونون گۆجلو حافظه سی، عۇمور بۇیو ادبی مطالعه سی نین نتیجه سینده یاخشی بیر ادیب شخصیتی قازانمیشدیر و چۇخ زامانلاردان بری تهراندا بیر محله ده یاشاییریق، منه تلفونلا خبر وئردی کی، ساوالان دور گل بیزه، سن اۇچون یاخشی بیر ادبی سوقات و خبریم وار. تئز دوروب گئتدیم. سلام علیک و گۇروش، اۇپوشدن سۇنرا منه بیر پاکت وئردی، بیر چای ایچمک مجالیندا دئدی: بو مکتوبو آلمانین برلن شهرینده یاشایان بیر آذربایجانین تبریزیسی دۇستوموز گۇندریب سیزه. من باشی باغلی پاکتی آلیب، چاییمی ایچدیم، تشگور اندیب خدا حافظلشدیم.

اوه چاتار- چاتماز پاکتی آچدیم. چۇخ مفصل ادبی، سئویندیریجی بیر مکتوبایدی. مکتوبون هر فصل و هر صحیفه سینده ادبی لذت و کیفیتلر گۇردوم. منه یاخشی بیر ذوق ال وئردی.

مکتوبو اۆز خلوتیمده دؤنه- دؤنه اؤخودوم. بۆتون وارلیغیم، باشیم و جانیملا دئدیم و دئییرم ساغ اؤل قارداشیم آقای محمدعلی حسینی ساغ اؤل. منیم سئوینجیم چوخ بونا- گۆرهیدی کی، ائلیمیزده بیر داها دیرچهلش، جانلانمالار یارانیب. بیر ائله کی کیچیک بیر ادبی دۆزهلیشه اؤنم وئریلیر، برلندن- تهرانا مکتوب گؤندریلیر. گئتگنده اؤز قیدیمیزه قالما، بیر جۆر اویانیش رۆزگاری (نسیمی) اسمکدهدیر کی، بیزی درین بیر قیدسیزلیک یوخوسوندان اویادیر. اؤزوموزه گتیریر.

مکتوبدا آقا بالا معلمین اؤخودوغو، ایکی فضولی غزللری نین هم فارسجا اصلی نین هم ده تۆرکجهسی نین چاپ اولموش کتابلاریندان کپی لرینی وئرمیشدی. ترجمه ائدن لرین ده آدلارینی یازمیشدی، «ای طبیب» ردیفلی غزلین مترجمی میرمهدی سیدزاده، «داری» ردیفلی غزلین ترجمه ائدنی آکادئمیک پروفیسور دکتر مبارز علیزادهدیر. ایکی عالیم شاعرلری من اؤزوم یاخشی تانیردیم، ادبی ایش و یازیلارینی اؤخوموشدوم، پروفیسور علیزادهنی یاخیندان گؤروب دانیشمیشدیم. بیزیم اؤز خامنهلی میزایدی. ادبی استعداد و نئجه قدرتلی اولدوقلارینی دا بیلیردیم. عالی و دیرلی ایدیلر، اما بیلیردیم. «داری» ردیفلی غزل هارداندیر؟ اصلینده فضولی رحمتلیک غزلی تۆرکجهمی قوشموش یا دا فارسجا، بو معمانی منه آچان حؤرمتلی 'صنعتکار دوست و قلمداشیم جناب محمدعلی حسینی اولدو. بو یازیدا نیت بودور کی، هر دیلدن آیری بیر دیله شعر ی اؤزلیکلله بیر غزلری ترجمه ائدنده، ائله کی گرک اولکی دیلی کیمی چیخمیر، بیر آز کیفیت ی ازالیر. اما بیر تۆرک شاعرین فارسجا قوشدوغو، یاخشی کیفیتلی غزلینی تزه دن دؤندریب تۆرکجهیه ترجمه ائدنده، داها کیفیتلی و داها دولقون معنالی و اۆریه یاتیملی اولور. بوردا بو ایکی، فضولی غزللری نین هم فارسجاسینی، هم ده ترجمه اولموش تۆرکجهسینی وئریک.

بیرینجی غزل:

ای دل زخویش بگذر گر میل یار داری جز کار عشق مگزین گر عشق کار داری
ای آب زندگانی می بینمت مکر در دل مگر غباری زین خاکسار داری

^۱ - حسینی اوستاد فرش تۆخویان، فرش تانیان، بۆتون ایپلری، یون نوعلرینی بیلن، رفو یوللارینی بیلن، هانسی مملکتین هانسی شهرینی ایشلرینی آیرد ائده بیلن متخصص بیر صنعتکاردیر. بو صنعتکارین اؤخشاری مرحوم اوستاد «شهریار» ین قارداشی، مرحوم سید رضا خشکنابی ایدی کی، دانشگاهدا بو فتنین درسینی وئردی. اؤنون دا شعر طبعی وار ایدی. روحو شاد اولسون.

بر من ز تندخویی تیریست هر نگاهت
ای طالب سلامت بر بند راه دیده
ساقی مکن تعلل درگردش آر ساغر
بی اختیار خواهی رفتن ز بزم عالم
از خیل نیک نامان می بینمت فضولی
گر نام ننگت آید وز ننگ عار داری
برگ گلی تو اما صد نوک خار داری
زان رو که بیم آفت زین رهگذار داری
تا چند تشنگان را در انتظار داری
از کف منہ پیاله تا اختیار داری
گر نام ننگت آید وز ننگ عار داری

ترجمه:

کئچ اوزوندن ای کونول، سن میل یار ائتسن اگر
باشقا ایش توتما که هر ایش عشق یار ایله کئچر
چوخ بولانیقسان گوزومده، ای حیاتین صاف سویو
یوخسا من کؤل باشی گوردون کونلونه چؤکدو کدر؟
هر باخیشدا کونلومه بیر اوخ وورورسان جوريله،
بیر قیزیل گولسن، تیکانلار چئوره نه چکمیش چپر
ای سلامتیک سئون، یوم گوزلرین بو عالمه
چونکو بو یولدا گورن هر بیر گوزه آفت یتر
ساقیا بسدیر گتیردین عذر، دور ساغر گتیر
قویما قالسین منتظر بوندان زیاده تشنه لر
بزم عالمدن گئدرسن اختیارین اولمادان
قویما الـدن ساغری وار اختیارین هر قدر
ای فضولی ننگ و نام ایله جهاندا یوخ ایشین

اول سبیدن عالی انسانلارلا اولدون همسفر

بو غزلین ترجمه ائدنی بیر ائله یوکسک، اولقون^۱، استعدادلی اولدوغوندان غزلین عینیله
معناسینی آلیب، نئجه لیپینده دوزگون دوشونوب، غزلین نه اولچو نه قافیہ نه باشقا شئیلہ
ایشی اولماییب، یالنیز و یالنیز فضولی یانه، معنای ادبی شکیلده فضولی دوشونجه سینی اوز
دوغما دیلینه قایتارایلیب دیر. غزلی اوز دوغما دیلینه قایتاران آکادئمیک پروفیسور دکتر
مبارز علیزاده غزلین نه اولچوسو، نه ردیفی، نه قافیہ سینه، اسیر اولماییب، دوزگون اولاراق
معنای قایتارا بیلیب.

^۱ - اولقون = کامل، یئتگین، پیشگین.

ایکینجی غزل:

درد رسوائی نخواهد داشت درمان ای طبیب
 خویش را رسوا مکن ما را مرنجان ای طبیب
 هست بهبود تو در ترک علاج درد من
 چون ندارد فکر بهبود من امکان ای طبیب
 خون گشودن از رگ تن چیست گر داری مدد
 شوق لعلش را برون آر از رگ جان ای طبیب
 هیچ شربت نیست بهر دفع سودایم مفید
 غیر یاد وصل و ذکر لعل جانان ای طبیب
 می‌کشی از غم مرا ظاهر مکن بهر خدا
 درد پنهان مرا پیش رقیبان ای طبیب
 من نمی‌خواهم که این درد دل پنهان من
 بر تو هم ظاهر شود از تو چه پنهان ای طبیب
 کشته است از غصه مانند تو صد بی‌درد را
 چاره‌ی درد فضولی نیست آسان ای طبیب

ترجمه:

یوخدو بو رسوالیغین دردینه درمان ای طبیب!
 ائیلهمه رسوا اوژون، هم قلبیمی قان ای طبیب!
 اولماق ایسترسن اگر آسوده، قوی راحت منی،
 دردیمین یوخ چاره‌سینه چونکی امکان ای طبیب!
 سن قان الماقلا، یقین، بیر فایدا وئرمزسن جانا،
 شوق لعلینی چیخار ممکنسه جانان ای طبیب!
 اولسا هر شربت، بو سئودا دردینه ائتمز علاج،
 شربتیمدیر وصل یار و ذکر جانان ای طبیب!
 غمله اولدورسن منی ظهار قیلما کیمسه‌یه،
 قوی رقیبیم بیلمه‌سین وار منده افغان ای طبیب!
 مقصدیم آچماق دئییلدی دردیمی اصلا سنه،
 ایسته‌دیم پنهان ائدم، سندن نه پنهان ای طبیب!

عروضون اسیری اۆلدوغوندا، آغیر و مرکب عرب و فارس قاریشیق غلیظ مجازلارلا شعرلرینی قوشور، ائله بیل کنایه ایله دئییر: - باخ سیز بو معنالاری و سؤزلری بیلمزسیز.
مثلا:

انسان او ذات دیرکی، وظیفه شناس اولما نخل - عمل مثالی ثمربخش - ناس اولما ...

بو بیت و مصراعلاردا او وقتین آذربایجان تۆرکلرینی نین باشا دۆشدوکلی ائله بیر سؤز، اؤز دؤغما دیلرینده اولان بیر کلمه بئله یۆخ کیمی دیر.

آنجاق بو گۆن قلم اله آلانلاریمیز ایستر نثر، ایستر سه شعرلرینی اؤز دؤغما دیلیمیزین یئترلی سؤز داغار جیغیندان سؤزلر سئچیب، هامی آنلایان سبکده، اؤز دیلیمیزین قایداسیندا و شعر اولچوسو هیجا سایمیلا شعرلرینی قوشسالار. ائلیمیز او یازی نثر، شعر و هر طۆرلو ادبی یارانیشلار و یازی لاردان بارینار، فایدالانار و کئیفیتلنرلر. آللهامین قات شکرلر اولسون، بو گۆن چۆخ اؤخویوب بیلن، عالم قلم یییه لریمیز، شرفلی یازیچی لاریمیز واردیر. یۆکسک تحصیلی اؤخویوب بیلن، ائل اۆچون ائل دیلینده، ائل قایداسیندا، ساده یازانلاریمیز دا واردیر.

دیل و شعر

یازان: مارتین هایدگر - ترجه ائدن: رامین جبارلی

سۇن یۆز ایلیکلرده باشقا دؤنملرله مقایسهده دیله اولان باخیشدا بؤیوک بیر دیشیم گۆزه چارپیر. ۱۹- جو یۆز ایلیگه دک دیل فیکیر چاتدیرماق اۆچون بیر آراج اولاراق دیرلندیریلیدی. ۱۹- جو یۆز ایلیگدن اۆنجه دیلین دۆشونجهده کی رؤلوندان و دۆشونجهنین قۇرۇجو عامللریندن اولدوغو حاقدا بیر گۇرۇشون اۇرتادا اولدوغونو گۇرموروك. اولایلیسین کی بیز بۇ گۇن هانسیسا کلاسیک شاعرلریمیزده و یا دۆشونرلریمیزده دیلله باغلی بیر شعر یا جمله ایله اۆزلهشه ده بیلرک، اما بۇ اۇ دؤنملرده اولارین دیلین قۇرۇجو رؤلۇ حاقدا اولان فکرلری اولماقدانسا، یالنیز بیزیم اۇ متنلرده بۇگۇنکو باخیشیمیزدان اولان یۆزوموموزدور.

دیلین دۆشونجهنی ائتگیله دیلی فکرینی وۇرغولایان و بۇ فیکره اۆز فلسفه سینده اؤنملی یئر وئرن فیلسوفلاردان بیری ده مارتین هایدگر دیر. اؤیرنجی لرینی و اؤزوندن سۇنراکی فیلسوفلاری دا دریندن ائتگیله یین هایدگرین آردینجا هانس گئورگ قادامر و بیر سیرا باشقا فیلسوفلارین دا دیل فلسفه سی حاقدا باخیشلارینی و هایدگرین ایزینی، بلکه ده داوامینی گۇرمک ممکن دیر. بۇ باخیمدان هایدگرین دیله اولان باخیشلاری دیل فلسفه سینده بؤیوک بیر یئر تۇتماقدادیر. دیل - وارلیق باغلانتی لاری، دیل - دۆشونجه باغلانتی لاری هایدگرین دۆشونجه سی اساسیندا بیر - بیری ایله سیخ باغلی دیر.

هایدگرین دۆشونجه سینده گۇره هر دیل اؤزوندە اؤزونه اۇیغون دۆشونجه لری یارادیر و بۇ یۇللا دیل دۆشونجه نی ائتگیله میس اولور. هر دیلین اینسانا وئردییی دۇنیا گۇرۇشو اولور و اۇ دیلده دانیشان انسانلارین ذهنینی فۇرمالاشدیریر. باشقا سؤزله ده فرقلی دیلر اۆز فرقلی ائتگیسی سۇنوجوندا اؤزونه اۇیغون دۆشونجه لر اولوشدورور. هایدگر بوتو نظره آلاراق، اسکی یوتان فلسفه سی خریستیانلاشمیش لاتین دیلی واسیطه سی ایله باشا دۆشوله بیلمز، اسکی یوتان فلسفه سینین اسکی یوتان دیلی ایله باشا دۆشمک لازیم دیر، دئییه تآکید ائتمیشدیر. بۇ هم ده دیلین فرقلی دؤنملرده یاشادیغی اولای لارین دیلده یانسیماسی و دیلین، اۇ دیلده

۱ - دۆشونجه نین دیلدن آسیلی اولدوغو نظریه سی ایلك اۆنجه ادوارد ساپیر (۱۹۳۹ - ۱۸۸۴) و بنجامین وۇرف (۱۸۹۷ - ۱۹۴۱) ادلی عالیملرین ادی ایله باغلی دیر و «ساپیر - وۇرف» نظریه سی اولاراق دیلچی لیک علمینه داخل اولموشدور. بۇ نظریه یه گۇره، انسانلار دانیشدیغی دیلدن آسیلی اولاراق - معین چرچیوهده دۆشونمک مجبوریتیده دیرلر.

دانشان انسانلارین دۆشونجه و باخیشلارینا بۇراخدیغى ایزین گۇستریجیسی دیر. قادامرین ده دۆشونجه سینه گۆره، دیلین تاریخی دۆنم لردە دۆنیا گۆرۈشۈنۈن داشیییجیسی اۆلدوغو سۆز قۇنوسودور. بۇ باخیشدان یۇلا چیتخاراق، تۆرکجه میزدە ده دیلین تاریخ بۇیو دیشیمه اۇغرا دیغینی گۆرمک اۇلار. سۆز جوک انلامینی نظره آساق بئله، بیز بۇ گۆن «اثرکک انسان» انلامیندا ایشلتدییمیز «کیشى» سۆز جویو و «اثرکک اولاد» انلامیندا ایشلتدییمیز «اوغول» سۆز جویو اصلینده جینسلیک داشیمايان سۆز جوکلر ای میشلر. یعنی کیشى «انسان» انلامیندا، اوغول ایسه «اولاد» انلامیندا اۆلموشدور. اۇنلارین بوگۆنکو انلاملاری، تاریخ بۇیو تۆپلومسال ندنلر، اۇ جمله دن اثرکک هژمونیسینی نین اۇ سۆز جوکلره وئردیگی یۆکدور. بۇ گۆن بۇ دیل اتموسفرینده یاشایان انسانا بۇ سۆز جوکلرین وئردیگی انلام بۇدورسا، بوگۆنکو باخیشلا اسکی متنلری اۇخوساق، اۇنلاری طبیعی اۇلاراق دۆزگۆن آنلایا بیل مریک. بۇ یالنیز بیر دیلده تاریخ بۇیو باش وئرن دیشیملره اۆرنک دیر. دیل لر آراسیندا فرقلر داها بۇیوک اۆلور. هر دیلین اۆز قۇرولوشونا و باشقا اۆز للیکلرینه اۇیغون اۇلاراق بیر سیرا دۆشونجه لری تۆرتدییینه یاتقینلیغی وار. آنالیتیک فلسفه نی نظردە تۆتساق، بۇ فلسفه نین یارانیش دیلی اینگیلیزجه دیر. ائله آنالیتیک فلسفه نی ده اینگیلیزجه نی بیل مکلە داها یاخشی و دقتلی قاوراماق ممکن دیر، چۆنکی بۇ فلسفه نین یارانماسیندا دا دنیا یا انگلیس دیلی نین باجاسیندان باخیل میشدیر. بۇ، دۆشونجه نین قۇرولماسیندا دیلین اشتراکی دئمک دیر.

هایدگر دۆشونجه سی نین اؤنملی بیر طرفی ده وارلیق ایله دیل آراسیندا قۇردوغو ماهوی باغلانتی نین تملندیر یلمه سی دیر. هایدگر بۇ باغلانتینی ان یاخشی فۇرمادا بۇ جمله ایله ایفاده اتمیشدیر: «دیل وارلیغین ائوی دیر» و بئله لیکله بیر فلسفی آنلاییش گلیشدر میشدیر. وارلیغین آنجاق دیلده قاورانا بیله جه یینی، آنجاق دیلده دیله گتیر یله بیله جه یینی ایرلی سۆرن بۇ گۆرۈش سۇنرالار هایدگرین اؤیرنجیسی قادامر طرفیندن بئله ایفاده ائدیلدی: «آنلاشیلا بیله جک تک وارلیق وار، اۇ دا دیلدیر».

هایدگره گۆره دیل آنلاییشی سس، سۆز جوک و سینتاکس (نحو) دن داها گئنیشدیر. «وارلیق و زامان» اثرینده دیل، گۇستریجی و سمبول اۇلاراق دۆشونولموشدور. هایدگر فلسفه سینده دیل و وارلیق آراسیندا سیخ باغلانتی وار و دیل آنلاییشی چۇخ گئنیشدیر. اۇ بیر موسیقی پارچاسینی دا عین آنلاما ایشیق گتیره جک گۆجده اۆلدوغو اۆچون دانیشیق دیلی ایله عین بیچیمدن حساب ائدیر. هایدگر داها دۇغروسو دیلسل وارلیقدان، بلکه ده دیل سایاق بیر وارلیقدان دانیشماقدادیر. انسانین وارلیغا مناسیبتی دنیانین دیله گل مە سی،

دنیانین دانیشماسی دیر. بیز دنیانی بئله بیر دۆرومدا دۆشونوروک. وارلیق دیلین دیشیندا آنلام داشیماز. بیز دیل سایاق وار اولماقدا ییق. اونا گۆره ده بیزه دیلدن قیراق و دیلدن تجرید ائدیلمیش بیر وارلیق یۇخدور. بیز هر شئییه دیلدن باخاراق آنلام وئریریک. وارلیغی آنجاق دیلله آنلاماق ممکن اولور. بئله لیکله انسان دنیانین گؤستریجی لری ایله دانیشیغا کئچیر و وارلیغی اۇنلارلا بو دانیشیق ایچینده ممکن قیلیر. هر بیر صنعت اثری، ایستر بیر رسیم اثری، ایستره موسیقی پارچاسی، بیزیم اۆچون ان گئنیش معنادا آنجاق دیلده سرگیلنمک شرطی ایله آنلام داشی بیر.

هایدگر و شعر

افلاطونون ترسیم ائتدییی ایدئال جمعیتده شاعرین یئری یۇخدور. اۇنلار اۇرادان قوولموشلاردیر. هگل ایسه اینجه صنعتی و گئئل اولاراق ادبیاتی، بیلیم و فلسفه ایله قارشیلادیر اراق، اینجه صنعت و ادبیاتین داها آشاغی قونومو اولدوغونو سؤیله میشدیر. هایدگر بۆتون بو دۆشونجه لرین یانلیش اولدوغونو دیله گتیریر. هایدگر شعرله دۆشونمه یی عین سویته ده گؤرور. «صنعت اثری نین کؤکنی» ادلی یازیسیندا: «صنعت اؤز اعتیباری ایله حقیقته یؤل آچیر» - دئییه، بیر ایفاده ایشلیدیر. هایدگرین دۆشونجه سینه گۆره شعر، گیزلی اۇلان حقیقتین ان درین قاتلاردا قاورانیلماسی دیر. گرچک اینجه صنعت، وار اۇلانین تمثیل ائدیلمه سی دئییل، وار اۇلانین اولدوغو کیمی میدانا چتخماسی دیر. اینجه صنعت و شعر، یارادیجی نین تکنیک لری و اۇنون باجاریقلاری ایله بیرلیکده یارادیجی نین چالیشماسی نین محصولو ساییلیرسا دا، مستقل بیر حقیقتی ایفاده ائتدییینه گۆره، اؤز یارادیجیسیندان داها اؤست سویته ده یئر آلیر.

هایدگرین فکرینجه، انسانلار دیلی گۆنده لیک یاشاملاریندا دیشیم و سؤیسوزلوغا اۇغراتدیقلای اۆچون، شعر ایلك و اصیل دیل دیر. هایدگر اۆچون شعر وار اولوشون^۱ و بۆتون نسنه لرین^۲ اؤزینی قوروماقلا اۇنلارین ایلك کز آدلاندیریلماسی دیر. یعنی شعر گۆنده لیک دیلده دارتیشدیغیمیز و ایشلتدییمیز شئی لری ایلك دؤنه اورتایا چتخاران بیر واسیطه دیر.

هایدگر شعرین دیل اؤزینده یاراندیغینی، شعرین اؤزینی دیلین اؤزی ایله بیرلیکده دۆشونموشدور. شعرین دیلی ایسه حاضر دیل کیمی ایشلنمیر، شعرده دیل بیزیم

^۱ - Existence

^۲ - Object

آيشديغيميز ديلدن فرقلى اۇلاراق، ايستكلره اۇيغون طرزده فۇرمالاشير. اۇناگوۋره ده شعرين معنايا مناسبتى بيزيم آيشديغيميز مناسبتدن و تانىش اۇلدوغوموز ديلدن فرقلى اۇلمالى دير. «شعر تاريخسل بير ملتين ايلك دىلى دير، ايلك دىل، وارليغين تملينده يئر آلان شعر دىلى - دير. ائله دىرسه، شعرين اۇزىيىنى دىلين اۇزىيىندن دئىيل، دىلين اۇزىيىنى شعرين اۇزىيىندن انلاماغا چاليشماق داها دۆزگون يۇلدور».

قايناقلار:

- ۱ - مارتين هايدگر: هۆلدريلىن و شعرين اۇزىيى
- ۲ - مارتين هايدگر: وارلىق و زمان
- ۳ - مارتين هايدگر: اينجه صنعت اثرى نين كوكنى
- ۴ - متين كايقالاق: وارلىق و شعر
- ۵ - ايشيق آرن: اۇز اۇلاراق انسان و صنعت ايليشكىسى